

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ
ΙΣΤΟΡΙΑ**

Κατεύθυνση: ΙΣΤΟΡΙΑΣ

**Η Μεγάλη Σκακιέρα του Ανατολικού Ζητήματος
και η Οθωμανική Αυτοκρατορία
κατά το 19^ο αιώνα**

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΑΡΚΟΥ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Σύμβουλος Σπουδών: καθηγητής Στέφανος Παπαγεωργίου

Αθήνα Σεπτέμβριος 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό Σημείωμα**1. Συσχετισμός Δυνάμεων – Γεωστρατηγικοί Δρώντες***1.1. Γενική εικόνα**1.2. Αυστρία**1.3. Ρωσία**1.4. Γαλλία**1.5. Μ. Βρετανία***2. «Μήλον της Έριδος» και Αρχή της Ισορροπίας Δυνάμεων****3. Η θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας****4. Μεταβολές του Γεωπολιτικού Περιβάλλοντος στο δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα – Παλαιοί και Νέοι Δρώντες***4.1. Γερμανία – Ιταλία**4.2. Η επάνοδος της Γαλλίας**4.3. Μ. Βρετανία**4.4. Από την Αυστρία στην Αυστρο-Ουγγαρία**4.5. Ρωσία***5. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στη Μεταβλητή Γεωπολιτική Ισχύος****6. Το «Ζήτημα των Στενών»***6.1. Στρατηγική σημασία των Στενών**6.2. Η θέση της Μ. Βρετανίας**6.3. Η θέση της Ρωσίας*

6.4. *Η Συνθήκη του Ουνκιάρ-Σκελεσσί (Hünkâr-İskelesi / Unkiar-Skelessi)*

6.5. *Η Διεθνής Σύμβαση του 1841*

7. Η Συνθήκη των Παρισίων (1856)

7.1. *Αναστροφή του 1774/1833*

7.2. *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ως θεσμικά ισότιμος εταίρος του Διεθνούς Συστήματος*

7.3. *Επαναβεβαίωση της Αρχής της Οθωμανικής Ακεραιότητας*

8. Οι Μεταρρυθμίσεις

9. Συνεχιζόμενος Παρεμβατισμός των Μ. Δυνάμεων

9.1. *Οι «Φίλιες» Δυνάμεις*

9.2. *Εσωτερικές διαφωνίες στο βρετανικό Σύστημα Λήψης Αποφάσεων*

9.3. *Η «Renvanche» της Αγίας Πετρούπολης*

10. Η Διεθνής Σύμβαση του Λονδίνου του 1871

11. Γεωπολιτικές μεταβολές στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα.

11.1. *Η σχετική ισχύς των Συνθηκών*

11.2. *Συνέχειες και Τομές της Βρετανικής Πολιτικής*

11.3. *Η «ανακάλυψη» των «αιμοδιψών Τούρκων»*

11.4. *Αλλαγή πολιτικής της Βιέννης*

12. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ενώπιον της Απειλής του 1877-78 και η επαναβεβαίωση της Μ. Βρετανίας ως «Μεγάλης Μωαμεθανικής Δυνάμεως»

Επίλογος – Συμπεράσματα

Βιβλιογραφία

Προλογικό Σημείωμα

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, το ερώτημα σχετικά με τη βιωσιμότητα και το μέλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε αναδειχθεί σε μείζον ζήτημα των διεθνών σχέσεων. Επρόκειτο για το λεγόμενο «Ανατολικό Ζήτημα», το οποίο αφορούσε στην τύχη της τεράστιας εδαφικής κληρονομιάς του Οσμανικού Κράτους, σε περίπτωση επερχόμενης αποσύνθεσης ή και διάλυσής του. Το Ανατολικό Ζήτημα είχε καταστεί κυρίαρχο στη διπλωματική σκακιέρα της εποχής και απασχολούσε τα ανακτοβούλια της Ευρώπης.¹ Ο έλεγχος είτε των επιμέρους εδαφικών κτήσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είτε της ίδιας της Κεντρικής Διοίκησης, της λεγόμενης «Υψηλής Πύλης»,² αποτελούσε διαρκές αντικείμενο διαβουλεύσεων, συζητήσεων, δράσεων, στρατηγικής και πολιτικής εκ μέρους των μειζόνων κρατικών γεωστρατηγικών δρώντων της τότε ευρωπαϊκής και διεθνούς διπλωματίας, οι οποίες, στην παραδοσιακή ιστοριογραφία και διπλωματία, αποδίδονταν με τον όρο «Μεγάλες Δυνάμεις».³

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να παρουσιάσει το μεγάλο εκείνο στρατηγικό και διπλωματικό παίγνιο, τις θέσεις αφετηρίας, τα συμφέροντα, τις επιδιώξεις και τις πολιτικές επιλογές των επιμέρους μειζόνων κρατικών γεωστρατηγικών δρώντων αλλά και τη θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έναντι όλων αυτών, εστιάζοντας κυρίως στο δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, οπότε και εκδηλώνεται πλέον ολοένα οξύτερος ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων περί το Ανατολικό Ζήτημα, ενώ συγχρόνως επικρατεί, σταδιακά, στην ιδιόλεκτο της

---

¹ Για το Ανατολικό Ζήτημα βλέπε ενδεικτικά μεταξύ πολλών άλλων, Anderson, M. S., *The Eastern Question, 1774-1923. A Study in International Relations*, London, MacMillan, 1966

² Για τον όρο «Υψηλή Πύλη» (ή, απλώς, «Πύλη») ως δηλωτικό της κεντρικής εξουσίας του Οσμανικού Κράτους βλέπε Davison, Roderic H., *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton, Princeton University Press, 1963, σ. 35-36

³ Για τον όρο «Μεγάλες Δυνάμεις» βλέπε, μεταξύ άλλων, το θεωρούμενο ως κλασικό έργο του: Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Random House, 1987. Επίσης Bridge, F. R. / Bullen, Roger, *The Great Powers and the European States System 1814-1914*, London, Pearson Education, 2005

ευρωπαϊκής διπλωματίας ο όρος «Μέγας Ασθενής»,⁴ για να δηλώσει το Κράτος – «Φρουρό των Στενών» των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου.⁵

---

⁴ Ο όρος «Μέγας Ασθενής επί του Βοσπόρου» ή, απλώς, «Μέγας Ασθενής» εισήχθη στη διπλωματική και δημοσιογραφική γλώσσα της Δύσης από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και εξής, και χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον για να αποδώσει την (τελούσα σε μακρά περίοδο παρακμής) Οθωμανική Αυτοκρατορία, μέχρι την τελική κατάργηση της τελευταίας και την αντικατάστασή της από την «Τουρκική Δημοκρατία» του Γαζή Μουσταφά Κεμάλ-Πασά (*Mustafa Kemal-Pasha*), του αποκληθέντος Ατατούρκ (*Atatürk*). Ο όρος «*The Sick Man of the Bosphorus*» απαντάται για πρώτη φορά, κατά πάσαν πιθανότητα, σε άρθρο της βρετανικής επιθεώρησης «*The Spectator*» χρονολογούμενο από 15^{ης} Οκτωβρίου 1859.

⁵ Σκοπίμως επελέγη να μην εστιάσουμε στο Ελληνικό Ζήτημα, ώστε να αποφύγουμε τον πειρασμό μιας ακόμη ελληνοκεντρικής ιστορικής προσέγγισης του Ανατολικού Ζητήματος.

Συσχετισμός Δυνάμεων – Γεωστρατηγικοί Δρώντες

1.1. Γενική εικόνα

Ως «Μεγάλες Δυνάμεις» νοούνται, στην παραδοσιακή ορολογία της Διπλωματικής Ιστορίας και των Διεθνών Σχέσεων – κατά το μεγαλύτερο διάστημα του 19^{ου} αιώνα – η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Ρωσία και η Αυστρία (μετέπειτα εξελιχθείσα σε Αυστρο-Ουγγαρία). Σε αυτές προστέθηκαν αργότερα, κατά το τελευταίο τέταρτο του αιώνα, η Γερμανία και η Ιταλία, οι οποίες έκαμαν, εν τω μεταξύ, επίσης την εμφάνισή τους στο διεθνές διπλωματικό προσκήνιο ως διακριτοί εθνοκρατικοί δρώντες.

Από πλευράς της, η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατείχε μία γεωγραφική θέση εξέχουσας γεωστρατηγικής σημασίας, την οποία πολλοί εποφθαλμιούσαν (κατά μία αξιολογική ερμηνεία της Ιστορίας ανιχνεύεται στο σημείο αυτό μία ακόμη ομοιότητα μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της προκατόχου της, Βυζαντινής). Έχοντας αγγίξει το ζενίθ της δόξας του προ πολλού, τον 17^ο αι., το Οσμανικό Κράτος – το οποίο, άλλοτε και επί αιώνες, είχε επιδείξει μία σχεδόν ασυγκράτητη επεκτατική ορμή, που το οδήγησε, από τα βάθη της Ανατολής, προ των πυλών της Βιέννης – είχε πλέον μεταβληθεί σε (υποδειγματική, μάλιστα) «Δύναμη υπεράσπισης του *status quo*» ή «Συντηρητική Δύναμη» («*status-quo power*» / «*conservative power*») του Διεθνούς Συστήματος (με την έννοια που έχει ο όρος στο διαπρεπή Βρετανό ιστορικό και πατέρα της Πολιτικής Φιλοσοφίας των Διεθνών Σχέσεων *Martin Wight*).⁶

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήδη μετρούσε επώδυνες απώλειες έναντι της Αυστρίας και της Ρωσίας, συνεπεία των πολέμων του 18^{ου} αιώνα. Κυρίως, όμως, αντιμετώπιζε, προϊόντος του 19^{ου} αι., μian ολοένα και σοβαρότερη πρόκληση: αυτήν που προερχόταν από τις κεντρόφυγες, αυτονομιστικές ή και αποσχιστικές

⁶ Wight, Martin, "Eastern Europe": Toynbee, Arnold / Ashton-Gwatkin, Frank T. (Edit.), *Survey of International Affairs 1939-1946, The World in March 1939*, London / New York / Toronto, 1952, σ. 254

τάσεις και διαθέσεις ορισμένων τοπικών αρχόντων καθώς και, κυρίως, των εθνοτήτων που διαβιούσαν εντός των συνόρων της οθωμανικής επικράτειας (νοουμένων, εν προκειμένω, πρωτίστως των χριστιανικών εθνοτήτων της Αυτοκρατορίας: Σέρβων, Ελλήνων, Βουλγάρων, Ρουμάνων κ.λ.π.).

1.2. Αυστρία

Από διεθνοπολιτική σκοπιά, η Αυστρία, έχοντας εξεύρει ένα λίαν ικανοποιητικό για την ίδια «*modus vivendi*» με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με τις Συνθήκες του Κάρλοβιτς (Γερμανικά: *Karlowitz* / Σερβικά: *Sremski Karlovci*) και του Πασσάροβιτς (Γερμανικά: *Passarowitz* / Σερβικά: *Požarevac*), συναφθείσες το 1699 και το 1718 αντιστοίχως, είχε παύσει να αποτελεί απειλή κατά της εδαφικής ακεραιότητας και της κρατικής κυριαρχίας της Αυτοκρατορίας.

Απεναντίας, υπό το κράτος των εξελίξεων που σημάδεψαν τα τέλη του 18^{ου} και το λυκαυγές του 19^{ου} αι. (εδώ νοούνται η Γαλλική Επανάσταση και οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι), η Αυτοκρατορία των Αψβούργων έμελλε επίσης να μεταβληθεί σε δύναμη υπεράσπισης του διεθνούς εδαφικού «*status quo*». Ο καιρός του λεγομένου, στην παραδοσιακή ιστοριογραφία, «Μεγάλου Τουρκικού Πολέμου» και του Πρίγκηπα Ευγενίου της Σαβοΐας (Γερμανιστί: *Eugen Franz, Prinz von Savoyen-Carignan*, Γαλλιστί: *François-Eugène de Savoie-Carignan*) αποτελούσε μακρινό παρελθόν.

Τώρα, αντιθέτως, υπό την πολιτική διεύθυνση του Καγκελλαρίου Μέττερνιχ (*Klemens Wenzel Nepomuk Lothar, Fürst von Metternich-Winneburg zu Beilstein*), η Μοναρχία των Αψβούργων αναδεικνυόταν σε θεματοφύλακα του διεθνοδικαϊκού και διεθνοπολιτικού καθεστώτος, όπως αυτό καθορίσθηκε από το Συνέδριο της Βιέννης, μετά την αμετάκλητη ήττα του Βοναπάρτη στο Βατερλώ (1815) – και, επομένως, σε πολύτιμο θέσει σύμμαχο της Υψηλής Πύλης.⁷

⁷ Jelavich, Barbara, *The Habsburg Empire in European Affairs, 1814-1918*, Chicago, Rand McNally, 1969

1.3. Ρωσία

Τα ανωτέρω ίσχυαν μεν για τη Βιέννη, πλην όμως όχι και για την Αγία Πετρούπολη. Η μείζων απειλή κατά της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπήρξε, ήδη από εποχής Αικατερίνης Β΄, και παρέμεινε καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αι., η Ρωσία των Ρωμανώφ.

Το 1812, η Ρωσία είχε επιτύχει να καταλάβει τη Βεσσαραβία. Εν συνεχεία, μέσω των Συμφωνιών του Άκκερμαν (*Akkerman*, 1826) και της Αδριανουπόλεως (1829), κατόρθωσε να αποσπάσει την αναγνώριση της κυρίαρχης θέσεώς της στις αυτοδιοικούμενες Παραδουνάβιες Ηγεμονίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Βλαχία και Μολδαβία, καθώς και στη Σερβία, αλλά και να επιβάλει στην Υψηλή Πύλη τη διπλωματική αναγνώριση των τετελεσμένων της ναυμαχίας του Ναυαρίνου (1827), διανοίγοντας το δρόμο για την ίδρυση ανεξαρτήτου Ελληνικού Κράτους στην εσχατιά της Βαλκανικής Χερσονήσου.

Ομοίως, το 1829, η Αγία Πετρούπολη επέτυχε να προσαρτήσει το Δέλτα του Δουνάβεως, αφού προηγουμένως, δυνάμει της περίφημης Συνθήκης του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (Τουρκικά: *Κύζύκ Καγνάρτζα* ή *Kuchuk Kainarji* – ή, Βουλγαρικά, *Kaynardzha*) του 1774, είχε θέσει τα θεμέλια για την μελλοντική διπλωματική (και όχι μόνον) παρέμβασή της στα ζητήματα του νοτίου γείτονά της, υπό το πρόσχημα του ενδιαφέροντος για την τύχη των ομοδόξων της, δηλαδή των ορθοδόξων χριστιανών υπηκόων του Σουλτάνου. Πράγματι, όπως γνωρίζουμε κατ' εξοχήν από την ελληνική περίπτωση, η Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή παρέσχε μια πρώτη τάξεως οιονεί κανονιστική νομιμοποίηση στη Ρωσία για τον διπλωματικό (και, ενίοτε, στρατιωτικό) παρεμβατισμό της στα εσωτερικά της Υψηλής Πύλης.

Έτσι, η επιβλητική Αυτοκρατορία που προήλθε από το πάλαι ποτέ Μεγάλο Δουκάτο του Κιέβου και το μετέπειτα Βασίλειο της Μόσχας αναδείχθηκε, από εποχής Μ. Αικατερίνης και Νικολάου Α΄, στον κύριο εχθρό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από γεωστρατηγικής απόψεως, επιζητώντας, αναλόγως της

συγκυρίας και εκμεταλλεούμενη τη στρατηγική έκλειψη της Γαλλίας, την απόσπαση οθωμανικών εδαφών.⁸

1.4. Γαλλία

Στις αρχές του 19^{ου} αι., συνεπεία της Γαλλικής Επανάστασης και της Ναπολεοντείου Αυτοκρατορίας, η Γαλλία έμελλε να εμφανισθεί, επίσης, μετά την Αυστρία και τη Ρωσία, ως μία Ευρωπαϊκή Δύναμη, η οποία απέβλεπε στον στρατηγικό και πολιτικό έλεγχο του Οθωμανικού Κράτους (το οικονομικής φύσης ενδιαφέρον της στην Οθωμανική Ανατολή είχε εκδηλωθεί ήδη πολύ ενωρίς, τον καιρό των πρώτων Διομολογήσεων, επί βασιλείας Φραγκίσκου Α').⁹

Παρά την αποτυχία των σχετικών και όντως μεγαλεπήβολων σχεδίων του Ναπολέοντα (στο στόχαστρο του οποίου ευρέθησαν κατά διαστήματα η Αίγυπτος, η Πελοπόννησος και σύμπας ο χώρος της σημερινής Δυτικής Ελλάδος και Αλβανίας, αλλά και τα ίδια τα Στενά), η Γαλλία επανήλθε στο ανατολικό της πρόγραμμα το 1830, αφού προηγουμένως είχε ανανήψει από το Βατερλώ και είχε επανακάμψει στη διεθνή σκηνή, προσαρτώντας την Αλγερία. Συγχρόνως, άρχισε να ασκεί επιρροή και επί της Τυνησίας, μιας άλλης οθωμανικής κτήσης.

Εν τούτοις, η φιλόδοξη προσπάθεια της Γαλλίας να οικοδομήσει μian ισχυρή Αίγυπτο, πλήρως χειραφετημένη από την Υψηλή Πύλη, ως δορυφόρο κράτος της Γαλλίας και να την χρησιμοποιήσει ως αιχμή του δόρατος της γαλλικής διείσδυσης στην Ανατολή, με όχημα τη δυναστεία του Μωχάμετ Αλή-Πασά (*Mohammed Ali-Pasha*), δεν εστέφθη από επιτυχία. Κατόπιν αυτού, το ενδιαφέρον των Παρισίων εστιάστηκε στη σταθεροποίηση και, ει δυνατόν, ενίσχυση της ήδη υφιστάμενης γαλλικής επιρροής στη Β. Αφρική και στη διατήρηση των ερεισμάτων που είχε αποκτήσει στην Αίγυπτο – τα οποία πολύ αργότερα θα απειλούνταν από το βρετανικό παράγοντα.

⁸ Συναφώς βλέπε Schroeder, Paul W., *The Transformation of European Politics 1763-1848*, New York, Oxford University Press, 1996

⁹ Για το θεσμό των Διομολογήσεων μεταξύ Δυτικών Κυβερνήσεων και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – και την καταχρηστική εκμετάλλευσή του βλέπε Davison, όπ. ανωτ.

1.5. Μ. Βρετανία

Από γεωπολιτικής και γεωστρατηγικής απόψεως,¹⁰ ο κύριος σύμμαχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, για το μεγαλύτερο τουλάχιστον διάστημα του 19^{ου} αιώνα, ήταν, βεβαίως, η Μεγάλη Βρετανία – εξ αντικειμένου, ως εκ της θέσεώς της ως κατ' εξοχήν Ναυτικής Δύναμης, σε μεσογειακό και πλανητικό επίπεδο.¹¹

Πράγματι, μετά την συντριπτική και αμετάκλητη ήττα του Ναπολέοντα στο Βατερλώ (1815) – και, συνεπώς, την αποσόβηση τη απειλής μιας γεωπολιτικής ενοποίησης της γηραιάς ηπείρου υπό την πολιτική διεύθυνση της Γαλλίας – και μέχρι τα τέλη, σχεδόν, του αιώνα, η Μ. Βρετανία δεν έπαυσε να εργάζεται μεθοδικά, προκειμένου να αποτρέψει την πιθανή κάθοδο της Ρωσίας στα Στενά και την συνακόλουθη έξοδό της στο Αιγαίο και στη Μεσόγειο, γεγονός το οποίο θα επέφερε τη μετεξέλιξη της μεγαλύτερης Χερσαίας-Ηπειρωτικής, Ευρασιατικής Δύναμης και σε Ναυτική Δύναμη, με κρίσιμες συνέπειες για τη θέση της Αγγλίας ως Κυρίαρχου των Θαλασσών και Ηγεμονεύουσας Δύναμης του διεθνούς συστήματος.¹² Εξ ου και η (όντως εντυπωσιακή) επιμονή του Λονδίνου στο αξίωμα της διαφύλαξης της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (αντί παντός τιμήματος για τους χριστιανικούς λαούς της Αυτοκρατορίας) αλλά και η συνακόλουθη πολιτικοδιπλωματική και, όταν παρίστατο ανάγκη, στρατιωτική υποστήριξη προς την Υψηλή Πύλη.

---

¹⁰ Για μία εμπειριστατωμένη εισαγωγή στην έννοια και το περιεχόμενο της Γεωπολιτικής καθώς και για τη διάκριση μεταξύ Γεωπολιτικής και Γεωστρατηγικής βλέπε Μάζη, Ιωάννη Θ., *Γεωπολιτική. Η Θεωρία και η Πράξη*, Αθήνα, Παπαζήσης/ΕΛΙΑΜΕΠ, 2002

¹¹ Συναφώς βλ. Bourne, K., *The Foreign Policy of Victorian England, 1830-1902*, Oxford, Oxford University Press, 1970

¹² Βλ. Ηλιόπουλου, Ηλία, *Ιστορία, Γεωγραφία και Στρατηγική της Ναυτικής Ισχύος*, Αθήνα, Α. Α. Λιβάνης, 2010, σ. 47-48

-2-**«Μήλον της Έριδος» και Αρχή της Ισορροπίας Δυνάμεων**

Συν τω χρόνω, ο γεωπολιτικός και γεωοικονομικός Χώρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθίστατο το «Μήλον της Έριδος» για τις Μ. Δυνάμεις. Η προϊούσα, εκ μέρους τους, αμφισβήτηση της κυριαρχικής δικαιοδοσίας της Υψηλής Πύλης επί συγκεκριμένων επαρχιών της επικράτειάς του άλλοτε μεν στεφόταν από πλήρη επιτυχία – οδηγώντας, συνεπώς, σε απόσπαση, προσάρτηση ή ανεξαρτητοποίηση οθωμανικών εδαφών – άλλοτε δε κατέληγε στην αναγνώριση και παροχή καθεστώτος ευρείας αυτονομίας σε συγκεκριμένες περιφέρειες και πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Αυτονοήτως, το σύνθετο εκείνο διπλωματικό και στρατηγικό παίγνιο συνοδευόταν από αδυσώπητους ανταγωνισμούς ισχύος και επιρροής μεταξύ των ιδίων των Μ. Δυνάμεων καθώς και βαθύτατη καχυποψία μεταξύ τους, ακόμη και όταν προσποιούνταν την ανάληψη από κοινού διπλωματικής πρωτοβουλίας ή την υιοθέτηση κοινών κανόνων του παιγνίου¹³ – την ανάγκην φιλοτιμίας ποιούμενες, καθώς ουδεμία εκ των Δυνάμεων επιθυμούσε να προκαλέσει με τη συμπεριφορά της «αντι-ηγεμονική συσπείρωση» των λοιπών δρώντων του συστήματος εναντίον της, γνωρίζοντας ότι δεν ήταν σε θέση, μόνη αυτή, να επιβάλει τις βουλήσεις της σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα εναντίον ενδεχόμενης συνασπισμένης δράσης όλων των υπολοίπων.

Σε γενικές γραμμές, οι δράσεις των γεωστρατηγικών κρατικών δρώντων της εποχής προσδιορίζονταν από την περιλάλητη Αρχή της Ισορροπίας Ισχύος ή Ισορροπίας Δυνάμεων («*balance of power*») και την ακολουθούσαν πιστά. Αυτό ίσως ήταν, αντικειμενικά, και το δυνατό χαρτί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: ότι δηλαδή καμιά από τις ούτω καλούμενες Μ. Δυνάμεις, χωριστά, δεν είχε τέτοια (απόλυτη) ισχύ, ώστε να μπορέσει να επιβάλει πλήρως τη βούλησή της επί των

¹³ Για το διεθνές σύστημα της εποχής και τη θέση των Μεγάλων Δυνάμεων βλέπε Bridge / Bullen, όπ. ανωτ. Επίσης Taylor, Alan J. P., *Struggle for the Mastery of Europe 1848-1918*, Oxford University Press, 1954

υπολοίπων, με αποτέλεσμα, τουλάχιστον για όσο χρονικό διάστημα συνέβαινε αυτό, οι Δυνάμεις να είναι υποχρεωμένες να συμφωνούν σε μια πολιτική διαφύλαξης του εδαφικού «*status quo*» της Οθωμανική Αυτοκρατορίας, ακριβώς επειδή ουδεμία εξ αυτών ήταν αρκούντως ισχυρή, ώστε να προβεί μονομερώς στη διάλυση της Αυτοκρατορίας και την υφαρπαγή των εδαφών που εκείνη εποφθαλμιούσε.

Παρά ταύτα, όπως το θέλει η δυναμική των αντιφάσεων του Ηγεμονισμού, που απορρέουν, εν τέλει, από τον ίδιο τον εξόχως δυναμικό, αντινομικό και, εν πολλοίς, άναρχο χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος, οι επιμέρους διαφωνίες και αντιθέσεις συμφερόντων και επιδιώξεων, οικονομικής ή γεωστρατηγικής φύσεως, μεταξύ των Μ. Δυνάμεων κλιμακώνονταν μέχρι του σημείου της ρήξης. Τυπικό παράδειγμα υπό την έννοια αυτή αποτελεί ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856),¹⁴ όταν η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία έσπευσαν να προστατεύσουν με τα όπλα την εδαφική ακεραιότητα και την πολιτική κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έναντι της ρωσικής απειλής, προκειμένου να αποσοβήσουν το εφιαλτικό, για τους Αγγλο-Γάλλους, ενδεχόμενο μιας κυριαρχικής ρωσικής παρουσίας επί των Στενών.¹⁵ Κατ' αναλογία, το 1878, στο Βερολίνιο Συνέδριο, η Μεγάλη Βρετανία ανάγκασε τη Ρωσία σε λίαν οδυνηρές υποχωρήσεις – παρά την μόλις προηγηθείσα περιφανή νίκη των ρωσικών όπλων κατά τον τελευταίο από τους τρεις «Ρωσο-Τουρκικούς Πολέμους» του 19^{ου} αιώνα – ενώ δεν δίστασε να απειλήσει με πόλεμο, προκειμένου να αποτρέψει μία ρωσική κατάληψη των Στενών.¹⁶

---

¹⁴ Για τον Κριμαϊκό Πόλεμο βλέπε Figes, Orlando, *The Crimean War: A History*, New York, Picador Publishing, 2010. Επίσης Bamgart, Winfried, *The Crimean War, 1853-1856*, Arnold Publishers, 2002. Επίσης Curtis, John Shelton, *Russia's Crimean War*, Duke University Press, 1979

¹⁵ Κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, παρά το πλευρό των Οθωμανών και των Αγγλο-Γάλλων συντάχθηκε επίσης το Βασίλειο της Σαρδηνίας καθώς και μία Ελβετική, μία Γερμανική και μία Σλαβική Λεγεώνα. Αντιστοίχως, από κοινού με τους Ρώσους πολέμησαν μία Βουλγαρική, μία Σερβική και μία Ελληνική Λεγεώνα.

¹⁶ Ragsdale, Hugh / Ponomarev, V. N., *Imperial Russian Foreign Policy*, Woodrow Wilson Center Press, 1993, σ. 239-240

Η θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Από τη σκοπιά της, η Υψηλή Πύλη υποχρεώθηκε σε μία κατ' ουσίαν αμυντική στάση, έχοντας περιέλθει, από απόψεως Υψηλής Στρατηγικής, στη φάση που αποκαλείται «*Strategic Defence*», προσπαθώντας δηλαδή πρωτίστως να προφυλαχθεί και να προστατεύσει την εδαφική της ακεραιότητα και την πολιτική της κυριαρχία απέναντι τόσο στους εγνωσμένους και απροκάλυπτους εχθρούς (φερ' ειπείν, η Ρωσία) όσο και στους φερόμενους ως φίλους.

Το Διβάνιο¹⁷ είχε να αντιμετωπίσει τέσσερεις τύπους επιβουλής κατά της ανεξαρτησίας ή της εδαφικής της ακεραιότητας (ή αμφοτέρων):

- Πρώτον, έπρεπε να υπερασπίσει εαυτόν εναντίον των Δυνάμεων εκείνων, οι οποίες, κατά περίπτωση, επιθυμούσαν να προσαρτήσουν ή να υφαρπάξουν συγκεκριμένες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (όπως π.χ. πολλάκις συνέβη με τη Ρωσία – αλλά όχι μόνον: ήδη στα προηγούμενα έγινε λόγος για την κατάληψη της Αλγερίας από τη Γαλλία).
- Δεύτερον, η Υψηλή Πύλη έπρεπε να προστατεύσει εαυτόν έναντι μιας Μεγάλης Δυνάμεως – ή, ενίοτε, ενός εταιρισμού Δυνάμεων – που φανερά εκμεταλλεύονταν τη δυσφορία ή το αίτημα εθνικής αυτοδιάθεσης ενός ή περισσοτέρων από τους υποτελείς λαούς της Αυτοκρατορίας προς ίδιον όφελος, προκειμένου δηλαδή να αποκτήσουν λόγους ή αφορμές πολιτικοδιπλωματικής παρέμβασης στα εσωτερικά του Οθωμανικού Κράτους.¹⁸ Κλασικό παράδειγμα αποτελεί, εν προκειμένω, αναμφίβολα η περίπτωση της Ρωσίας, η οποία ευφυώς χρησιμοποιούσε το διπλωματικό

¹⁷ «Διβάνιον» (Τουρκιστί: Divan) ονομαζόταν το Υπουργικό Συμβούλιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

¹⁸ Βλ. Glenny, Misha, *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers, 1804-1999*, New York, Viking, 2000

χαρτί της προστασίας των ορθοδόξων χριστιανικών πληθυσμών, που διαβιούσαν εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ανάλογα ισχύουν, ωστόσο, και για άλλες Δυνάμεις, όπως μαρτυρεί, ιδίως, η ζωντανή εκδήλωση του γαλλικού ενδιαφέροντος για τη Συρία, την Παλαιστίνη και την Αίγυπτο αλλά και για τους ρωμαιοκαθολικού δόγματος υπηκόους του Σουλτάνου, εν γένει.

- Τρίτον, η Υψηλή Πύλη ήταν υποχρεωμένη να προστατεύσει την ίδια την ανεξαρτησία της ως κρατικού δρώντος έναντι των Μ. Δυνάμεων – κυρίως, έναντι της Μ. Βρετανίας και της Ρωσίας. Με άλλους λόγους, η οθωμανική κεντρική εξουσία όφειλε να προστατεύσει εαυτόν από την ορατή τάση των μειζόνων κρατικών δρώντων της εποχής να επιδιώκουν, ολοένα και περισσότερο, την άσκηση πολιτικού/στρατηγικού ελέγχου επί του Οθωμανικού Κράτους συνολικά, ελέγχοντας την ίδια την κεντρική κυβέρνηση.
- Τέταρτον, η Υψηλή Πύλη εκαλείτο να επινοήσει και να εφαρμόσει λυσιτελείς στρατηγικές διαχείρισης των πάσης φύσεως εθνικών κινημάτων¹⁹ – εκείνων τα οποία εμφανίστηκαν, κατ' αρχάς, στη Βαλκανική Χερσόνησο αλλά, εν συνεχεία, και στις ασιατικές και βορειο-αφρικανικές κτήσεις της Αυτοκρατορίας. Είτε προσφεύγοντας σε στρατηγικές καταστολής / αποτροπής / ανάσχεσης, είτε διά του κατευνασμού, οι Οθωμανοί κρατικοί ιθύνοντες ήταν υποχρεωμένοι να ενεργήσουν κατά τρόπον ώστε να αποτραπεί η διάλυση της Αυτοκρατορίας εις τα εξ ων συνετέθη. Ορόσημο, εν προκειμένω, αποτέλεσε ασφαλώς, ήδη κατά το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, η εγκαθίδρυση ενός ανεξαρτήτου Ελληνικού Κράτους στο νότιο άκρο της Χερσονήσου του Αίμου.
- Πέμπτον, τέλος, κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα παρουσιάστηκε – ή, ακριβέστερα, επανεμφανίσθηκε οξύτερη – μία απειλή ποιοτικά διάφορη των προηγούμενων: αυτή της οικονομικής καθυπόταξης της Αυτοκρατορίας σε ξένα συμφέροντα, συνεπεία της προϊούσας ενσωμάτωσης της αγοράς του Οθωμανικού Χώρου στο καπιταλιστικό σύστημα της εποχής. Υπενθυμίζεται,

---

¹⁹ Όπ. ανωτ.

εν προκειμένω, ότι οι απαρχές της εξάρτησης του Οθωμανικού Γεωοικονομικού Χώρου από το μητροπολιτικό ευρωπαϊκό Κεφάλαιο ανάγονται στη μερκαντιλιστική πολιτική των Ευρωπαϊκών (Δυτικών) Δυνάμεων, οι οποίες ήδη περί τα τέλη του 18^{ου} αι., ιδίως κατά την πεντηκονταετία προ της έκρηξης της Ελληνικής Επανάστασης, επεδίωξαν επιτυχώς τη διάνοιξη των αγορών του Οσμανικού Κράτους. Βεβαίως, η εξέλιξη αυτή δεν προέκυψε ως κεραυνός εν αιθρία, αλλά υπήρξε το αποτέλεσμα μιας μακράιωνης διεργασίας, την απαρχή της οποίας ανιχνεύουμε αιώνες πριν, τον καιρό των διομολογήσεων μεταξύ της Υψηλής Πύλης και της Γαλλίας του Φραγκίσκου του Α΄, και τα χαρακτηριστικά της οποίας καθίστανται διακριτά ήδη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα.²⁰

Από την άλλη πλευρά, υπέρ των συμφερόντων της Υψηλής Πύλης – και δη του υπ' αριθμόν ένα συμφέροντος εκάστου κράτους: της επιβίωσης ως ανεξαρτήτου και κυριάρχου δρώντος και της περιφρούρησης της εδαφικής ακεραιότητας – λειτούργησε, εξ αντικειμένου, το γεγονός ότι υφίστατο πλήρης ασυμφωνία μεταξύ των Μ. Δυνάμεων ως προς τη στάση τους έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, σε περίπτωση διάλυσης της τελευταίας, ως προς τον δέοντα εδαφικό διακανονισμό.

Η ιστορία του Ανατολικού Ζητήματος έχει καταστεί περίπου παροιμιώδης για τους αλληπάλληλους διαδοχικούς πολιτικοδιπλωματικούς συνασπισμούς, που εναλλάσσονταν με καταπληκτική ευκολία. Μολονότι δε, σε γενικές γραμμές, μπορούμε να ανιχνεύσουμε ως δυο διακριτούς πόλους, από γεωπολιτικής-γεωστρατηγικής απόψεως, τη Ρωσία και τη Μ. Βρετανία, γεγονός είναι, ωστόσο, ότι κατά τη ταραχώδη διαδρομή του Ανατολικού Ζητήματος δεν αποτελούσε καθόλου

---

²⁰ Για την οικονομική δομή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά τους τελευταίους αιώνες του βίου της, καθώς και για τις οικονομικές σχέσεις της με τη Δύση βλ. (πλην του προαναφερθέντος έργου του Davison) μεταξύ άλλων: Inalcik, Halil / Faroqhi, S. / MacGowan, B. / Quateart, D. / Pamuk, S., *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1600- 1914*, vol. 2, Cambridge University Press, 1997. Επίσης Issawi, Charles, *The economic history of Turkey 1800-1914*, Chicago, 1980. Επίσης Islamoglu-Inan, Huri (ed.) *The Ottoman State and the World Economy*, Cambridge / Paris, 1987

έκπληξη το να συμμαχεί ο οιοσδήποτε με τον οιονδήποτε έναντι του οιουδήποτε, αναλόγως του συμφέροντος και της περίπτωσης.

Για την Υψηλή Πύλη αυτό σήμαινε ότι διέθετε μεν πλείστους όσους εχθρούς, δεν διέθετε, όμως, στην πραγματικότητα κανέναν ειλικρινή σύμμαχο. Σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα, όπως εφάνη και στο Βερολίνιο Συνέδριο, οι πιέσεις, οι οποίες ασκήθηκαν επί της Αυτοκρατορίας, προκειμένου να παραδώσει ή εκχωρήσει κυριαρχικά δικαιώματά της, προέρχονταν μάλλον εκ μέρους των Δυνάμεων εκείνων που, θεωρητικά, υπερασπίζονταν τα ενδιαφέροντα και συμφέροντά της (όπως η Μ. Βρετανία και η Αυστρο-Ουγγαρία) παρά, φερ' ειπείν, από τη Ρωσία, η οποία, εν πάση περιπτώσει, υποτίθεται ότι ήταν ο σεσημασμένος και ορατός εχθρός (και ο οποίος εχθρός, μάλιστα, είχε μόλις κατατροπώσει, για μια ακόμα φορά, τις οθωμανικές στρατιές σε μια μείζονα σύρραξη).

-4-

Μεταβολές του Γεωπολιτικού Περιβάλλοντος στο δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα – Παλαιοί και Νέοι Δρώντες

4.1 Γερμανία – Ιταλία

Όσον αφορά στο γενικότερο διεθνές διπλωματικό και γεωστρατηγικό ζατρίκιο της εποχής, οφείλει κανείς να θυμηθεί ότι τα χρόνια μεταξύ του Κριμαϊκού και του Γαλλο-Πρωσικού Πολέμου σήμαναν μια περίοδο ριζικών μεταβολών στο διεθνές σύστημα. Πέραν του Ανατολικού Ζητήματος – που είχε περίπου καταστεί συνώνυμο της ίδιας της έννοιας της διπλωματίας – συνέβαιναν, πλέον, μείζονος σημασίας γεγονότα στην ίδια την Δυτική και Κεντρική Ευρώπη, τα οποία απασχολούσαν ολοένα και περισσότερο τις καγκελαρίες και τα ανακτοβούλια της εποχής.

Προδήλως, η γεωπολιτική αναδιάταξη και πολιτική συγκρότηση του Χώρου της «Μεσευρώπης» («*Mitteleuropa*»), με την σταδιακή τελωνειακή, νομισματική, οικονομική και, εν τέλει, πολιτική ενοποίηση των απειράριθμων γερμανικών κρατιδίων σε ένα ενιαίο και συμπαγές «Γερμανικό Ράιχ» («*Deutsches Reich*»), το 1871, καθώς και, συναφώς, η γεωπολιτική αναδιάταξη και πολιτική ενοποίηση της Ιταλικής Χερσονήσου υπήρξαν τα σημαντικότερα γεγονότα, που σηματοδότησαν τη μεταβολή του πολιτικού χάρτη της Δυτικής και Μέσης Ευρώπης της εποχής.²¹

1.6. Η επάνοδος της Γαλλίας

Κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, η Γαλλία επέτυχε να αποκτήσει ισχυρή επιρροή στην οθωμανική κεντρική κυβέρνηση. Άλλωστε, η Γαλλία ήταν η πρώτη δυτική χριστιανική χώρα, η οποία, ήδη πολύ νωρίς, είχε συνάψει συμμαχική συνθήκη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία: Μάλιστα, η περιλάλητη «Γαλλο-Τουρκική Συμμαχία», η οποία είχε συνομολογηθεί το 1536 μεταξύ Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς και Φραγκίσκου Α', έχει χαρακτηριστεί ως «η πρώτη μη ιδεολογική

²¹ Kennedy, όπ. ανωτ.

διπλωματική συνθήκη του είδους της μεταξύ μιας χριστιανικής και μιας μη χριστιανικής Αυτοκρατορίας».²²

Αυτή τη γραμμή πλεύσης, άλλωστε, θέλησε να ακολουθήσει, στην εποχή του, και ο Ναπολέων Βοναπάρτης, ο οποίος κατέβαλε επανειλημμένες και εργώδεις προσπάθειες, αποστέλλοντας με εμπίστους πληρεξουσίου του λίαν δελεαστικές προτάσεις προς το Σουλτάνο Σελίμ Γ', απευθύνοντας θερμούς λόγους υπέρ της «γαλλο-τουρκικής» φιλίας και υποσχόμενος ενεργό γαλλική υποστήριξη για την επιστροφή απολεσθέντων οθωμανικών εδαφών, προκειμένου να πείσει το Σουλτάνο ότι η Γαλλία αποτελούσε το «μόνο ειλικρινή και φυσικό σύμμαχο» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.²³

Αλλά και σχεδόν μισόν αιώνα μετέπειτα, ο παράγοντας εκείνος, ο οποίος υπερασπιζόταν τα οθωμανικά συμφέροντα με τη μεγαλύτερη, ίσως, ενεργητικότητα στο διεθνές διπλωματικό προσκήνιο, ήταν ο ανεψιός του Μ. Ναπολέοντα, Ναπολέων Γ', Πρόεδρος και, εν συνεχεία, Αυτοκράτορας της Γαλλίας. Παρά το γεγονός ότι αρχικά και για ένα διάστημα ο νεώτερος Βοναπάρτης αρεσκόταν να προβάλλει εαυτόν ως τον προστάτη των παντοειδών εθνικών κινημάτων των λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (όπως, παραδείγματος χάριν, των Ρουμάνων), μετά το 1860, οι Γάλλοι Πρέσβεις και Επιτετραμμένοι στην Υψηλή Πύλη καταφανώς εργάζονταν προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της Αυτοκρατορίας – με παράλληλη, φυσικά, ενίσχυση της επιρροής των Βερσαλλιών και του Και ντ' Ορσέ.

Εν προκειμένω, ένας από τους παράγοντες που, αντικειμενικά, υποβοηθούσαν τις γαλλικές επιδιώξεις ήταν και το γεγονός ότι ορισμένοι Οθωμανοί κρατικοί ιθύνοντες, τουλάχιστον εκείνοι που εμφορούνταν από σαφή μεταρρυθμιστική διάθεση, ήταν θαυμαστές του γαλλικού υποδείγματος κρατικής συγκρότησης και του γαλλικού πνεύματος, εν γένει, και, κατά συνέπεια,

---

²² Kann, Robert A., *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918*, University of California Press, 1980, σ. 62

²³ Karsh, Inari, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789-1923*, Harvard University Press, 2001, σ. 141

προτιμούσαν να υιοθετήσουν γαλλικά πρότυπα για την (τόσο αναγκαία) αναδιοργάνωση της οθωμανικής δημόσιας διοίκησης. Βεβαίως, δεν μπορεί κανείς εύκολα να παραβλέψει ή να υποτιμήσει το γεγονός ότι και η γαλλική πολιτική, όπως και εκείνη άλλων Μεγάλων Δυνάμεων, παρέμενε συχνά αντιφατική. Ωστόσο, δύναται με αρκετή βεβαιότητα να διατυπωθεί η θέση ότι κατά τη δεκαετία του 1870 η Γαλλία είχε αναδειχθεί σε μεγάλο διπλωματικό παίκτη στην Κωνσταντινούπολη.²⁴

Πλην όμως, ο Γαλλο-Πρωσικός Πόλεμος του 1870-71, που έληξε με την εξαιρετικά ταπεινωτική γαλλική ήττα και την αιφνίδια όσο και περιφανή γερμανική νίκη,²⁵ επρόκειτο να περιορίσει αισθητά, εάν όχι να εκμηδενίσει, την γαλλική επιρροή, τουλάχιστον για μια δεκαετία, στις ανατολικές υποθέσεις.

4.2 Μ. Βρετανία

Η στάση της Θαλασσοκράτειρας εξακολουθούσε πάντοτε να προσδιορίζεται από τις άτεγκτες επιταγές της Γεωπολιτικής. Ο τραχύς και ασυνθηκολόγητος αγγλο-ρωσικός γεωπολιτικός ανταγωνισμός και, συνακόλουθα, η επιτακτική ανάγκη της Αγγλίας, ως Ναυτικής Δύναμης, να αποσοβήσει με κάθε τρόπο και αντί παντός τιμήματος την κάθοδο/έξοδο της Χερσαίας/Ηπειρωτικής Δύναμης, δηλαδή της Ρωσίας, στα Στενά και, μέσω αυτών, στις θερμές θάλασσες του Νότου,²⁶ έκανε ακόμα και Βρετανούς πολιτικούς άνδρες, οι οποίοι ήταν εγνωσμένοι θιασώτες φιλελεύθερων ιδεών και υποστηρικτές (κατά τα λοιπά) των εθνικών κινημάτων (φερ' ειπείν, ο Λόρδος Πάλμερστον), να υιοθετούν μια τελείως διαφορετική προσέγγιση στο Ανατολικό Ζήτημα, επιμένοντας απαρεγκλίτως στο περίφημο δόγμα της διατήρησης της «*intégrité territoriale*» (εδαφικής ακεραιότητας) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και δείχνοντας εξαιρετική ετοιμότητα διπλωματικής (ή

²⁴ Πρβλ. Priestley, Herbert Ingram, *France overseas: a study of modern imperialism*, Appleton Century, 1938

²⁵ Πρβλ. Howard, Michael Eliot, *The Franco-Prussian War: the German invasion of France, 1870-1871*, New York, MacMillan, 1961

²⁶ Βλ. Ηλιόπουλου, όπ. ανωτ.

και στρατιωτικής) παρέμβασης για την ενεργή περιφρούρηση του εν λόγω δόγματος, οσάκις το απαιτούσε η κατάσταση.²⁷

Είναι χαρακτηριστικό της Αγγλικής Στρατηγικής ότι, όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήλθε αντιμέτωπη με την κρισιμότερη, μέχρι τότε, απειλή για την ίδια την ύπαρξή της – απειλή προελθούσα, και πάλι, από Βορρά στις αρχές της δεκαετίας του 1850 – η Γηραιά Αλβιών αντέδρασε δυναμικά.²⁸ Παρ' όλη την παραδοσιακή της καχυποψία έναντι εκστρατευτικών επιχειρήσεων μακράς κλίμακας, αποφάσισε την αποστολή ενός εκστρατευτικού σώματος στην Κριμαία, στο μαλακό υπογάστριο της Ρωσίας, από κοινού μετά της Γαλλίας.²⁹

Η πτώση του ρωσικού ναυστάθμου της Σεβαστουπόλεως (8/9 Σεπτεμβρίου 1855) και η επακολουθήσασα, το 1856, συνομολόγηση της Συνθήκης των Παρισίων – η οποία αποτέλεσε δεινή πολιτικοδιπλωματική και γεωστρατηγική ήττα της Αγίας Πετρούπολης και πλήρη αναστροφή της νικηφόρου πορείας της, από εποχής των Συνθηκών Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774) και Ουνκιάρ-Σκελεσί (1833) – αποτελούν «τρανές αποδείξεις της βουλήσεως της Αγγλοσαξονικής Ναυτικής Δυνάμεως να αποσοβήσει, παντί τρόπω, την ανάδειξη της τσαρικής Ηπειρωτικής Δυνάμεως σε Ναυτική Δύναμη – όπερ θα έθετε τέρμα στην μακραίωνη «Εποχή του Κολόμβου», η οποία χαρακτηρίσθηκε επί τέσσερεις αιώνες, και εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται, από την πρωτοκαθεδρία της Θαλάσσιας Ισχύος έναντι της Χερσαίας Ισχύος».³⁰

Ωστόσο, μέσα στην ίδια τη Βρετανία, τον καιρό της ακμής του Κλασικού Φιλελευθερισμού, αύξαναν σταδιακά και πληθύνονταν οι φωνές εκείνων των διανοουμένων, καλλιτεχνών, γνωμηγητόρων και, εν τέλει, πολιτικών ανδρών, οι οποίοι διακατέχονταν από βαθιά αντιπάθεια έναντι της Οθωμανικής

²⁷ Για τον έντονο διεθνή παρεμβατισμό του Πάλμερστον βλ. Seton-Watson, Robert William, *Britain in Europe: 1789-1914. A Survey of Foreign Policy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1937

²⁸ Όπ. ανωτ., σ. 123 κ. εξ.

²⁹ Σχετικά με τον Κριμαϊκό Πόλεμο βλ. Baumgart, Winfried, *The Crimean War, 1853-1856*, London, Arnold, 1999. Lambert, Andrew D., *The Crimean War: British Grand Strategy, 1853-1856*, New York, Manchester University Press, 1990. Seaton, Albert, *The Crimean War: A Russian Chronicle*, London, B. T. Batsford, 1977

³⁰ Ηλιόπουλου, όπ. ανωτ., σ. 49-50

Αυτοκρατορίας, της κοινωνικής δομής της, του πολιτικού της συστήματος και των πρακτικών της.

Έχοντας κατά νουν τα βρετανικά πρότυπα, την εποχή που η Βρετανία αποτελούσε αναντίρρητα την κοιτίδα του Κοινοβουλευτισμού και του Φιλελευθερισμού, πολύ δύσκολα μπορούσαν να αποδεχθούν τις οθωμανικές μεθόδους, ακόμα και όταν τα βρετανικά συμφέροντα επέβαλλαν να «ρίξουν νερό στο κρασί τους». Ολοένα και περισσότερο, αυτή η πλευρά της αγγλικής κοινής γνώμης και πολιτικής – εν αντιθέσει προς ό,τι συνέβαινε παλαιότερα – άρχισε να επιρρίπτει, σχεδόν αποκλειστικά, στο οθωμανικό πολιτικό και κοινωνικό σύστημα και στην ακολουθούμενη πρακτική των Οθωμανών κρατικών ιθυνόντων την ευθύνη για την κοινωνική και οικονομική καθυστέρηση και, εν τέλει, την κακοδαιμονία του «Μεγάλου Ασθενούς» στο Βόσπορο.³¹

Κατ' εξοχήν παράδειγμα αυτής της τάσης αποτελούσε, αναμφίβολα, ο Ουίλλιαμ Γλάδστων (*William Gladstone*),³² ο οποίος πολύ γρήγορα έμελλε να αναδειχθεί σε έναν από τους πρώτους Ευρωπαίους πολιτικούς άνδρες που έδειξαν ότι γνωρίζουν καλά να εκμεταλλεύονται πολιτικά το φαινόμενο που σήμερα αποκαλείται, από τους επικριτές του, «θυματολογία» ή «πτωματολογία». Στην προκειμένη περίπτωση επρόκειτο για τις θηριωδίες και τα έκτροπα που διαπράττονταν από Οθωμανούς εις βάρος χριστιανικών πληθυσμών, κυρίως της Βαλκανικής Χερσονήσου. Μιλώντας με όρους μιας σύγχρονης δυτικής θεώρησης της Ιστορίας, θα λέγαμε ότι οι πολιτικοί εκείνοι έτειναν να βλέπουν το Ανατολικό Ζήτημα με μάλλον υπεραπλουστευτικούς και μανιχαϊστικούς όρους καθώς και με την απόλυτη βεβαιότητα ότι οι ίδιοι γνώριζαν με ασφάλεια ποιος τελούσε εν δικαίω και ποιος εν αδίκω.

³¹ Για τη χρήση και το περιεχόμενο του όρου «Μέγας Ασθενής επί του Βοσπόρου» ή, απλώς, «Μέγας Ασθενής» βλέπε τη σχετική υποσημείωση στην εισαγωγή της παρούσης εργασίας.

³² Συναφώς παράβαλε: Seton-Watson, Robert William, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, London, 1935 (επανεκδοση: Routledge, 2012)

Γεγονός είναι ότι – είτε υπό την αυξανόμενη επήρεια των φιλελεύθερων ιδεών είτε εξαιτίας της μετάβασης από τον Κλασικό Καπιταλισμό του «*laissez faire, laissez passer*» στον Αυτοκρατορικό Ιμπεριαλισμό του Βενιαμίν Ντισραέλι (*Benjamin Disraeli*) και, συνεπώς, στον Οικονομικό Προστατευτισμό, η βρετανική διπλωματία άρχισε, ιδίως κατά τις δυο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, φανερά να αφίσταται της εμμονής στο παραδοσιακό δόγμα της περιφρούρησης της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να μεταστρέφεται προς την κατεύθυνση του άμεσου, πλέον, και όχι έμμεσου (ήτοι εδαφικού και όχι πολιτικού) ελέγχου ορισμένων, τουλάχιστον, σημείων της Αυτοκρατορίας, που θεωρούσε μείζονος οικονομικής ή στρατηγικής σημασίας, όπως η Αίγυπτος, το Σουδάν και η άρτι διανοιχθείσα Διώρυγα του Σουέζ.

4.3 Από την Αυστρία στην Αυστρο-Ουγγαρία

Φυσικά, περισσότερο και από την Αγγλία, εάν υπήρχε μια μείζων Ευρωπαϊκή Δύναμη, η οποία κατ' εξοχήν αποτελούσε τον πλέον συνεπή υποστηρικτή της περιφρούρησης και διατήρησης του Οθωμανικού Κράτους στα υφιστάμενα σύνορά του, αυτή ήταν η Αυτοκρατορία των Αψβούργων.

Προδήλως, αυτό οφειλόταν στην αντικειμενική σύγκλιση – αν όχι ταύτιση – συμφερόντων και επιδιώξεων των δύο κρατών, δεδομένης και της εγγενούς αδυναμίας της ίδιας της Καισαροβασιλικής Μοναρχίας, η οποία αντιμετώπιζε, πολύ περισσότερο από τις άλλες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, μian εσωτερική απειλή, παρεμφερή προς εκείνην που αντιμετώπιζε η Υψηλή Πύλη: την απειλή που προερχόταν από τις διογκούμενες αυτονομιστικές ή αποσχιστικές τάσεις των επιμέρους εθνοτήτων.

Επομένως, τόσο η Βιέννη όσο και η Κωνσταντινούπολη μοιράζονταν το ίδιο θεμελιώδες συμφέρον στη διατήρηση πολυεθνικών αυτοκρατορικών σχηματισμών και καλούνταν να αντιμετωπίσουν την ίδια πρόκληση, προερχόμενη από εθνικές (ή εθνοθρησκευτικές) κοινότητες και μειονότητες, που αμφισβητούσαν το μονοπώλιο

εξουσίας της κεντρικής διοίκησης, ενώ συνάμα ήταν ολοένα και πιο ευεπίδεκτες στην επιρροή ξένων παραγόντων. Στο σημείο αυτό, βεβαίως, εύλογα θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ότι – θεωρητικά, τουλάχιστον – το ίδιο πρόβλημα αντιμετώπιζε και η Ρωσία, στο έδαφος της οποίας επίσης διαβιούσαν τόσες και τόσες εθνότητες και απαντώνταν τόσα διαφορετικά θρησκευτικά δόγματα. Αλλά εδώ η στιβαρή παρουσία του σλαβικού στοιχείου έδιδε τελικά μια διαφορετική εικόνα. Εξάλλου, η Βιέννη είχε υποστεί ακόμα μεγαλύτερη ζημία του γοήτρου της αλλά και των αντικειμενικών δυνατοτήτων της, εξαιτίας της στρατιωτικής ήττας της τόσο έναντι της Γαλλίας (1859) όσο και έναντι της Πρωσίας (1866).

Εξάλλου, μείζονος σημασίας πολιτικό γεγονός υπήρξε και η δομική αναδιάρθρωση της πάλαι ποτέ Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, ο μετασχηματισμός της (και *de jure*) σε Δυαδική Μοναρχία (η ούτω καλουμένη «Καισαρο-Βασιλική Μοναρχία»), βάσει του επελθόντος εν έτει 1867 «Συμβιβασμού» μεταξύ των δύο κυρίων συνιστωσών εθνοτήτων της Αυτοκρατορίας (της γερμανικής και της μαγυαρικής), σύμφωνα με τον οποίο ο Μονάρχης ήταν πλέον Αυτοκράτορας της Αυστρίας και συνάμα («*in personal union*») Βασιλεύς της Ουγγαρίας.

Με τον περίφημο «Διακανονισμό» του 1867 και την αναγνώριση, κατ' ουσίαν, στην ουγγρική εθνότητα του δικαιώματος συνιδιοκτησίας και, συνεπώς, συγκυβέρνησης της κοινής Αυτοκρατορίας, η μέχρι τότε Αυστρία και έκτοτε Αυστρο-Ουγγαρία είχε εξαντλήσει τα όριά της. Εξακολουθούσε, φυσικά, και εξακολούθησε μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο να συμμετέχει στα διπλωματικά – και, ενίοτε, στρατιωτικά – παίγνια στη Νοτιο-Ανατολική Ευρώπη αλλά δεν μπορούσε πια να θεωρείται η Μεγάλη Δύναμη προγενεστέρων περιόδων. Είναι λίαν εύγλωπτο το γεγονός ότι ο επί των Εξωτερικών Υπουργός της Δυαδικής Μοναρχίας, ο ουγγρικής καταγωγής Κόμισ *Gyula Andrássy*, απέρριψε, το 1876, την προσφορά της Τσαρικής Κυβερνήσεως για διανομή των βαλκανικών εδαφών της Υψηλής Πύλης μεταξύ των δύο Αυτοκρατοριών. Άλλωστε, στις διαδοχικές ήττες της έναντι των Γάλλων και των Πρώσων, οφείλει να προστεθεί και να συνεκτιμηθεί και η άλλη μεγάλη σοβαρή συρρίκνωση της γεωστρατηγικής επιρροής της Βιέννης, που προήλθε από την ανεξαρτητοποίηση των τμημάτων εκείνων της Ιταλικής Χερσονήσου, τα οποία

τελούσαν μέχρι πρότινος υπό την κυριαρχία της, και την συνακόλουθη πολιτική ενοποίηση της Ιταλίας υπό την διεύθυνση του Πεδεμοντίου, επελθούσα τελικά το 1870.

4.4 Ρωσία

Από την σκοπιά των Οθωμανών βεβαίως, ο υπ' αριθμόν ένα εξωτερικός κίνδυνος παρέμενε πάντοτε εκείνος από Βορρά. Παρά το γεγονός ότι η ρωσική πολιτική – εν αντιθέσει προς μια ευρέως διαδεδομένη δοξασία – δεν ήταν πάντοτε, ούτε αδιαλείπτως και αναφανδόν, προσδιορισμένη από την λογική της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γεγονός (πολλάκις διαπιστωμένο στην πράξη) παρέμενε ότι οι ρωσικές στρατιές μπορούσαν, ανά πάσαν ώραν και στιγμήν, να διαβούν τον Προύθο ποταμό και να προχωρήσουν μέσω των πεδιάδων της Ανατολικής Θράκης προς την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά. Και αυτό, αυτονοήτως, είχε καταγραφεί στην ιστορική μνήμη και συνείδηση των Οθωμανών.

Εν τούτοις, μετά τις τεράστιες διπλωματικές και στρατιωτικές επιτυχίες του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774) και της Ανδριανουπόλεως (1829), η Ρωσία των Ρωμανώφ επρόκειτο να υποστεί μια σοβαρότατη στρατιωτική και διπλωματική ήττα στον Κριμαϊκό Πόλεμο και την επακολουθήσασα υπογραφή της Συνθήκης των Παρισίων (1856), η οποία, κατ' ουσίαν, σήμανε μία θεαματική όσο και λίαν επώδυνη για την Αγία Πετρούπολη ακύρωση του γεωπολιτικού κεκτημένου της και αναστροφή της πορείας που είχε εγκαινιάσει η Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή: την απώλεια όλων εκείνων των διπλωματικών και στρατηγικών ερεισμάτων που είχε, σταδιακά, με περισσή υπομονή και επιμονή, αποκτήσει (ή αποσπάσει) η Ρωσία στην οθωμανική επικράτεια επί μισόν και πλέον αιώνα.

Αυτό εξηγεί και το γεγονός ότι η ρωσική διπλωματία, συντονισμένα και μεθοδικά, εργαζόταν, από της επομένης της συνομολόγησης της Συνθήκης των Παρισίων, προς την κατεύθυνση της αναθεώρησης της τελευταίας – την οποία οι Ρώσοι ιθύνοντες θεωρούσαν ως μια (δεινή μάλιστα) εθνική ήττα και ταπείνωση. Εν

προκειμένω, ήταν οι ρήτρες σχετικά με τη στρατηγική εξουδετέρωση («*Neutralisation*» στη Γαλλική, που την εποχή εκείνη παρέμενε η γλώσσα της διεθνούς διπλωματίας) του Ευξείνου Πόντου (Μαύρη Θάλασσα) για τα ρωσικά συμφέροντα και την απώλεια της Νοτίου Βεσσαραβίας τα δύο σημεία της Συνθήκης, τα οποία ενοχλούσαν περισσότερο τους Ρώσους.

Εξάλλου, στο εσωτερικό της Ρωσίας, σε επίπεδο διαμορφωτών κοινής γνώμης και παραγωγών πολιτικής, μπορεί κανείς να παρατηρήσει την εμφάνιση και διόγκωση μιας τάσης με εμφανές αντι-οθωμανικό πρόσημο, ανάλογης προς εκείνη που παρατηρήσαμε προηγουμένως μεταξύ των Άγγλων γνωμηγητόρων, διανοουμένων και πολιτικών. Η εν λόγω τάση ολοένα και περισσότερο δεν ενδυόταν πλέον το θρησκευτικό νομιμοποιητικό μανδύα (διάβαζε: προστασία των ομοδόξων - ορθοδόξων χριστιανών - υποτελών του Σουλτάνου) αλλά έφερε το μανδύα ενός νεοεμφανισθέντος ιδεολογικοπολιτικού ρεύματος: του Πανσλαβισμού – με άλλους λόγους, της ανάγκης προστασίας (εκ μέρους της Αγίας Πετρούπολης) των ομοφύλων, πλέον (όχι απλώς «ομοδόξων») «Σλάβων αδελφών», οι οποίοι διαβιούσαν υπό τον «οθωμανικό ζυγό».

Πράγματι, μετά το 1860, ο Πανσλαβισμός έρχεται να αντικαταστήσει το παλαιότερο «μοτίβο» περί προστασίας των ορθοδόξων χριστιανών, γενικώς, για να αναχθεί, συν τω χρόνω, σε εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο πολιτικής της Ρωσίας έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σημειωτέον ότι η νέα εκείνη εκδοχή οιοει κανονιστικής νομιμοποίησης των συμφερόντων και επιδιώξεων της ρωσικής διπλωματίας παρουσίαζε και το εξής τακτικό πλεονέκτημα, τουλάχιστον στα μάτια των Ρώσων ιθυνόντων: Μπορούσε, εξίσου, να χρησιμοποιηθεί προς την κατεύθυνση άσκησης επιρροής και ελέγχου όχι μόνο επί της Υψηλής Πύλης αλλά και επί της Βιέννης – λαμβανομένου υπόψιν ότι και η Αυστρο-Ουγγαρία, από την πλευρά της, επίσης είχε, εντός των ορίων της επικράτειάς της, συμπαγείς σλαβικούς πληθυσμούς, τους οποίους, κατά την αντίληψη του Πανσλαβισμού, επίσης «ενομιμοποιείτο» να προστατεύει η Ρωσία.

Εδώ διανοίγονταν, επομένως, σοβαρές δυνατότητες άσκησης επιρροής της ρωσικής διπλωματίας, πέραν των καθιερωμένων, σε μίαν εποχή μάλιστα, που το ευρωπαϊκό οικοδόμημα εσειέτο από την Αρχή των Εθνοτήτων. Κατ' εξοχήν εκφραστής του Πανσλαβισμού κατέστη ο Ρώσος Πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη, μετά το 1864, Νικόλαος Ιγνάτιεφ (*Nikolay Pavlovich Ignatyev*), ο οποίος εφέρετο αποφασισμένος να χρησιμοποιήσει τη διπλωματική του ιδιότητα και θέση, προκειμένου να εφαρμόσει κατά κεραίαν μίαν ενεργό πολιτική κατά μήκος των πανσλαβιστικών δοξασιών. Το πρώτο πράγμα το οποίο έθεσε ως προτεραιότητα ο Ιγνάτιεφ ήταν να επιτύχει την αναθεώρηση της Συνθήκης των Παρισίων του 1856. Εν συνεχεία, τον ενδιέφερε η υλοποίηση ενός προγράμματος που θα διασφάλιζε τον ρωσικό έλεγχο επί των Στενών και της Κωνσταντινουπόλεως, με παράλληλη υποστήριξη των σλαβικών εθνοτήτων που διαβιούσαν ως υποτελείς του Σουλτάνου – και εδώ νοούνται, πρωτίστως, οι Βούλγαροι, την εποχή εκείνη. Ο λίαν δυναμικός και δραστήριος εκείνος διπλωμάτης αποτέλεσε καθ' όλη τη διάρκεια της θητείας του στην Κωνσταντινούπολη διαρκή πηγή προβλημάτων και λόγο ανησυχίας όχι μόνο για το Διβάνιο αλλά και για τους εκπροσώπους των άλλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων.³³

Ωστόσο, καλό είναι να μη διαπράττει κανείς το μεθοδολογικό και ουσιαστικό σφάλμα της σύγχυσης μεταξύ πολιτικής ή ιδεολογικής ρητορείας και «*Realpolitik*» – ή, για να το θέσουμε με όρους Θουκυδίδη, μεταξύ των «εσ το φανερόν λεγομένων» και των «αληθεστάτων» προφάσεων και αιτιών ενός ιστορικού γεγονότος. Όπερ έστι μεθερμηνευόμενον, στην περίπτωση που εξετάζουμε: Παρά τα φλογερά πανσλαβιστικά κηρύγματα – και παρά τον υπερβάλλοντα ζήλο, το ταμπεραμέντο και το δυναμισμό του ιδίου του Ιγνάτιεφ – η κρατούσα τάση μεταξύ των Ρώσων διπλωματών και, εν γένει, κρατικών ιθυνόντων ήταν, για ένα μεγάλο διάστημα, μάλλον υπέρ της συνέχισης της παραδοσιακής πολιτικής επί του Ανατολικού Ζητήματος και δεν έκλινε υπέρ μίας πιο επαναστατικής ή ριζοσπαστικής πολιτικής.

³³ Για την προσωπικότητα και τη δράση του Ιγνάτιεφ, ιδιαίτερος δε για τη διπλωματική θητεία του στην Κωνσταντινούπολη, βλέπε Meininger, Thomas A., *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate, 1864-1872*, Madison, Wisconsin, 1970

Αυτό πρακτικά συνεπαγόταν, για την πλειονότητα των Ρώσων ιθυνόντων της εποχής, την επιδίωξη αναθεώρησης της Συνθήκης των Παρισίων, όσον αφορούσε, τουλάχιστον, σ' εκείνους εκ των όρων της που καταφανώς εθεωρούντο απαράδεκτοι από ρωσικής πλευράς, διά της διπλωματικής, παραδοσιακής μεθόδου – όχι την προσφυγή σε επαναστατικές μεθόδους βίαιης ανατροπής του διεθνούς status quo. Παρά την εχθρότητα έναντι του Οθωμανού γείτονά της (οφειλόμενη, εν πολλοίς, σε άτεγκτους γεωπολιτικούς λόγους ή σε αυτό που ο Παναγιώτης Κονδύλης θα ονόμαζε «μακροδεδομένα της Πολιτικής»), η Τσαρική Αυτοκρατορία – εξαιτίας, ίσως, μιας άρρηκτης επίγνωσης και της δικής της δομικής αδυναμίας – παρέμενε πάντοτε μία βαθύτατα συντηρητική δύναμη του διεθνούς συστήματος, διαρκώς διακατεχόμενη, κατά βάθος, από φόβο έναντι μειζόνων κρίσεων, τις συνέπειες και παρενέργειες των οποίων – ανοιχθέντων άπαξ των ασκών του Αιόλου – δεν θα μπορούσε να ελέγξει (άλλωστε, κάπως έτσι, συνεπεία της εμπλοκής της σε μια γενικευμένη μείζονα κρίση, που ξεκίνησε ως άλλο ένα επεισόδιο στην βαλκανική σκηνή, ένα καλοκαίρι της δυτικής «*belle époque*», έμελλε να καταρρεύσει, τελικά, η Δυναστεία των Ρωμανώφ – προτού, καλά-καλά, κοπάσει ο απόηχος του μεγαλοπρεπούς εορτασμού της συμπλήρωσης 300 ετών ζωής της).

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στη Μεταβλητή Γεωπολιτική Ισχύος

Όσον αφορά στην ίδια την Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι ηγέτες της είχαν ασφαλώς επίγνωση των κινδύνων που διέτρεχε το κράτος τους – κινδύνων προερχομένων τόσο από το εξωτερικό όσο και από το εσωτερικό. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα αναλήφθηκαν επανειλημμένες προσπάθειες μεταρρύθμισης της δημόσιας διοίκησης, του Στρατού και του εν γένει οθωμανικού πολιτικού και κοινωνικού συστήματος. Η περίφημη περίοδος του λεγομένου «Μεγάλου Τανζιμάτ» («*Tanzimât*») χαρακτηρίζεται από αυτήν την τάση εκσυγχρονισμού του κράτους και του συστήματος, ούτως ώστε η Αυτοκρατορία να μπορέσει να επιβιώσει του σκληρού ανταγωνισμού μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων αλλά και να αντεπεξέλθει επιτυχώς στις προκλήσεις που αντιμετώπιζε στο εσωτερικό της. Από την πλευρά της, η Δύση – και εδώ νοείται πρωτίστως η Μ. Βρετανία – ενθάρρυνε ζωηρώς τους Οθωμανούς ιθύνοντες να προχωρήσουν στο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα.

Η εν λόγω μεταρρυθμιστική προσπάθεια ήταν εξαιρετικά φιλόδοξο εγχείρημα – και, όπως έμελλε να δειχθεί, κάθε άλλο παρά εύκολο. Κατ' αρχάς, κάθε μεταρρυθμιστική απόπειρα, η οποία, εκ των πραγμάτων, όφειλε να θίξει τον πυρήνα του οθωμανικού συστήματος, δηλαδή την στρατιωτική δομή, προσέκρουε σε μια αντικειμενική δυσκολία: στο γεγονός ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε, κατά το παρελθόν, αποτελέσει μian από τις μεγαλύτερες (και πλέον επίφοβες) στρατιωτικές Δυνάμεις της Ιστορίας και, επομένως, ήταν πολύ δύσκολο να θίξει κανείς – πολλώ δε μάλλον, να ακυρώσει – θεσμούς και δομές που, τουλάχιστον σε προγενέστερες ιστορικές περιόδους, είχαν φανεί αποτελεσματικές, επιφέροντας στο κράτος εδάφη, πλούτη και δόξα και κερδίζοντας το ανάλογο κύρος.

Κατ' αναλογία, στο κοινωνικό επίπεδο, ήταν δύσκολο, εξ αντικειμένου, για τους Οθωμανούς υπηκόους ισλαμικού θρησκευάματος να αντιληφθούν, αίφνης, το κράτος τους ως κράτος των μουσουλμάνων και των χριστιανών υπηκόων εξίσου και, άρα, να θεωρήσουν τους χριστιανούς (ή άλλους αλλοδόξους – π.χ. Ιουδαίους)

υποτελείς του Σουλτάνου ως ισότιμους προς τους μουσουλμάνους. Εν τούτοις, ήταν αυτά ακριβώς τα ζητήματα, τα οποία έπρεπε οπωσδήποτε να επιλυθούν, προκειμένου η αυτοκρατορία να έχει προοπτική επιβίωσης.

Κατά μίαν ειρωνεία της Ιστορίας, λόγω της ιστορικής συγκυρίας, η προϊούσα συνειδητοποίηση της ανάγκης για μεταρρυθμίσεις, και δη ριζικές και επώδυνες, του οθωμανικού πολιτικού και κοινωνικού συστήματος, συνέπιπτε χρονικά με την αυξανόμενη τάση μέρους, τουλάχιστον, της αγγλικής (και εν γένει δυτικής) κοινής γνώμης, που θεωρούσε ότι οι αρχές του φιλελευθερισμού θα μπορούσαν – ή και θα όφειλαν – να τύχουν εφαρμογής οπουδήποτε και αδιακρίτως. Συνακόλουθα, οι εντεινόμενες πιέσεις, ιδίως από την πλευρά του Λονδίνου, προς την Υψηλή Πύλη για υιοθεσία και εισαγωγή μεταρρυθμιστικών ιδεών και πρακτικών, που έφεραν δυτικό και φιλελεύθερο πρόσημο, συγκρούονταν με την έκδηλη αδυναμία τμήματος, τουλάχιστον, των οθωμανικών ιθυνόντων κύκλων (αλλά και των μουσουλμάνων υπηκόων της αυτοκρατορίας) να αντιληφθούν και να αποδεχθούν την αναγκαιότητα των εν λόγω μεταρρυθμίσεων.

Έναντι των παρεμβατικών τάσεων των Μεγάλων Δυνάμεων, οι Οθωμανοί ιθύνοντες υιοθέτησαν και εφάρμοσαν μια κλασική στρατηγική, που κατατείνει στη μετατροπή του μειονεκτήματος σε πλεονέκτημα. Ορμώμενη από σαφώς μειονεκτικής θέσεως έναντι της Δύσης – τόσο σε υλικό-αντικειμενικό επίπεδο όσο και σ' εκείνο της ιδεολογικής νομιμοποίησης ενώπιον της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης και του «*cultural war*» – η οθωμανική κρατικογραφειοκρατική ελίτ γρήγορα αντελήφθη ότι το μόνο πραγματικό όπλο, το είχε στη διάθεσή της για να προστατέψει τα συμφέροντά της, ήταν η εκμετάλλευση των σοβούντων (λανθανόντων ή απροκαλύπτων) ανταγωνισμών ισχύος και επιρροής καθώς και των αλληλοσυγκρουομένων συμφερόντων και επιδιώξεων μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων.

Από τη μελέτη της Διπλωματικής Ιστορίας αλλά και της Στρατηγικής συνάγεται ότι το να είναι ένας κρατικός δρών ο ασθενέστερος σε ένα δεδομένο διεθνή συσχετισμό ισχύος είναι μεν, κατά κανόνα, μειονέκτημα, και δη σοβαρό.

Ενίοτε, όμως, εάν ξέρει (ή μαθαίνει, στην πορεία) να εκμεταλλεύεται τεχνηέντως, προς όφελός του, τις διαφορετικές ή και αντιθετικές μεταξύ τους επιδιώξεις των επιμέρους Μ. Δυνάμεων, ο ασθενής δύναται να επιτύχει την «αγορά χρόνου», έως ότου – με την επενέργεια και του πανταχού παρόντος αστάθμητου παράγοντος της Ιστορίας – ο υφιστάμενος δυσμενής συσχετισμός ισχύος μεταβληθεί προς όφελός του, οπότεν ο μέχρι χθες ασθενής παίκτης του συστήματος ανακτά το πλεονέκτημα της στρατηγικής πρωτοβουλίας (βλέπε π.χ. την περίπτωση του Μουσταφά Κεμάλ το διάστημα 1919-22). Στη χειρότερη περίπτωση, πάλι, ο ασθενέστερος παίκτης θα έχει τουλάχιστον καταφέρει να αποσπάσει μία παράταση του βίου του ως ανεξαρτήτου στρατηγικού δρώντος. Στην προκειμένη περίπτωση, ο περιλάλητος «Μέγας Ασθενής» του Βοσπόρου, κινούμενος μέσα από τις Συμπληγάδες της ευρωπαϊκής διπλωματίας του 19^{ου} αι., κατάφερε, με επιδέξιους χειρισμούς, να κερδίσει μίαν εντυπωσιακά μακρά παράταση του βίου του.

Το άλλο όπλο, το οποίο είχε στη διάθεσή της, η Υψηλή Πύλη ήταν η διεθνής νομιμότητα. Κατά κανόνα, ο κρατικός δρων εκείνος, ο οποίος είναι σε μειονεκτούσα θέση, είναι (ή προσποιείται ότι είναι) ο πιο θερμός υποστηρικτής της Αρχής της Νομιμότητας και της διατήρησης του διεθνούς εδαφικού και διεθνοδικαιϊκού «*status quo*», όπως γνωρίζουμε από την ιστορία των Διεθνών Σχέσεων και της Διπλωματίας.

Έχοντας, από μακρού χρόνου, αφήσει πίσω της την εποχή των μεγάλων εδαφικών κατακτήσεων και έχοντας ήδη, καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, υποστεί μια σειρά ξένων επεμβάσεων και εδαφικών απωλειών, η Υψηλή Πύλη, την ανάγκην φιλοτιμίαν ποιουμένη, είχε αναχθεί σε κατ' εξοχήν θιασώτη της διατηρήσεως των υφισταμένων διεθνών συνθηκών. Άλλωστε, αυτές οι διεθνείς συνθήκες (πρωτίστως, η Συνθήκη των Παρισίων του 1856) ήταν που αναγνώριζαν και, επομένως, εγγυούνταν – τουλάχιστον θεωρητικά – την πολιτική ύπαρξη, ανεξαρτησία και εδαφική ακεραιότητα της Αυτοκρατορίας.

Ατυχώς για τους ιθύνοντες του Διβανίου όμως, οι λοιπές Μ. Δυνάμεις δεν αντιμετώπιζαν τις υφιστάμενες διεθνοδικαιϊκές δεσμεύσεις κατά τον ίδιο τρόπο,

αλλά, αναλόγως της συγκυρίας, προέβαιναν – ή επιχειρούσαν να προβούν – σε (ολική ή μερική) αναθεώρηση του υφισταμένου διεθνούς εδαφικού και νομικού καθεστώτος. Τούτο, άλλωστε, αποτελεί «κτήμα κοινόν» όσων ασχολούνται με τη μελέτη της διεθνούς διπλωματίας: Συνθήκες ειρήνης, διπλωματικά σύμφωνα και τα τοιαύτα ισχύουν – για όσο χρονικό διάστημα ισχύουν – μέχρις ότου παραβιαστούν και αναθεωρηθούν, για να αντικατασταθούν από άλλα, και ούτω καθεξής.

Εξάλλου, στο επίπεδο του πολιτικού προσωπικού (για να μιλήσουμε με σημερινή ορολογία) που εκλήθη να επανδρώσει το σύστημα παραγωγής και άσκησης της εξωτερικής πολιτικής της Αυτοκρατορίας, η Υψηλή Πύλη είχε να επιδείξει, ιδίως μεταξύ των ετών 1858 και 1871, ορισμένους εξαιρετικά ικανούς άνδρες: κατ' αρχάς, τον Αλή-Πασά (*Âli-Pasha*) και τον Φουάντ-Πασά (*Fuad-Pasha*). Αμφότεροι κατείχαν το αξίωμα του Μεγάλου Βεζύρη (αντίστοιχο εκείνου του Πρωθυπουργού στη Δύση). Στους προαναφερθέντες πρέπει οπωσδήποτε να προστεθούν – λαμβανομένων υπ' όψιν των πολυτίμων υπηρεσιών που παρείχαν στην Αυτοκρατορία – ο βοηθός του Αλή, Κωστάκης Μουσούρος-Πασάς, Πρέσβης στο Λονδίνο, ο οποίος και βοήθησε τα μέγιστα τον πολιτικό προϊστάμενό του και την Υψηλή Πύλη, ιδίως κατά την διεθνή διπλωματική κρίση του 1871, καθώς και ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής-Πασάς, ο οποίος διαδραμάτισε κρίσιμο υπέρ της Αυτοκρατορίας ρόλο στο Βερολίνιο Συνέδριο του 1878.

Ο προαναφερθείς Κωστάκης Μουσούρος, φαναριωτικής καταγωγής, κατείχε το αξίωμα του Πρέσβη της Υψηλής Πύλης στο Λονδίνο για περισσότερα από τριάντα χρόνια – με ό,τι αυτό συνεπάγεται για το βαθμό εξοικείωσής του με τα πολιτικά πράγματα και το σύστημα παραγωγής εξωτερικής πολιτικής της Γηραιάς Αλβιώνος, το προσωπικό του κύρος και δίκτυο γνωριμιών και επιρροής κ.λ.π. Ομοίως, ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής, επίσης γόνος φαναριωτικής οικογενείας, διετέλεσε στέλεχος της Διπλωματικής Υπηρεσίας του Οσμανικού Κράτους, Ηγεμών της Σάμου, Βεζύρης και Μουσίρης (Πρώτος Πληρεξούσιος του Σουλτάνου) κατά το Βερολίνιο Συνέδριο, όπου και αναθεωρήθηκε άρδην η μόλις προ ολίγων μηνών προηγηθείσα Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, η οποία, ως γνωστόν, ήταν δυσμενέστατη για τους Οθωμανούς και τους είχε επιβληθεί κυριολεκτικά υπό την απειλή των ρωσικών

όπλων. Ο Καραθεοδωρής συνέβαλε ουσιαστικά στη συνεκτίμηση των οθωμανικών συμφερόντων κατά την διαπραγμάτευση της ομώνυμης Συνθήκης (1878). Μετά ταύτα, ανέλαβε καθήκοντα Γενικού Διοικητού (Βαλή) Κρήτης. Η αξιοσημείωτα επιτυχής οθωμανική παρουσία τόσο κατά τη Διάσκεψη του Λονδίνου για τη Μαύρη Θάλασσα (1870-71) όσο και κατά το Βερολίνιο Συνέδριο (1878) οφειλόταν, εν πολλοίς, στις εξαιρετικές ικανότητες των εν λόγω διπλωματών, αλλά και στην επιμονή, τη μεθοδικότητα και το ζήλο που επέδειξαν υπερασπιζόμενοι τα συμφέροντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Το «Ζήτημα των Στενών»

6.1 Στρατηγική σημασία των Στενών

Συναφές προς το Ανατολικό Ζήτημα – κατ’ ουσίαν υπάλληλη έννοια του Ανατολικού Ζητήματος και άμεσα συναρτώμενη προς αυτήν – ήταν και το επιμέρους ζήτημα των Στενών, το οποίο επίσης απασχόλησε επί μακρόν τη διεθνή διπλωματία. Για ευνόητους λόγους, τόσο γεωστρατηγικούς όσο και οικονομικούς, ο διακανονισμός του θέματος τόσο του διάπλου των Στενών όσο και της χρήσης τους από πολεμικά πλοία τρίτων κρατών αποτελούσε ένα από τα πλέον ακανθώδη και δισεπίλυτα προβλήματα της διεθνούς διπλωματίας του 19^{ου} αιώνα (και όχι μόνον, όπως γνωρίζουμε εν τω μεταξύ).

Παρενθετικά δύναται να σημειωθεί ότι εδώ, βεβαίως, αναδεικνύεται η εύνοια της Γεωγραφίας προς το Οθωμανικό Κράτος (όπως άλλωστε και παλαιότερα, προς το Βυζαντινό Κράτος): Ο κύριος των Στενών ήταν ο κλειδούχος αυτών των εξαιρετικής σπουδαιότητας θαλασσιών περασμάτων, εκείνος ο οποίος μπορούσε να έχει τον έλεγχο των συγκοινωνιών από τον Εύξεινο Πόντο προς τη Μεσόγειο και αντιστρόφως.

Προϊόντος του 19^{ου} αι., και παράλληλα προς την όξυνση του Ανατολικού Ζητήματος, η ευρωπαϊκή διπλωματία πείστηκε ότι, εάν μία Δύναμη κατόρθωνε να αποκτήσει τον έλεγχο των Στενών (είτε ευθέως και άμεσα, μέσω καταλήψεως τους, είτε εμμέσως, διά της ασκήσεως αποκλειστικής επιρροής επί της Υψηλής Πύλης), τότε η συγκεκριμένη Δύναμη θα είχε καταφέρει, εν πολλοίς, να αποκτήσει τον απόλυτο στρατηγικό έλεγχο στην ίδια την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Στο μέτρο δε που, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, μια συμφωνία των Μεγάλων Δυνάμεων ως προς το τι δέον γενέσθαι δεν ήταν εφικτή, λόγω των διαφορετικών (έως αντιθέτων) βλέψεων και συμφερόντων μιας εκάστης των

Δυνάμεων – και στο βαθμό που καμμία εκ των Δυνάμεων δεν ήταν τόσο ισχυρή, ώστε μόνη της να προχωρήσει στην κατάληψη των Στενών ή/και της Κωνσταντινουπόλεως και, το κυριότερο, να κρατήσει το κεκτημένο της ακόμα και μετά από πιθανή συσπείρωση των λοιπών Δυνάμεων εναντίον της – ολοένα και περισσότερο ωριμάζε η αντίληψη στις καγκελαρίες και πρεσβείες των ενδιαφερομένων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων ότι μία ευθεία κατάληψη των Στενών ή/και της Κωνσταντινουπόλεως και άκρως ριψοκίνδυνο εγχείρημα ήταν και αντιπαραγωγικό μπορούσε να αποβεί. Συνεπώς, κατά τη συλλογιστική αυτή, δεν χρειαζόταν οπωσδήποτε η τυπική απόσυρση των Οθωμανών από την Κωνσταντινούπολη. Θα αρκούσε, τουναντίον, η έμμεση – πλην όμως, ουσιαστική – διασφάλιση του στρατηγικού ελέγχου επί της Κωνσταντινουπόλεως και των Στενών από την μια ή την άλλη ενδιαφερόμενη Μ. Δύναμη.

Το δυστύχημα – συνάμα δε και ευτύχημα – της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν ότι τα Στενά αποτελούσαν ζωτικής σημασίας γεωγραφικό χώρο όχι μόνο για την ίδια την ασφάλεια του κράτους αλλά και για τα συμφέροντα των δύο κατ'εξοχήν ανταγωνιστριών Μεγάλων Δυνάμεων του καιρού:

- της μείζονος Χερσαίας/Ηπειρωτικής Ευρασιατικής Δυνάμεως (διάβαζε: Ρωσία) και
- της μείζονος Ναυτικής και Παγκοσμίου Δυνάμεως (ήγουν της Μ. Βρετανίας).

Δεδομένης δηλαδή της σημασίας των Στενών για τις άμεσα ενδιαφερόμενες Δυνάμεις, ως η καλύτερη λύση φαινόταν η φραγή των Στενών για τα πολεμικά πλοία εν καιρώ ειρήνης – να μην επιτρέπεται δηλαδή ο διάπλους των Στενών από πολεμικά πλοία – με παράλληλη διατήρηση του Σουλτάνου στο θρόνο του και, επομένως, εξακολουθητική ύπαρξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως θεματοφύλακα των Στενών. Προδήλως, η φραγή των Στενών για πολεμικά πλοία εν καιρώ ειρήνης ήταν μια συμβιβαστική λύση ανάγκης. Κάθε μια από τις ενδιαφερόμενες Μ. Δυνάμεις ασφαλώς θα ήθελε μία διαφορετική ρύθμιση, η οποία θα εξυπηρετούσε καλύτερα τα συμφέροντά της, εάν ήταν σε θέση να την επιβάλει –

δεν ήταν, όμως, και έτσι αισθανόταν υποχρεωμένη να συμφιλιωθεί, τουλάχιστον, με τη Σολομώντειο λύση της φραγής.

6.2 Η θέση της Μ. Βρετανίας

Καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα – τουλάχιστον από την εξουδετέρωση του Ναπολέοντα και εντεύθεν –, ο πλέον ασυνθηκολόγητος διπλωματικός και γεωστρατηγικός ανταγωνισμός ήταν εκείνος μεταξύ Αγγλίας και Ρωσίας. Ορόσημο κορύφωσης του ανταγωνισμού αυτού αποτελεί το 1885, όταν επήλθε η «συνάντηση» των δύο Ιμπεριαλισμών στο Αφγανιστάν: Ο Ιμπεριαλισμός της Παγκοσμίου Ναυτικής Δυνάμεως, ο οποίος, ορμώμενος από την Ινδία προήλανε προς Βορρά, έτεμνε τον επεκτεινόμενο προς Νότον Ιμπεριαλισμό της Ηπειρωτικής, Ευρασιατικής Δυνάμεως στο σημερινό Αφγανιστάν.

Το «μήλον της Έριδος» ήταν τα Στενά των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου. «Ρουβίκωνα της Ρωσίας» είχε χαρακτηρίσει το Βόσπορο, διαρκούντος του Κριμαϊκού Πολέμου, ο Βρετανός Πρώτος Λόρδος της Θαλάσσης (Υπουργός των Ναυτικών), Λόρδος Γκράχαμ (*Graham*).³⁴

Η Μ. Βρετανία, όσον αφορά στο μεγαλύτερο μέρος του 19^{ου} αιώνα τουλάχιστον, ασφαλώς προτιμούσε να παραμένουν τα Στενά πλήρως ανοικτά για τα σκάφη του «*Mediterranean Fleet*» (Στόλος Μεσογείου), σε συνάρτηση προς μια συμμαχία μεταξύ Λονδίνου και Υψηλής Πύλης. Ως Ναυτική Δύναμη πλανητικού βεληνεκούς, που διέθετε μάλιστα το μεγαλύτερο πολεμικό στόλο της εποχής – το κραταιό «*Royal Navy*» –, το Λονδίνο βεβαίως προτιμούσε να διαθέτει την δυνατότητα ή το δικαίωμα ελευθέρως προσβάσεως, προκειμένου μέσω των Στενών να μπορεί να διεισδύσει στη Μαύρη θάλασσα και, κατ' αυτόν τον τρόπο, να απειλήσει το μαλακό υπογάστριο της Ρωσίας αλλά και τις συγκοινωνίες της ρωσικής μητρόπολης με τις ασιατικές κτήσεις της.

³⁴ Lambert, Andrew, D., "Preparing for the Russian War: British Strategic Planning, March 1853 - March 1854": Harding, Richard (edit.), *Naval History 1680-1850*, Aldershot / Hampshire, Ashgate, 2006, σ. 77. Πρβλ. Ηλιόπουλου, όπ. ανωτ., σ. 99

6.3 Η θέση της Ρωσίας

Από την πλευρά της, η Ρωσία, εάν ήταν σε θέση να επιβάλει μια ρύθμιση της αρεσκείας της, αυτονοήτως θα προτιμούσε μία ρήτρα, η οποία θα προέβλεπε ότι τα Στενά θα παρέμεναν μεν ανοικτά για τις γειτνιάζουσες Δυνάμεις, για τα «Παράκτια Κράτη» του Ευξείνου Πόντου, αλλά κλειστά για τους υπολοίπους. Προδήλως, μία τέτοια διεθνής ρύθμιση, εάν ποτέ ετίθετο σε ισχύ, θα ευνοούσε σαφέστατα τη Ρωσία (ως παράκτιο κράτος της περιοχής – και άμεσα ενδιαφερόμενο δρώντα), ενώ θα απέκλειε, και μάλιστα *de jure*, τη Μ. Βρετανία.

Αυτό θα απέφερε ένα διττό στρατηγικό και επιχειρησιακό πλεονέκτημα στη Ρωσία: αφ' ενός μεν θα προστάτευε τη ρωσική μητρόπολη και ενδοχώρα από την απειλή του βρετανικού «*Royal Navy*», το οποίο δε θα μπορούσε πια να διαβεί τα Στενά, αφ' ετέρου δε θα παρείχε τη δυνατότητα στο Ρωσικό Στόλο της Μαύρης Θαλάσσης να διενεργεί επιδρομές κατά των βρετανικών ναυτικών μονάδων της Μεσογείου και, εν συνεχεία, να αναζητεί ασφαλές καταφύγιο πίσω από τα Στενά, στο αγκυροβόλιο του, χωρίς να μπορεί να πληγεί από τον αντίπαλο. Φυσικά, η Γηραιά Αλβιών δεν φημιζόταν για την ευήθεια της – επομένως, θα ήταν μάλλον απίθανο να αναμένει κανείς ότι το «*Foreign Office*» θα έσπευδε να συνυπογράψει ή να αποδεχθεί μian ανάλογη διεθνή διευθέτηση.

Προϊόντος του χρόνου εξάλλου – ιδίως λήγοντος του 19^{ου} αι. –, οι βλέψεις και φιλοδοξίες των Ρώσων διευρύνθηκαν εντυπωσιακά, κατά τρόπον ώστε να γίνεται λόγος (ή, πάντως, σκέψη) για την κατάληψη ολόκληρης της περιοχής των Στενών, συμπεριλαμβανομένης της Κωνσταντινουπόλεως. Παρά το ότι η ιδέα αυτή ερέθιζε τα πνεύματα σπουδαίων προσωπικοτήτων του ρωσικού πολιτικού, διπλωματικού, στρατιωτικού αλλά και πνευματικού ακόμη βίου (όπως μαρτυρεί και το παράδειγμα του Φυόντωρ Μιχαήλοβιτς Ντοστογιέφσκυ / *Fyodor Mikhailovich Dostoevsky*), η συμβατική ρωσική διπλωματία ανθίστατο, όπως είδαμε, στον «πειρασμό» των Στενών, κυρίως επειδή γνώριζε άριστα ότι, ακόμη και σε

περίπτωση κατάληψης, δε θα μπορούσε να κρατήσει τα Στενά απέναντι σε ένα συνασπισμό των λοιπών Ευρωπαϊκών Δυνάμεων κατά της Ρωσίας.

Βεβαίως, σε σχέση με τον αγγλορωσικό ανταγωνισμό οφείλει για λόγους ιστορικής δικαιοσύνης να παρατηρηθεί ότι, αντικειμενικά, από γεωπολιτικής απόψεως, το καθεστώς των Στενών είχε απείρως ζωτικότερη σημασία για τη Ρωσία απ' ό,τι για τη Μ. Βρετανία, τόσο από στρατιωτικής όσο και από οικονομικής σκοπιάς, για πολλούς λόγους: Κατ' αρχάς, η Ρωσία δε μπορούσε να απειλήσει ευθέως τη μητροπολιτική Βρετανία, είτε από ξηράς είτε από θαλάσσης – ενώ, από την άλλη πλευρά, εάν τα Στενά παρέμεναν ανοικτά (όπως ήθελε το Λονδίνο), τότε η Αγγλία, ως η μεγαλύτερη Ναυτική Δύναμη του καιρού, θα είχε κατ' ουσίαν τη δυνατότητα να πλήξει τις ρωσικές ακτές και τη ρωσική μητρόπολη, κατά το δοκούν. Επιπροσθέτως, μετά τη δεινή ρωσική ήττα κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο και για δεκαπέντε περίπου χρόνια, από το 1856 έως το 1871, δεν υφίστατο πρακτικά ρωσικός στόλος στην περιοχή.

Αλλά και από οικονομικής απόψεως, το διακύβευμα για τη Ρωσία ήταν, ασφαλώς, πολύ υψηλότερο από ό,τι για την Αγγλία.

Η τελευταία, ως η πλέον προηγμένη εμποροναυτική και καπιταλιστική Δύναμη της εποχής, είχε εν τω μεταξύ ανεπτυγμένα και επενδεδυμένα εμπορικά συμφέροντα και ενδιαφέροντα και στο χώρο του Ευξείνου και του Δουνάβευς, όπως και σε τόσα άλλα σημεία του πλανήτη. Η Ρωσία, όμως, ήταν κυρίως εκείνη, η οποία κατά μείζονα λόγο εξηρτάτο από τα Στενά. Η Μ. Βρετανία ήταν μία Θαλάσσια Δύναμη, με ολοένα περισσότερες υπερπόντιες κτήσεις, η οποία, συν τω χρόνω, κατέστη αληθώς Πλανητική Δύναμη. Αντιθέτως, η Ρωσία ήταν μία Χερσαία Δύναμη, τελούσα σε εξάρτηση για τις εισαγωγές και εξαγωγές της κατά ένα αξιοσημείωτο ποσοστό από τα Στενά. Μέχρι το 1913 υπολογίζεται ότι το 60% των ρωσικών εξαγωγών από θαλάσσης και το 45% των εν γένει εξαγωγών της χώρας

διενεργούνταν μέσω των Στενών.³⁵ Και το ποσοστό αυτό αυξήθηκε έτι περαιτέρω, αρχομένου του 20^{ού} αι.

Η Ρωσία είχε καταγάγει μια λαμπρή διπλωματική νίκη με τη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, η οποία είχε διανοίξει τα Στενά και την εν γένει περιοχή για τα ρωσικά ναυτικά και ευρύτερα στρατηγικά συμφέροντα. Οι λοιπές Μεγάλες Δυνάμεις επρόκειτο να αποσπάσουν ανάλογα δικαιώματα ή προνόμια κατά τα επόμενα χρόνια.

Σε γενικές γραμμές, ο σκοπός των συμφωνιών που επακολούθησαν ήταν η εξεύρεση ενός τρόπου που θα διασφάλιζε τον ελεύθερο διάπλου των Στενών από τα εμπορικά σκάφη των ενδιαφερομένων, διατηρώντας παραλλήλως ένα ισοζύγιο ισχύος μεταξύ των συμφερόντων των κυρίως ενδιαφερομένων δρώντων, ήτοι της Μ. Βρετανίας, της Ρωσίας και, βεβαίως, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Όσον αφορά δε στην αρχή της φραγής των Στενών για τα πολεμικά σκάφη, το ζήτημα αυτό για πρώτη φορά αποτέλεσε θέμα διπλωματικών διαβουλεύσεων, καταγεγραμμένα τουλάχιστον, το 1809, σε μια συμφωνία μεταξύ Λονδίνου και Διβανίου.³⁶

6.3. Η Συνθήκη του Ουνκιάρ-Σκελεσί (*Hünkâr-İskelesi / Unkiar-Skelessi*)

Το ζήτημα της φραγής των Στενών για τα πολεμικά σκάφη επανήλθε στο διεθνές προσκήνιο το 1833, όταν η Αγία Πετρούπολη υπέγραψε την περίφημη Συνθήκη του Ουνκιάρ-Σκελεσί (*Hünkâr-İskelesi*, απαντάται στη βιβλιογραφία συνηθέστερα ως *Unkiar-Skelessi*) με την Υψηλή Πύλη.

Επρόκειτο για μια στρατιωτική συμμαχία μεταξύ των δυο κρατών, που περιείχε ένα μυστικό άρθρο, σύμφωνα με το οποίο η Οθωμανική Κυβέρνηση όφειλε να διασφαλίσει, εν είδει στρατιωτικής βοήθειας προς τη Ρωσία σε περίπτωση πολέμου, την φραγή των Στενών των Δαρδανελίων, να μην επιτρέψει δηλαδή σε

³⁵ Graves, P. P., *The Question of the Straits*, London, Benn, 1931, σ. 146

³⁶ Hurewitz, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East*, Princeton, 1956, I., σ. 83

οποιοδήποτε πολεμικό σκάφος άλλου κράτους την είσοδο στα Στενά, υπό οποιοδήποτε πρόσχημα.

Η Συνθήκη του Ουνκιάρ-Σκελεσσί, γενικά, και το συγκεκριμένο άρθρο, ειδικά, σήμαναν τον κολοφώνα του διπλωματικού θριάμβου της Ρωσίας στο Ανατολικό Ζήτημα³⁷ – προτού η τελευταία υποστεί, μετά από δύο δεκαετίες περίπου, την δεινή ήττα και ταπείνωση του 1856, που τη γύρισε ογδόντα χρόνια πίσω. Η στρατηγική σημασία – αλλά και το καινοφανές – της εν λόγω συμφωνίας συνίσταντο στο ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία ετίθετο ουσιαστικά σε θέση δορυφόρου κράτους της Ρωσίας, διευθετώντας το ζήτημα των Στενών όχι επί πολυμερούς αλλά επί διμερούς βάσεως και καθιστώντας την Υψηλή Πύλη ευθέως εξαρτώμενη από την Αγία Πετρούπολη.³⁸

6.4 Η Διεθνής Σύμβαση του Λονδίνου του 1841

Φυσικά, η προαναφερθείσα ρωσοτουρκική συνθήκη του 1833 αποτέλεσε κάρφο στα όμματα των ιθυνόντων της «*Downing Street*» και του «*Foreign Office*» οι οποίοι, όπως ήταν αναμενόμενο, κατά τα επόμενα χρόνια, δεν εφείσθησαν κόπων και προσπαθειών, προκειμένου να ακυρώσουν το πνεύμα και το γράμμα της.

Πράγματι, εκμεταλλευόμενη την Κρίση της Αιγύπτου, κατά τη δεκαετία του 1830, η Μ. Βρετανία επέτυχε, κατ' αρχάς, να αντικαταστήσει τη διμερή Συνθήκη του Ουνκιάρ-Σκελεσσί με μια διεθνή Σύμβαση για τα Στενά, το 1841, η οποία και υπήρξε η πρώτη πολυμερής συμφωνία του είδους στην Ιστορία της Ευρωπαϊκής και Διεθνούς Διπλωματίας. Σύμφωνα με τη νέα αυτή σύμβαση, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Μ. Βρετανία, η Γαλλία, η Ρωσία, η Αυστρία και η Πρωσσία συμφώνησαν επί της αρχής της φραγής των Στενών εν καιρώ ειρήνης.

Επρόκειτο για σημαντική τομή στην ιστορία του Ανατολικού Ζητήματος, εν γένει, και του Ζητήματος των Στενών, ειδικότερα. Δυνάμει της Συμβάσεως του 1841,

³⁷ Συναφώς βλ. Mosely, Philip E., *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question in 1838 and 1839*, Cambridge, 1934

³⁸ Για τη Συνθήκη του Ουνκιάρ-Σκελεσσί βλ. Hurewitz, J. C., «Russia and the Turkish Straits»: *Word Politics*, XIV, October 1961 - July 1962, σ. 605-632

ο Σουλτάνος επεφύλασσε για τον εαυτό του το δικαίωμα να «εκδίδει Διατάγματα («*Firman*») για το διάπλου των Στενών από ελαφρά σκάφη που έφεραν Πολεμική Σημαία και τα οποία θα τελούσαν στην υπηρεσία των Αποστολών των Ξένων Δυνάμεων».³⁹ Σχηματικά μπορεί να λεχθεί ότι, κατ' ουσίαν, το 1841 ήταν η αγγλική απάντηση στο 1833 (Ουνκιάρ-Σκελεσί) – μία πρώτη, τουλάχιστον, αγγλική απάντηση, διότι η οριστική (και συντριπτική για τους Ρώσους) έμελλε να δοθεί το 1856.

---

³⁹ Hertslet, Edward, *The Map of Europe by Treaty*, London, 1875, II, σ. 1024-1026

-7-

Η Συνθήκη των Παρισίων (1856)

7.1. Αναστροφή του 1774/1833

Η συναφθείσα το 1856 Συνθήκη των Παρισίων επαναβεβαίωσε αλλά και ενίσχυσε έτι περαιτέρω τις πρόνοιες της προγενέστερης Σύμβασης του 1841. Η πεμπτούσια της Συνθήκης των Παρισίων υπήρξε η στρατηγική και επιχειρησιακή ακύρωση του Ευξείνου Πόντου για τη Ρωσία (Άρθρα XI και XIII), διά της μετατροπής του σε ουδέτερη ζώνη («*Neutralization*») – μία εξέλιξη που προξενούσε ανήκεστη βλάβη στα ρωσικά συμφέροντα ασφαλείας.

Θεωρητικώς, βεβαίως, θα μπορούσε κάποιος να ισχυρισθεί ότι μια τέτοια συμφωνία ήταν εξισοροπημένη και αμφοτεροβαρής, καθώς προστάτευε και τη Ρωσία από μίαν επίθεση εκ μέρους του αγγλικού (ή αγγλο-γαλλικού) πολεμικού στόλου. Μιλώντας με πραγματικούς όρους, ωστόσο, όταν η Μαύρη Θάλασσα μετατρέπεται σε ουδέτερη ζώνη και απαγορεύεται, εν πολλοίς, ο διάπλους πολεμικών σκαφών, εκείνος που πρωτίστως θίγεται από την εξέλιξη αυτή είναι η Ρωσία, για τον απλούστατο λόγο ότι η Ηπειρωτική Ευρασιατική Δύναμη είναι που έχει ως μόνη διέξοδο προς τη Μεσόγειο τη Μαύρη Θάλασσα. Επομένως, από στρατηγικής απόψεως, η Υψηλή Πύλη, χάρη φυσικά στην ανεκτίμητη βοήθεια των Βρετανών συμμάχων της, είχε καταφέρει μία κίνηση-«ματ» στην ανατολική σκακιέρα – καθώς τεχνηέντως και ευφυώς η Ρωσία στερήθηκε της μόνης διεξόδου της προς τις θερμές θάλασσες του Νότου.

Πέραν τούτου, η συνθήκη του 1856 είχε και άλλα σοβαρά πλεονεκτήματα υπέρ της Υψηλής Πύλης. Τυπικώς, βεβαίως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία εξακολουθούσε - και με τη συνθήκη αυτή - να αποτελεί αντικείμενο μιας μορφής ξένης διπλωματικής παρέμβασης και να υφίσταται, συνεπώς, κάποιους περιορισμούς στην άσκηση κυριαρχικών δικαιωμάτων της,

όπως, εν προκειμένω, το καθεστώς των Στενών της (τα οποία, στο κάτω-κάτω της γραφής, αποτελούσαν έδαφός της, από διεθνοδικαιϊκής άποψης, κάτι που ουδείς αμφισβητούσε).

Στην πράξη, εν τούτοις, η υπόθεση αυτή ευνοούσε τα μέγιστα τους Οθωμανούς και τούτο, πρώτον, τους απήλλασε για το ορατό μέλλον ή, καλύτερα, τους διασφάλιζε έναντι του ρωσικού γεωπολιτικού εφιάλτη, και, δεύτερον, επειδή έδιδε εκ νέου στην Υψηλή Πύλη την θέση του θεματοφύλακα των Στενών, με όλα τα συμπαρομαρτούντα πλεονεκτήματα που απορρέουν εκ της θέσεως αυτής. Η Κωνσταντινούπολη καθίστατο, τύποις τουλάχιστον και από διεθνοδικαιϊκής σκοπιάς, εγγυητής των όρων του παιγνίου: Αυτή θα αποφάσιζε ποιος, πότε, υπό ποιές συνθήκες και για ποιον λόγο θα διαπλεύσει τα Στενά.

Επιπρόσθετα, εάν συνεκτιμηθεί το σύνολο των διατάξεων της Συνθήκης των Παρισίων, συμπεριλαμβανομένων ιδίως εκείνων που αφορούσαν στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι επρόκειτο για μία ιστορικών διαστάσεων, όντως εντυπωσιακή, «ολική αναστροφή» του 1774. Η Ρωσία υπέστη βαρύτατη ήττα κατά κράτος και καθ' άπαντα τα σημεία, χάνοντας όλα τα διπλωματικά και γεωπολιτικά ερείσματα που είχε αποκτήσει με τη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή στη Χερσόνησο του Αίμου καθώς και τις συνακόλουθες δυνατότητες νομιμοποιημένης πολιτικής παρέμβασής της στα οθωμανικά πράγματα.

Κατ' ουσίαν, οι νικητές του Κριμαϊκού Πολέμου (ιδιαίτέρως δε η Μ. Βρετανία) επέτυχαν να επιβάλουν όρους τέτοιους, οι οποίοι, πρώτον, να προφυλάσσουν πλήρως και επαρκώς την Οθωμανική Αυτοκρατορία έναντι του σοβαροτέρου κινδύνου που διέτρεχε (του από Βορρά κινδύνου) και, δεύτερον, να ανασχέσουν τη ρωσική κάθοδο/έξοδο προς Νότον. Εάν θέλαμε να αποδώσουμε την ουσία του «1856» με γεωστρατηγικούς όρους, θα λέγαμε ότι επρόκειτο για την απόλυτη ανάσχεση της ρωσικής επέκτασης ή, έστω, επιρροής κατά μήκος της γραμμής Δουνάβειως – Ευξείνου Πόντου – Κωνσταντινουπόλεως – Δαρδανελλίων.

Εξάλλου, εισάγοντας την Αρχή της Μη Επεμβάσεως (ή, έστω, της μη μονομερούς επεμβάσεως) στις εσωτερικές υποθέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Συνθήκη των Παρισίων μετέβαλε άρδην τα δεδομένα ιδίως εις ό,τι αφορά στις περιοχές εκείνες της Βαλκανικής Χερσονήσου, όπου μέχρι πρότινος, βάσει των προγενεστέρων συνθηκών, είχε αναγνωρισθεί από την Υψηλή Πύλη ένα κάποιο «*droit de regard*» της Ρωσίας – δηλαδή στη Μολδαβία, τη Βλαχία και τη Σερβία – οι περί των οποίων ο λόγος επαρχίες περνούσαν, τώρα, υπό τη συλλογική εγγύηση των Μ. Δυνάμεων.

Τούτο σήμαινε ότι δεν θα μπορούσε, εφεξής, η Ρωσία να εμφανίζεται, κατά το δοκούν και αναλόγως των βλέψεών της, ως προστάτης (και δη αποκλειστικός) των ενδιαφερόντων της Σερβίας, της Βλαχίας ή της Μολδαβίας ή των πληθυσμών τους, καθ' όσον η διατήρηση και διαφύλαξη των οριζομένων υπό της Συνθήκης για τις περιοχές αυτές (και τις εκεί διαβιούσες εθνότητες) αποτελούσε πλέον υπόθεση των όλων των αντισυμβαλλομένων μερών (δηλαδή των Μ. Δυνάμεων) συνολικά.

Καθίσταται ηλίου φαινότερον ότι εδώ επρόκειτο επίσης για βαρύτατο πλήγμα, αν όχι εξοβελισμό, της ρωσικής επιρροής στη Βαλκανική, στο μέτρο που επήλθε, για πρώτη φορά, διάρρηξη της αποκλειστικής (μέχρι τότε) σχέσης που παγίως είχε (ή, έστω, φιλοδοξούσε να έχει) η Ρωσία με τα «ομόδοξα γένη» της Βαλκανικής Χερσονήσου. Διότι, του λοιπού, τα πεπρωμένα των Σέρβων, των Μολδαβών ή των Βλάχων έπαυαν να αποτελούν προνομιακή υπόθεση της ρωσικής διπλωματίας και θα τελούσαν υπό την εγγύηση όλων των μειζόνων δρώντων της εποχής, από κοινού.

7.2. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ως θεσμικά ισότιμος εταίρος του Διεθνούς Συστήματος

Τέλος, το απείρως σημαντικότερο κέρδος για την Οθωμανική Αυτοκρατορία – στο πεδίο της διεθνούς διπλωματίας αλλά και της πολιτικής σημειολογίας – ήταν ότι, πλέον, με τη Συνθήκη των Παρισίων του 1856 η Αυτοκρατορία γινόταν, για πρώτη φορά, τύποις και επισήμως αποδεκτή εκ μέρους του ευρωπαϊκού (τουτέστιν,

την εποχή εκείνη: του διεθνούς) συστήματος. Για πρώτη φορά το κράτος του Σουλτάνου καθίστατο και τυπικώς εταίρος του διεθνούς συστήματος.

Για να κατανοηθεί η σημασία του γεγονότος αυτού αρκεί να υπενθυμίσουμε ότι, ακόμη και το 1815, ουδείς Ευρωπαίος πολιτικός ανήρ ή διπλωμάτης είχε προτείνει να καταστεί η μουσουλμανική αυτοκρατορία της Ανατολής αντισυμβαλλόμενο μέρος της Ιεράς Συμμαχίας – εκείνης της Ιεράς Συμμαχίας, η οποία είχε ταχθεί, μεταξύ άλλων, αναφανδόν υπέρ της προστασίας της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, προεξάρχοντος του Αυστριακού Καγκελαρίου Μέττερνιχ, έσπευσε να εκδηλώσει την αλληλεγγύη της προς την Υψηλή Πύλη μόλις παρέστη ανάγκη, χωρίς, ωστόσο, να θεωρήσει απαραίτητο να συμπεριλάβει και τυπικά την τελευταία στα μέλη της.

Εδώ έγκειται η ειδοποιός διαφορά μεταξύ 1815 και 1856: Για πρώτη φορά η Οθωμανική Αυτοκρατορία ενσωματώνεται κατά τον πιο επίσημο και διεθνοδικαιϊκά προσήκοντα τρόπο σε μια πολυμερή διεθνή δομή ασφάλειας, αναγνωριζόμενη αυτόχρημα σε οργανικό εταίρο της τελευταίας και αναγνωριζόμενη ως τέτοιος από τους λοιπούς εταίρους που συνομολογούν τη διεθνή σύμβαση. Εν προκειμένω μάλιστα, είναι βαρυσήμαντο το γεγονός ότι τα λοιπά αντισυμβαλλόμενα μέρη (οι Μ. Δυνάμεις της εποχής) αναλαμβάνουν την υποχρέωση, κατά λέξη, «να σέβονται την Ανεξαρτησία και την Εδαφική Ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» (Άρθρο VII).⁴⁰

7.3. Επαναβεβαίωση της Αρχής της Οθωμανικής Ακεραιότητας

Δεν στερείται σημασίας, εξάλλου, το γεγονός ότι, ωσάν να μην αρκούσε η υπογραφή της Συνθήκης, εκείνες εκ των Μ. Δυνάμεων που ενδιαφέρονταν για τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως αναχώματος πιθανής καθόδου της Ρωσίας (Αγγλία, Γαλλία και Αυστρία) προχώρησαν και στη συνομολόγηση μιας χωριστής Συμβάσεως στις 15 Απριλίου του 1856, δια της οποίας οι εν λόγω Δυνάμεις, από κοινού, εγγυήθηκαν την ανεξαρτησία και ακεραιότητα της

⁴⁰ Για το πλήρες κείμενο της Συνθήκης βλ. Hertslet, όπ. ανωτ., από όπου και όλες οι σχετικές παραπομπές που ακολουθούν.

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά μήκος του γράμματος της Συνθήκης της 30^{ης} Μαρτίου 1856.

Εν προκειμένω, ανακύπτει το βάσιμο ερώτημα για το νόημα και την αναγκαιότητα μιας τέτοιας, χωριστής συμφωνίας, δεδομένου ότι, ούτως ή άλλως, η διεθνής διπλωματική αναγνώριση και κατοχύρωση του δόγματος της ανεξαρτησίας και ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε μόλις επέλθει με την προηγηθείσα Συνθήκη των Παρισίων. Για ποιο λόγο, επομένως, αισθάνθηκαν τρία από τα αντισυμβαλλόμενα μέρη της άρτι υπογραφείσης Συνθήκης την ανάγκη να επαναβεβαιώσουν – μόλις δεκαπέντε ημέρες μετέπειτα – την ισχύ όσων είχαν μόλις συνομολογήσει;

Την απάντηση δίδει το Άρθρο II της συμπληρωματικής αυτής Συνθήκης, το οποίο όριζε ότι κάθε παραβίαση των προβλεπομένων υπό της Συνθήκης των Παρισίων θα εθεωρείτο από τα κράτη που συνυπέγραφαν τη νέα, χωριστή Συνθήκη (Μ. Βρετανία, Γαλλία, Αυστρία) ως «*casus belli*» καθώς και ότι, σε τέτοιαν περίπτωση, τα εν λόγω κράτη θα έρχονταν σε συνεννόηση με την Υψηλή Πύλη ως προς το ποια μέτρα καθίσταντο, πλέον, επιβεβλημένα για την αντιμετώπιση της κατάστασης. Συναφώς, οι προαναφερθείσες Δυνάμεις διακήρυσσαν την αποφασιστικότητά τους να διατάξουν, κατόπιν συνεννοήσεων μεταξύ τους και άνευ χρονοτριβής, την ανάπτυξη των στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεών τους, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την επελθούσα παραβίαση των διατάξεων της Συνθήκης των Παρισίων. Εδώ έχουμε να κάνουμε με ένα τυπικό στρατιωτικό σύμφωνο αρωγής, με ορατό διά γυμνού οφθαλμού αντι-ρωσικό πρόσημο.

Εάν αθροίσει κανείς όλα τα επίμαχα σημεία της γεωστρατηγικής και διπλωματικής αντιπαράθεσης των Μ. Δυνάμεων, θα διακρίνει την άποψη που τελικά επικράτησε ως προς το τι δέον γενέσθαι επί του Ανατολικού Ζητήματος. Ας αποπειραθούμε να συγκεφαλαιώσουμε, εν τάχει:

- Το κράτος – φρουρός των Στενών αναγνωρίσθηκε τυπικώς από τις Μ. Δυνάμεις ως ισότιμος εταίρος του διεθνούς συστήματος.

- Οι Μ. Δυνάμεις, συλλογικά και από κοινού, εγγυήθηκαν τις αρχές της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και της μη αναμείξεως στις εσωτερικές υποθέσεις της.
- Ο άλλοτε (και επί ογδόντα και πλέον έτη) μονομερής ρωσικός έλεγχος και ο συνακόλουθος μονομερής ρωσικός παρεμβατισμός – στη Μολδοβλαχία, στη Σερβία και στην Αυτοκρατορία εν γένει, με το πρόσχημα του ενδιαφέροντος για τους ορθοδόξους χριστιανούς – έληξε αμετακλήτως και αντικαταστάθηκε από συλλογική διεθνή ρήτρα.
- Το αλλοτινό προνόμιο της χρήσης των Στενών, αλλά και της Μαύρης Θάλασσας ακόμη, από τον τσαρικό πολεμικό στόλο έπαυσε.
- Η Ρωσία είχε υποστεί δεινή στρατιωτική και διπλωματική, ουσιαστική συμβολική, πραγματική και ψυχολογική ήττα, εκδιώχθηκε από τα Στενά, τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και την όλη Οθωμανική Ανατολή και πρόβαλλε ταπεινωμένα στα όμματα των «ομοδόξων» εθνοτήτων της Βαλκανικής Χερσονήσου.
- Τέλος, οι τρεις από τις τέσσερεις Μεγάλες Δυνάμεις του καιρού εκείνου – η Μ. Βρετανία η Γαλλία και η Αυστρία – δεσμεύθηκαν, με τη συμπληρωματική συμφωνία του Απριλίου του 1856, να διαφυλάσσουν από κοινού την ισχύ των συμπεφωνημένων έναντι πάσης παραβιάσεως και να έρχονται, οσάκις παραστεί ανάγκη, αυθωρεί και παραχρήμα, σε συνεννόηση με την Υψηλή Πύλη, για να προσδιορίζουν ποια μέτρα θα λαμβάνονται και ποιες ναυτικές και στρατιωτικές δυνάμεις θα διατίθενται προς έμπρακτη επικουρία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Τι δηλούν τα ανωτέρω; Μαρτυρούν την κοινή ακράδαντη πεποίθηση (κατ' εκείνο το διάστημα, τουλάχιστον) Λονδίνου, Παρισίων και Βιέννης ότι η συντήρηση του Οσμανικού Κράτους ήταν η βέλτιστη δυνατή λύση για τα διεθνή διπλωματικά και στρατηγικά προβλήματα της εποχής.

Οι Μεταρρυθμίσεις

Για λόγους τόσο αντικειμενικούς όσο και υποκειμενικούς, η πολύτιμη, πράγματι, υποστήριξη που προσέφερε η Δύση (ιδίως οι Αγγλο-Γάλλοι) στην Υψηλή Πύλη συνδέθηκε με το εγχείρημα εισαγωγής ευρυτάτων μεταρρυθμίσεων στην επικράτεια της τελευταίας.

Σε αντάλλαγμα (έστω και αρρήτως) για την τυπική διπλωματική αναγνώρισή του, ως ισότιμου εταίρου του ευρωπαϊκού συστήματος, η «Αυτού Αυτοκρατορική Μεγαλειότης ο Σουλτάνος» ανακοίνωνε στις αντισυμβαλλόμενες Δυνάμεις, διά του Άρθρου ΙΧ της Συνθήκης, την πρόθεσή του να προβεί στην έκδοση Διατάγματος (Τουρκιστί: «*firman*» / «*fermâni*») περί Μεταρρυθμίσεων, του περίφημου «Χαττί-Χουμαγιούν» («*Hatt-i Hûmayun*»). Αναλάμβανε δηλαδή ο Σουλτάνος τη διεθνοδικαιϊκή δέσμευση να προβεί σε εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση της βελτίωσης των συνθηκών ζωής των υπηκόων του, αδιακρίτως θρησκευάτος ή φυλής, καθώς και να παράσχει, μέσω του προς έκδοσιν διατάγματος, «περαιτέρω απόδειξη των αισθημάτων του» έναντι του (ρητώς αναφερομένου) «χριστιανικού πληθυσμού της Αυτοκρατορίας».⁴¹

Πρόκειται για την περίοδο του ούτω καλουμένου «Τανζιμάτ», κατά τη διάρκεια της βασιλείας των Σουλτάνων Αμπντούλ-Μεσίντ (*Abdûlmecid*, 1839-1861) και Αμπντούλ-Αζίζ (*Abdûlaziz*, 1861-1876), οπότεν το φιλόδοξο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα κορυφώνεται με το «Χάττι-Χουμαγιούν». Οι μεταρρυθμίσεις αποσκοπούσαν στην ενίσχυση του Οθωμανικού Κράτους, τόσο έναντι της εξωτερικής πιέσεως (εδώ νοείται πρωτίστως η Ρωσική Απειλή) όσο και έναντι των κεντρόφυγων και διασπαστικών ή διαλυτικών τάσεων στο εσωτερικό.

Από την έκδοση του πρώτου σχετικού διατάγματος, του «Χάττι-Σερίφ» («*Hatt-i Sherif*» ή «*Şerif*»: «Αυτοκρατορικό Διάταγμα») του «Γκιούλ-Χανέ» («*Gûlhane*»: «Αυτοκρατορικός Κήπος»), εν έτει 1839, μέχρι τον καιρό του Χάττι-Χουμαγιούν, αργότερα,

⁴¹ Βλ. ανωτ.

το (σαφώς αγγλικής εμπνεύσεως) σκεπτικό που εμφιλοχωρούσε εδώ ήταν ότι, μεταρρυθμιζόμενη η Οθωμανική Αυτοκρατορία και εκσυγχρονιζόμενη (ή, τρόπον τινα, «εξευρωπαϊζόμενη»), θα μπορούσε πια να σταθεί μόνη στα πόδια της, ούτως ώστε και αποτελεσματικότερα να δύναται να αμυνθεί έναντι της Ρωσικής Απειλής (χωρίς να έχει πάντοτε χρεία να προστρέχει το «*Royal Navy*» την δωδεκάτη ώρα) αλλά και, κυρίως, να εκλείψει – ή, έστω, να περιοριστεί αισθητά – η δυσφορία των χριστιανικού δόγματος υπηκόων του Σουλτάνου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα των αυτονομιστικών ή και αποσχιστικών τάσεων των εθνοτήτων και να αποσοβηθεί η απειλή διάσπασης της Αυτοκρατορίας.

Πράγματι, όσον αφορά στο ισχυρό ενδιαφέρον του Λονδίνου για την διενέργεια θεσμικών μεταρρυθμίσεων και για το εγχείρημα «εξευρωπαϊσμού» ή «εκδυτικισμού» του Οθωμανικού Κράτους καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αι., το σημείο αυτό γινόταν αντιληπτό από τους Βρετανούς ιθύνοντες ως το καλύτερο μέσον προς διασφάλισιν της οθωμανικής κρατικής συνοχής και σταθερότητας και, κατ' ακολουθίαν, της αποφυγής εθνοπολιτικού διαμελισμού της χειμαζόμενης Αυτοκρατορίας μεταξύ των «αφυπνιζομένων» εθνοτήτων (Ελλήνων, Σέρβων, Βουλγάρων, Ρουμάνων, Αρμενίων κ.ο.κ.). Συναφώς παρατηρήθηκε ότι «η μεθόδευση και η επιβολή των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από το 1839 ως το 1877»⁴² είναι χαρακτηριστική μιας γενικότερης τάσης προς «άνωθεν επιβολή του εκσυγχρονισμού με νομοθετικά μέτρα», η οποία «δεν ερχόταν σε αντίθεση με την επιθυμία των μεγάλων δυνάμεων να εκσυγχρονίζονται οι βαλκανικές χώρες, στο βαθμό που οι «δυτικότεροπες» αυτές χώρες θα ενίσχυαν την επιρροή των δασκάλων-προστατών τους.»⁴³

---

⁴² Βερέμη, Θάνου, *Οι επεμβάσεις του Στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, Αθήνα, Εξάντας, 1977, σ. 14. Συναφώς βλ. επίσης Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, London, Oxford University Press, 1968, σ. 107-128

⁴³ Βερέμη, όπ. ανωτ.

Συνεχιζόμενος Παρεμβατισμός των Μ. Δυνάμεων

8.1. Οι «Φίλιες» Δυνάμεις

Εις πείσμα όσων εκτέθηκαν στα προηγούμενα, το πράγμα επιδέχεται και την αντίστροφη ανάγνωση: Εάν το δει κανείς από άλλη σκοπιά, θα διαπιστώσει – και εδώ εμπεριέχεται ισχυρή δόση ειρωνείας της Ιστορίας – ότι όλες οι Μ. Δυνάμεις, και δη όχι μόνον η Ρωσία αλλά και οι «Φίλιες» Δυνάμεις (δηλαδή εκείνες που όμνυαν στο δόγμα της οθωμανικής ανεξαρτησίας και ακεραιότητας, έχοντας μάλιστα προσφύγει στα όπλα, την εποχή των Κριμαϊκών, προκειμένου να περιφρουρήσουν την ισχύ του δόγματος αυτού) ουσιαστικά εξακολουθούσαν να αναμειγνύονται στις εσωτερικές υποθέσεις του Οσμανικού Κράτους – είτε η ανάμειξή τους αφορούσε στη μορφή και τις πρακτικές της οθωμανικής διοίκησης γενικά είτε στη χορήγηση χωριστών προνομίων για συγκεκριμένα φυσικά ή νομικά πρόσωπα (εταιρείες κ.λ.π.) που έφεραν την υπηκοότητα ή, άλλως πως, τελούσαν υπό την προστασία των Δυνάμεων.

Όσον αφορά, εξάλλου, στις τύχες των Παραδουναβίων Ηγεμονιών (οι οποίες, ούτως ή άλλως, απολάμβαναν παλαιόθεν ένα ειδικό καθεστώς εντός της Αυτοκρατορίας), ο έλεγχος της Υψηλής Πύλης έβαινε διαρκώς μειούμενος, για να εκμηδενιστεί τελικά μετά το 1856 – και μάλιστα, μέσω μονομερών ενεργειών, που προέρχονταν από τους Ηγεμόνες των εν λόγω επαρχιών, και εκ των υστέρων αποδοχής και νομιμοποίησης των ενεργειών αυτών εκ μέρους των Μ. Δυνάμεων.

Στο σημείο αυτό, χαρακτηριστικό είναι το πώς μεθοδεύτηκε η απόσυρση της Μολδαβίας και της Βλαχίας (που αποτέλεσαν, μετά ταύτα, το κράτος της Ρουμανίας) από την οθωμανική επικράτεια: Τον Αύγουστο του 1858, μια νέα σύμβαση των Μ. Δυνάμεων όριζε την εγκαθίδρυση δύο διακριτών, οιονεί κρατικών δομών στη Μολδαβία και στη Βλαχία, επικεφαλής των οποίων θα ετίθεντο αιρετοί

άρχοντες, προερχόμενοι από τις συγκεκριμένες περιφέρειες. Ευφυώς ποιήσαντες, οι πληθυσμοί των δύο Ηγεμονιών (ή, για να ακριβολογούμε, οι εκλέκτορες) εξέλεξαν τον ίδιο άνθρωπο (Αλέξανδρος Κούζα / *Alexander Cuza*) ως Κυβερνήτη αμφοτέρων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, επήλθε *de facto* και, μετ' ου πολύ (1861) και *de jure*, η συνένωση των δυο Ηγεμονιών σε μία. Το 1866, ο Κούζα εξοβελίστηκε από τον γερμανικής καταγωγής Πρίγκηπα Κάρολο του Οίκου Χοεντσόλλερν-Σιγκμαρίγκεν (*Karl von Hohenzollern-Sigmaringen*), ο οποίος, ως Κάρολος Α', επρόκειτο να εγκαθιδρύσει τη μετέπειτα γνωστή ως βασιλική δυναστεία της Ρουμανίας.

Παρεμφερή φαινόμενα συνέβαιναν και σε άλλες περιοχές. Παραδείγματος χάριν, στην Μέση Ανατολή οι Οθωμανικές Αρχές αντιμετώπιζαν την ολοένα και εντονότερη δραστηριοποίηση της Γαλλίας, η οποία επιχειρούσε να προσδώσει κανονιστική και διεθνοδικαιϊκή νομιμοποίηση στον παρεμβατισμό της, προφασιζόμενη την ανάγκη προστασίας των συμφερόντων του Ρωμαιοκαθολικισμού στην περιοχή,⁴⁴ αλλά και των χριστιανικών τοπικών πληθυσμών.

Εν προκειμένω, είναι χρήσιμο να υπενθυμίσουμε ότι η Γαλλική Δημοκρατία και Αυτοκρατορία είχε οικοδομήσει την διπλωματική και οικονομική παρουσία της στην Εγγύς και Μέση Ανατολή, προτού ακόμη ο χώρος αυτός περάσει οριστικά, κατά το μεγαλύτερο μέρος, στη σφαίρα επιρροής της Βρετανικής Αυτοκρατορίας (άλλωστε, ακόμη και το μετέπειτα «σήμα-κατατεθέν» της αγγλικής κυριαρχίας επί της Μεσογείου, η Διώρυγα του Σουέζ – κλειδολίθος της βρετανικής γεωστρατηγικής σχεδίασης για πάνω από μισόν αιώνα, μέχρι το 1956 – χρωστά την ύπαρξή της στους Γάλλους).

Το 1860, τέσσερα χρόνια από την έναρξη των εργασιών κατασκευής της διώρυγας, έλαβε χώρα μία εξέγερση στο Λίβανο, η οποία παρέσχε στη Γαλλία την ευκαιρία να προβεί σε στρατιωτική επέμβαση στην περιοχή, με τη σύμφωνη γνώμη

---

⁴⁴ Βλ. Anderson, όπ. ανωτ.

του Διβανίου, εξ αφορμής των σφαγών εις βάρος των Μαρωνιτών Χριστιανών.⁴⁵ Εν συνεχεία, η Υψηλή Πύλη υποχρεώθηκε να αναγνωρίσει καθεστώς αυτονομίας στο Λίβανο.

Κατ' αντίστοιχο τρόπο, η Υψηλή Πύλη υποχρεώθηκε από τις Μ. Δυνάμεις να αποσύρει τελικά, το 1867, τις τελευταίες υφιστάμενες οθωμανικές φρουρές από τη Σερβία, εγκαταλείποντας τα τελευταία εναπομείναντα οχυρά της εκεί. Ετέθησαν έτσι οι προϋποθέσεις της ανάδειξης του μετέπειτα Βασιλείου της Σερβίας, η οποία από αυτόνομη περιοχή κατέστη πλέον ανεξάρτητο κράτος.

8.2 Εσωτερικές διαφωνίες στο βρετανικό Σύστημα Λήψης Αποφάσεων

Από πλευράς τους, η «*Downing Street*» και το «*Foreign Office*» είχαν επίσης σοκαριστεί από την απροσδόκητη έκβαση των γεγονότων στο «*Continent*» – την απροσδόκητη και επονεϊδίστη ήττα της Γαλλίας και την εξίσου αιφνίδια όσο και εντυπωσιακή ανάδυση ενός νέου εθνοκρατικού δρώντος, του ενιαίου Γερμανικού Ράιχ, ως λίαν υπολογίσιμου, πλέον, στρατηγικού δρώντος στα πράγματα της «Μεσευρώπης» αλλά και της γηραιάς ηπείρου, εν γένει.

Υπ' αυτές τις περιστάσεις, ήταν μάλλον απίθανο να αναληφθεί οποιαδήποτε δυναμική δράση εκ μέρους της Μ. Βρετανίας στη Μέση Ανατολή. Εν τούτοις, υπό το φώς όλων αυτών των εξελίξεων, ο Μέγας Βεζύρης της Υψηλής Πύλης Αλή έσπευσε να απευθύνει στο Βρετανό Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη Σερ Χένρυ Έλλιοτ (*Sir Henry Elliot*) το ερώτημα σχετικά με τα μέσα, διά των οποίων η Υψηλή Πύλη θα μπορούσε να υπερασπίσει τον εαυτό της έναντι απειλής προερχομένης από τη Ρωσία – ή, ενδεχομένως, την Αυστρο-Ουγγαρία.

Ο Μ. Βεζύρης ζήτησε, συγκεκριμένα, να πληροφορηθεί τι ύψος βοήθειας, σε χρήμα και σε όπλα, θα μπορούσε να λάβει η Υψηλή Πύλη από τη Βρετανική Κυβέρνηση και, όταν ο Έλλιοτ του έδωσε μία μάλλον ασαφή απάντηση, ο Αλή του υπενθύμισε την εγγύηση της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής

---

⁴⁵ Chesterman, Simon, *Just war or just peace/ Humanitarian intervention and international law*, Oxford, Oxford University Press, 2001, σ. 32 και εξής

Αυτοκρατορίας, εκ μέρους της Μ. Βρετανίας (διάβαζε: Συνθήκες του 1856), εκφράζοντας συνάμα την ελπίδα ότι η βρετανική συμπάθεια προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία θα εκδηλωνόταν και πάλι, εάν η περίπτωση το επέβαλε.

Στην πραγματικότητα, ο Μ. Βεζύρης δεν χρειαζόταν καν να πείσει το συνομιλητή του, διότι ο Βρετανός διπλωμάτης έτεινε, εκ πεποιθήσεως, ευήκοον ους στις εκκλήσεις των Οθωμανών αξιωματούχων, δεδομένου ότι ο ίδιος ήταν φλογερός θιασώτης του δόγματος της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πάντοτε δε στις εκθέσεις του και τα λοιπά κείμενα, τα οποία απηύθυνε προς το Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών, επιχειρηματολόγούσε υπέρ των θέσεων της Υψηλής Πύλης (θεωρώντας βεβαίως ότι έτσι εξυπηρετούνταν τα αγγλικά συμφέροντα) με τόσον υπερβάλλοντα ζήλο, ώστε να προκαλεί ενίοτε τη δυσφορία της δικής του πολιτικής ηγεσίας.⁴⁶

Πολλώ δε μάλλον καθ' όσον στη Γηραιά Αλβιώνια έπνεε, πλέον, άλλος άνεμος, πολύ διαφορετικός από ό,τι συνήθως και, για πρώτη φορά μετά από πολλές δεκαετίες, όχι οπωσδήποτε ούριος για τα οθωμανικά συμφέροντα. Πέραν του γεγονότος ότι η Βρετανική Αυτοκρατορία, ως Πλανητική Δύναμη πλέον, είχε και άλλες προτεραιότητες να ασχοληθεί, η προαναφερθείσα μεταβολή στάσης συνδεόταν ασφαλώς με το γεγονός ότι στην οικία υπ' αριθμόν 10 της Ντάουνινγκ Στρητ διέμενε, εν τω μεταξύ, από το 1868, ο *Gladstone*, επιφανής πολιτικός του κόμματος των Φιλελευθέρων, ο οποίος εφέρετο ως διαπνεόμενος από αντιτουρκικά αισθήματα. Η προσέγγιση του νέου Βρετανού Πρωθυπουργού αφίστατο της παραδοσιακής. Ο Γλάδστων εκτιμούσε ότι «η όλη πολιτική του Κριμαϊκού Πολέμου έχει περιπέσει πλέον σε δυσμένεια, σχεδόν από όλους, και η ιδέα μιας ακόμα ένοπλης επεμβάσεως για λογαριασμό της Τουρκίας, είτε κατά μόνας είτε μετά των συμμάχων μας, έχει καταστεί γελοία».⁴⁷

⁴⁶ Πρβλ. Επιστολή του Βρετανού Πρωθυπουργού προς τον Υπουργό του επί των Εξωτερικών, «Gladstone to Granville, Hawarden Castle, November 19, 1870»: Ramm, Agatha, *The Political Correspondence of Mr. Gladstone and Lord Granville, 1868-1876*, London, 1952, I, σ. 160

⁴⁷ Πρβλ. Mosse, W. E., *The Rise and Fall of the Crimean System 1855-1871*, London, 1963, σ. 164

Οι υπέρμαχοι του παραδοσιακού δόγματος της οθωμανικής εδαφικής ακεραιότητας, όπως ο Έλλιοτ, χρειάστηκε να καταβάλουν σύντομες και εργώδεις προσπάθειες, προκειμένου να διασφαλίσουν την εξακολουθητική διπλωματική (και όχι μόνον) υποστήριξη του «Μεγάλου Ασθενούς» από το Λονδίνο. Ο Πρέσβης της Κυβερνήσεως της Βικτωρίας στην Κωνσταντινούπολη επεσήμανε στην προϊσταμένη Αρχή του την ανάγκη οικονομικής και αμυντικοτεχνικής ενίσχυσης της Υψηλής Πύλης και υπενθύμισε τη μείζονα στρατηγική σημασία των Στενών, του Ευξείνου και των σχετικών διατάξεων της Συνθήκης των Παρισίων.

Στον Έλλιοτ ανήκει και η πατρότητα της παροιμιώδους φράσης για το «μετερίζι» («*bulwark*») των Στενών έναντι της Ρωσίας. Κατά την αντίληψή του, η μετατροπή του Ευξείνου Πόντου σε ουδέτερη ζώνη («*neutralization*») καθιστούσε το γεωγραφικό σύμπλοκο Ευξείνου-Δαρδανελλίων ένα «μετερίζι» έναντι ενδεχόμενης απόπειρας καθόδου/εξόδου της Ρωσίας προς Νότον, «ισχυρότερο και πολύ πιο αξιόπιστο από όλες τις υπογραφείσες εγγυήσεις των Μ. Δυνάμεων», όπως τόνιζε χαρακτηριστικά.⁴⁸

8.3. Η «*Revanche*» της Αγίας Πετρούπολης

Όσον αφορά στο ρωσικό παράγοντα, καιροφυλακτούσε, όπως ήταν εύλογο και αναμενόμενο, αναμένοντας την ευνοϊκή συγκυρία εκείνη που θα του επέτρεπε να ανατρέψει τα δυσμενέστατα για τον ίδιο τετελεσμένα του 1856.

Και αυτή δεν άργησε να φανεί: το 1870 εξερράγη ο Γαλλο-Πρωσικός Πόλεμος. Περί τα τέλη του Οκτωβρίου του 1870, υπό το κράτος της συντριπτικής ήττας της Γαλλίας από τους Γερμανούς στο Σεντάν, ο Τσάρος Αλέξανδρος Β΄ αποφάσισε ότι είχε φθάσει το πλήρωμα του χρόνου, για να καταγγείλει τις πρόνοιες της Συνθήκης των Παρισίων του 1856 τις σχετικές με το καθεστώς της Μαύρης Θαλάσσης. Απέστειλε, λοιπόν, το Νοέμβριο του 1870, προς τις λοιπές αντισυμβαλλόμενες Δυνάμεις εκτενή διπλωματική «*notam*», εκθέτοντας το θέσεις

⁴⁸ Elliot to Granville, F.O. 78/2125, no. 254 confidential, Therapia, October 31, 1870: Ramm, όπ. ανωτ.

της Αγίας Πετρούπολης. Άλλωστε, ήδη από τον Αύγουστο του ίδιου έτους, ο Ρώσος Πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη Ιγνάτιεφ είχε, με δική του πρωτοβουλία, εγείρει το ζήτημα τόσο του καθεστώτος του Ευξείνου Πόντου όσο και της Νοτίου Βεσσαραβίας στις συζητήσεις του με τους Οθωμανούς ιθύνοντες.

Όπως και στα λοιπά ανακτοβούλια της εποχής, έτσι και στην Υψηλή Πύλη ισχυρό υπήρξε το «σοκ» στο άκουσμα της ήττας των στρατιών του Ναπολέοντα Γ΄ στο Σεντάν. Ένα από τα παλαιότερα κράτη της ηπείρου, το οποίο μάλιστα παραδοσιακά διέθετε το μεγαλύτερο χερσαίο στράτευμα της (Δυτικής τουλάχιστον) Ευρώπης, είχε ηττηθεί αναπάντεχα και συντριπτικά από ένα μέχρι χθες γερμανικό κρατίδιο, το οποίο είχε βέβαια οικοδομήσει μian άρτια πολεμική μηχανή – βασισμένη στην περιλάλητη πρωσική πειθαρχία – αλλά ακόμη δεν είχε καλά-καλά ολοκληρώσει την εθνοκρατική του συγκρότηση (ήταν ακριβώς εκείνος ο θρίαμβος του Βίσμαρκ επί της Γαλλίας που θα οδηγούσε, το 1871 στην Ενοποίηση όλων των γερμανικών κρατών και κρατιδίων σε ένα ενιαίο «*Reich*», με άξονα και όχημα το Βασίλειο της Πρωσίας). Η ταπεινωτική έκπτωση της Γαλλίας από το βάθρο της Μεγάλης Δυνάμεως σήμαινε για την Οθωμανική Αυτοκρατορία την απώλεια, διά μιας και αιφνιδίως, της μιας τουλάχιστον από τις δύο Δυνάμεις που ενεργητικά συνέβαλλαν στην περιφρούρηση και διαφύλαξη του καθεστώτος των Στενών.

Δοθέντος δε ότι κατ' ανάλογο τρόπο είχε τρωθεί και το «*status*» της Αυστρίας λίγα μόλις χρόνια νωρίτερα, το 1866 (όταν η Αυτοκρατορία των Αψβούργων, ένα από τα αρχαιότερα γερμανικά κράτη, ηττήθηκε στρατιωτικά στο Königgrätz / Καίνιγκραιτς από την ανερχόμενη Δύναμη Πρωσία), αλλά και λαμβανομένης υπ' όψιν της συνεννόησης που είχε επέλθει μεταξύ Βιέννης και Αγίας Πετρούπολης, απέμενε πλέον μόνον η Αγγλία ως θέσει σύμμαχος της Υψηλής Πύλης και αρωγός της σε περίπτωση ανάγκης – τουλάχιστον, για ένα διάστημα, μέχρι την ανάνηψη της Βιέννης και των Παρισίων από τις πρόσφατες δοκιμασίες τους.

10.**Η Διεθνής Σύμβαση του Λονδίνου του 1871**

Τελικά, όπως επεδίωκε ο ρωσικός παράγοντας, μία νέα διεθνής συνθήκη ήλθε να διαδεχθεί την προηγούμενη του 1856, φιλοδοξώντας να αποτελέσει την τελική ρύθμιση του καθεστώτος των Στενών: η Διεθνής Σύμβαση για το καθεστώς της Μαύρης Θαλάσσης υπεγράφη στο Λονδίνο στις 13 Μαρτίου 1871.

Στους γνώριμους από το παρελθόν αντισυμβαλλομένους προστέθηκαν τώρα και δύο νέοι στρατηγικοί δρώντες: η Γερμανία και η Ιταλία, που μόλις είχαν ολοκληρώσει την εθνοκρατική τους συγκρότηση. Σύμφωνα με τη Συνθήκη του 1871, τα υψηλά αντισυμβαλλόμενα μέρη ανανέωναν και βεβαίωναν όλες τις πρόνοιες της Συνθήκης της 30^{ης} Μαρτίου 1856, καθώς και των Παραρτημάτων της, όσων δεν ακυρώνονταν ή τροποποιούνταν διά της νέας Συνθήκης. Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο διπλωματικών συμφωνιών συνίστατο, βεβαίως, στην άρση του καθεστώτος αποστρατιωτικοποίησης της Μαύρης Θαλάσσης και, κατ' επέκτασιν, αποκλεισμού της Ρωσίας από αυτήν. Με τη Σύμβαση του 1871 η Ρωσία ανέκτησε τη ναυτική ισχύ της, καθώς αποκτούσε και πάλι δικαιώματα ναυπήγησης στόλου και ναυσιπλοΐας στη Μαύρη Θάλασσα.

Παρά ταύτα, από τη δική τους σκοπιά, οι Οθωμανοί τα πήγαν αρκετά καλά στις διαπραγματεύσεις και το παραχθέν επί χάρτου διπλωματικό αποτέλεσμα ήταν, τηρουμένων των αναλογιών, αρκετά ικανοποιητικό γι' αυτούς. Κατ' αρχάς, σε επίπεδο πολιτικών συμβολισμών, ήταν σχεδόν λόγος ανακούφισης για την Οθωμανική Διπλωματική Αποστολή το ότι το κέντρο βάρους της ρωσικής διπλωματικής επίθεσης εστράφη προς την αναθεώρηση του νομικού καθεστώτος του Ευξείνου Πόντου και όχι, φερ' ειπείν, προς το ζήτημα της επιστροφής της Νοτίου Βεσσαραβίας στην Τσαρική Αυτοκρατορία. Διότι διεθνείς διευθετήσεις νομικού χαρακτήρα, εκ φύσεως μάλλον περίπλοκες και των οποίων, πάντως, οι επιπτώσεις συνήθως γίνονται αντιληπτές ή αισθητές σε βάθος χρόνου έχουν, κατά

κανόνα, μικρότερο πολιτικό κόστος και διεγείρουν την κοινή γνώμη πολύ λιγότερο από ό,τι, π.χ., η «*hic et nunc*» εκχώρηση εδάφους, η οποία είναι ορατή διά γυμνού οφθαλμού και κατανοητή ακόμη και από τον πλέον αδαή, νομικώς ή διεθνολογικώς, υπήκοο ενός κράτους. Προδήλως, μία ενδεχόμενη απώλεια, αίφνης, της Ν. Βεσσαραβίας – υπέρ της Ρωσίας – θα επέφερε βαρύ πλήγμα στο γόητρο του ιδίου του Σουλτάνου.

Όσον αφορά στο ζήτημα των Στενών και του Ευξείνου, σύμφωνα με την τελική ρύθμιση – βασισθείσα σε μίαν ιταλική πρόταση – η Υψηλή Πύλη διατηρούσε το τυπικό δικαίωμα «να διατηρεί την αρχαία νομοθεσία της επί της φραγής των Στενών των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου για ξένα πολεμικά σκάφη ανεξαιρέτως, πλην εκείνης για τα ελαφρά σκάφη, τα τελούντα στην υπηρεσία των ξένων Αποστολών και του Δουνάβεως, και κατά τον αυτό χρόνο διατηρούσε δε το δικαίωμα διανοίξεως των Στενών στην περίπτωση και μόνον κατά την οποία έκρινε ότι το μέτρο τούτο ήταν αναγκαίο, για να διασφαλίσει την εκτέλεση των ρητρών, που περιέχονταν στη Συνθήκη των Παρισίων της 30^{ής} Μαρτίου 1856».⁴⁹

Οπωσδήποτε, όχι θετική εξέλιξη ήταν για την Υψηλή Πύλη το ότι εξέλιπε πλέον το καθεστώς Ουδετερότητας του Ευξείνου Πόντου. Παρέμεναν, ωστόσο, εν ισχύϊ σημαντικές εγγυήσεις υπέρ της Υψηλής Πύλης, απορρέουσες εκ των διεθνών συνθηκών:

- Η ρητή επαναβεβαίωση της ισχύος των προνοιών της Συνθήκης του 1856 – τουλάχιστον όσων δεν αναθεωρήθηκαν ή τροποποιήθηκαν – σήμαινε ότι, από διεθνοδικαϊκής απόψεως, οι Μ. Δυνάμεις εξακολουθούσαν να δεσμεύονται από την αρχή της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς και της μη αναμείξεως στις εσωτερικές υποθέσεις της.
- Ειδικότερα, η διάταξη που αφορούσε στο καθεστώς των Στενών είχε ενισχυθεί κατά τρόπον ώστε να επιτρέπει στην Υψηλή Πύλη να ζητήσει εξωτερική βοήθεια, εάν η Αυτοκρατορία ευρίσκετο εν κινδύνω.

⁴⁹ «Âli to Musurus, M.N. 20/6, no. 29452/47, February 6, 1871»: Ramm, όπ. ανωτ.

- Σημειωτέον ότι και το συμπληρωματικό Σύμφωνο των τριών Δυνάμεων του Απριλίου του 1856 παρέμενε σε ισχύ.
- Δεν εστερείτο σημασίας, εξάλλου, και το γεγονός ότι σε μια κοινή διακήρυξή τους, στο Πρωτόκολλο της πρώτης συνάντησης που είχαν κατά τη διεθνή Διάσκεψη, οι Δυνάμεις αναγνώρισαν την υποχρέωσή τους να μην τραυματίζουν ή αψηφούν μονομερώς συνθήκες, τις οποίες είχαν προηγουμένως υπογράψει.

Συνεπώς, συνεκτιμωμένων όλων των ανωτέρω δεδομένων και παραμέτρων, ο απολογισμός ήταν μάλλον θετικός για τα οθωμανικά συμφέροντα. Δύναται δε να υποστηριχθεί ότι, κατά τη Διάσκεψη του Λονδίνου του 1871, η Οθωμανική Αυτοκρατορία απεδείχθη ικανή να διατηρήσει, εν πολλοίς, την ανεξάρτητη θέση της μεταξύ των Μ. Δυνάμεων και να προασπίσει τα συμφέροντά της.

Εν προκειμένω, την ευθύνη των χειρισμών έφεραν, από πλευράς Διβανίου, ο Μ. Βεζύρης Αλή και ο Πρέσβης Κωστάκης Μουσούρος-Πασάς.⁵⁰ Ο τελευταίος επέδειξε υπερβάλλοντα ζήλο και αξιοθαύμαστες δεξιότητες κατά την υπεράσπιση και προώθηση των θέσεων της Αυτοκρατορίας. Προασπιζόμενοι τα συμφέροντά τους και επιδιώκοντας να επιτύχουν το βέλτιστο δυνατόν, οι ιθύνοντες της οθωμανικής διπλωματίας προσπάθησαν να διατηρήσουν μία κατά το δυνατόν ανεξάρτητη θέση επί των μειζόνων διεθνών ζητημάτων, συνεργαζόμενοι, κατά περίπτωση, με τη Μ. Βρετανία ή την Αυστρο-Ουγγαρία. Ακόμη και με τη Ρωσία προσπάθησαν να διασκεδάσουν τις εντυπώσεις των Κριμαϊκών και να εμφανισθούν ως επιθυμούντες φιλικές σχέσεις. Ένα από τα πιο παράξενα επεισόδια που διαδραματίστηκαν στο πλαίσιο της συγκυρίας εκείνης ήταν, αναμφίβολα, και η υποδοχή σε χωριστή ακρόαση, την οποία επεφύλαξε ο Σουλτάνος στον Ιγνάτιεφ, διαρκούσης της οποίας μάλιστα ο ιδεολογικός πατέρας του Πανσλαβισμού εξέφρασε την ικανοποίησή του Τσάρου για την - κατά λέξει - φιλική και μετριοπαθή στάση της Υψηλής Πύλης επί του ζητήματος της Μαύρης Θαλάσσης.

⁵⁰ Για τον φαναριωτικής καταγωγής Οθωμανό διπλωμάτη Κωνσταντίνο Μουσούρο – ή, όπως έμεινε γνωστός, Κωστάκη Μουσούρο-Πασά – βλ. το σχετικό λήμμα στο *Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ηλίου*, τόμος 13ος, σ.8 50

Γεωπολιτικές μεταβολές στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα

11.1. Η σχετική ισχύς των Συνθηκών

Η δεκαετία που ακολούθησε τη σύναψη της Διεθνούς Σύμβασης του Λονδίνου έμελλε να καταδείξει το πόσο σχετική και ευμετάβλητη είναι η ισχύς των διεθνών συμφωνιών. Παρά το διπλωματικό θρίαμβό της το 1856 αλλά και την καθ' όλα αξιοπρεπή διπλωματική παρουσία της το 1871, η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα αναγκαζόταν να διαπιστώσει, στα χρόνια που επακολούθησαν, ότι οι συναφθείσες Συνθήκες, αντί να είναι ένας αξιόπιστος και διαρκής θεσμικός μηχανισμός προστασίας του υφισταμένου «*status quo*», έγιναν μάλλον η αιτία ολοένα και νέων διπλωματικών τριβών, εντάσεων και κρίσεων – μέχρι της εκρήξεως, τελικώς, του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το θέρος του 1914.

Επί παραδείγματι, μεταξύ πολλών άλλων, οι Μ. Δυνάμεις διαφωνούσαν για το πώς ακριβώς προσδιορίζεται η έννοια του «πολεμικού σκάφους» ή τι ακριβώς σήμαινε η έκφραση «εν καιρώ ειρήνης». Είναι, άλλωστε, πολλαπλώς εύγλωττο το ότι το πλέον ακανθώδες, ίσως, ζήτημα και σημείο μονίμων διαφωνιών – «πέτρα του σκανδάλου» της ευρωπαϊκής διπλωματίας επί του Ανατολικού Ζητήματος μέχρι τέλους, μέχρι το 1914 – ήταν το εάν οι δεσμεύσεις, οι οποίες είχαν αναληφθεί στο πλαίσιο της Συμβάσεως του 1871, ήταν δεσμεύσεις μεταξύ μιας εκάστης των Μ. Δυνάμεων και της Υψηλής Πύλης – ή εάν, αντιθέτως, νοούνταν ως δεσμεύσεις μεταξύ, αφ' ενός, των Δυνάμεων από κοινού και, αφ' ετέρου, της Πύλης. Αυτό το ζήτημα (που στον αδαή θυμίζει ίσως άσκηση σχολαστικισμού μοναχών της υστεροβυζαντινής περιόδου αλλά, στην πραγματικότητα, ισοδυναμούσε με βόμβα μεγατόνων στα θεμέλια της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής ασφαλείας του Μακρού Αιώνα που διήρκεσε από το 1815 έως το 1914) επρόκειτο να αναδειχθεί σε μέγα διπλωματικό ζήτημα κατά τη διάρκεια του Βερολινείου Συνεδρίου του 1878 – και μετέπειτα. Και ως είθισται με τα διπλωματικά σύμφωνα, κάθε φράση, κάθε λέξη,

κάθε «ιώτα» επρόκειτο να αναχθεί σε σημείο αμφιλεγόμενο, τροφοδοτώντας με τη σειρά του νέο γύρο αντεγκλήσεων, τριβών και εντάσεων.

Διότι, φερ' ειπείν, εάν ο Σουλτάνος είχε το δικαίωμα να προβεί – και εν τέλει προέβαινε – στη διάνοιξη των Στενών χάριν μιας από τις αναγραφόμενες στις Συνθήκες ως «φίλιες και σύμμαχες Δυνάμεις» («*friendly and allied Powers*»), ετίθετο αυτοδικαίως το ζήτημα εάν αυτή η χειρονομία αφορούσε μία και μόνη εκ των Μ. Δυνάμεων ή όλες από κοινού. Και επομένως, ανέκυπτε αυτομάτως το επόμενο ερώτημα: Μπορούσε να περιοριστεί μία τέτοια ενέργεια (η οποία προδήλως συνιστούσε ευνοϊκή μεταχείριση τρίτου κράτους εκ μέρους της Υψηλής Πύλης) σε μια και μόνον Δύναμη – ή όφειλε να ισχύσει για όλες τις Δυνάμεις αδιακρίτως;

Εξάλλου, κατά το τελευταίο τέταρτο και μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα επισυνέβησαν μείζονος σημασίας μεταβολές τόσο στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και στη διεθνή σκηνή. Οι μεταρρυθμίσεις της εποχής του Τανζιμάτ δύναται να λεχθεί ότι έφεραν αποτελέσματα αντίθετα των προσδοκωμένων. Μακράν δηλαδή του να ενισχύσουν και να θωρακίσουν την ανανεωτική, εκσυγχρονιστική τάση εντός του οθωμανικού συστήματος, επ' ωφελεία του κράτους, ούτως ώστε η Αυτοκρατορία να διατηρήσει – και, ει δυνατόν, να επαυξήσει – το ρόλο της ως μιας Δύναμης που δρούσε ισότιμα προς τους λοιπούς δρώντες στο διεθνές σύστημα, οι μεταρρυθμίσεις έδωσαν λαβή σε νέες διπλωματικές παρεμβάσεις των Μ. Δυνάμεων.

Και εάν μεν η Γαλλία και η εν τω μεταξύ άρτι εμφανισθείσα στο διεθνές προσκήνιο Ιταλία επρόκειτο να διαδραματίσουν, μετά το 1870 και για ένα πρώτο διάστημα τουλάχιστον, ένα μάλλον ήσσονος σημασίας ρόλο στις ανατολικές υποθέσεις, λόγω της ενασχόλησης με τα του οίκου τους, για τους λοιπούς δρώντες αντιθέτως (τη Μ. Βρετανία, τη Ρωσία, την Αυστρο-Ουγγαρία αλλά, συν τω χρόνω, και την επίσης νεοεμφανισθείσα Γερμανία) το Ανατολικό Ζήτημα εξακολουθούσε να αποτελεί προνομιακό πεδίο προβολής και ανταγωνισμού ισχύος και επιρροής.

Η Υψηλή Πύλη, από την πλευρά της, συνέχιζε πάντοτε να τηρεί μία πολιτική λεπτών ισορροπιών έναντι των Μ. Δυνάμεων, επιχειρώντας, λιγότερο ή περισσότερο επιτυχώς, να μετατρέψει το μειονέκτημα του «Μ. Ασθενούς» σε πλεονέκτημα και προσπαθώντας να στρέψει, κατά περίπτωση, τη μια Δύναμη κατά της άλλης εκεί όπου τα επιμέρους συμφέροντα των Δυνάμεων ήταν αντικρουόμενα.

11.2. Συνέχειες και Τομές της Βρετανικής Πολιτικής

Μετά την (προσωρινή τουλάχιστον) εκμηδένιση της Γαλλίας ως παράγοντα ισχύος – συνεπεία της στρατιωτικής ήττας του 1871 αλλά και των εσωτερικών κοινωνικών και πολιτικών ταραχών και προβλημάτων – καθώς και μετά την αντίστοιχη συρρίκνωση της επιρροής της Αυστρο-Ουγγαρίας για παρεμφερείς λόγους (στρατιωτική ήττα του 1866 και όξυνση εσωτερικών, κοινωνικών και εθνοπολιτικών αντιθέσεων), θα ανέμενε κανείς ότι, κυρίως, η Μ. Βρετανία θα πρόβαλλε ως η κατ' εξοχήν σύμμαχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στη διεθνή σκηνή. Αναντίρρητα, η Γηραιά Αλβιών εξακολουθούσε παγίως να διατηρεί αμείωτο συμφέρον στη διατήρηση του «Φύλακα των Στενών» («*The Guardian of the Straits*») ως γεωστρατηγικού αναχώματος έναντι ενδεχομένης καθόδου/εξόδου της Ρωσίας – πολλώ δε μάλλον καθ' όσον, μετά το 1870, ο γεωπολιτικός ανταγωνισμός μεταξύ της Παγκοσμίου Ναυτικής Δυνάμεως και της Χερσαίας Ευρασιατικής Δυνάμεως θα οξυνθεί ολοένα και περισσότερο, με την εφαπτομένη των αλληλοσυγκρουομένων συμφερόντων να διέρχεται πλέον όχι μόνο από τα Στενά αλλά και από την Κεντρική Ασία (την περιοχή του Αφγανιστάν).

Από τη στιγμή που ο αποτελεσματικότερος και λυσιτελέστερος τρόπος, διά του οποίου η Μ. Βρετανία μπορούσε να πλήξει αξιόπιστα τη Ρωσία, παρέμενε μία ναυτική επίθεση, μέσω της Μαύρης Θαλάσσης, στο μαλακό υπογάστριο του ευρασιατικού γίγαντα, η υπόθεση των Στενών παρέμενε ένα μείζονος στρατηγικής σπουδαιότητας θέμα της βρετανικής Στρατηγικής και Διπλωματίας.

Εν τούτοις, μια σημαντική αλλαγή του γεωπολιτικού τοπίου επήλθε περί το 1869, οι γεωστρατηγικές συνέπειες της οποίας επρόκειτο να γίνουν αισθητές πολύ

αργότερα, μετά το 1890: η διάνοιξη της Διώρυγας του Σουέζ, η οποία και επρόκειτο να αναχθεί στη σημαντικότερη θαλάσσια συγκοινωνιακή αρτηρία του βικτωριανού υπερπόντιου, αποικιακού και, τελικά, πλανητικού «*Empire*», σε κλειδόλιθο της συνοχής της νοητής γραμμής μεταξύ μητροπολιτικών Βρετανικών Νήσων, Μεσογείου Θαλάσσης και υπερποντίων Κτήσεων του Στέμματος.

Επιπρόσθετα, το 1876, η Μ. Βρετανία εγκαθίδρυσε ένα σύστημα οικονομικού ελέγχου της Αιγύπτου – αρχικά σε συνεργασία με τη Γαλλία (από την οποία, φυσικά, αργότερα φρόντισε να απαλλαγεί). Η διάνοιξη της διώρυγας κατέστησε, για ευνοήτους λόγους, την ανάγκη της ναυτικής ηγεμονίας στην Ανατολική Μεσόγειο ακόμα πιο επιτακτική για τη θαλασσοκράτειρα Αλβιώνια. Συγχρόνως, όμως, σήμανε και μια σταδιακή μετατόπιση του κέντρου βάρους της στρατηγικής σχεδίασής της από τα Στενά και την Κωνσταντινούπολη προς το Σουέζ και την Αίγυπτο.

Η εξέλιξη αυτή – σε συνάρτηση με τη σημειωθείσα σταδιακή μετάβαση από τον Κλασικό Φιλελευθερισμό στον Ιμπεριαλιστικό Προστατευτισμό, όσο βαδίζουμε προς τη δύση του 19^{ου} αιώνα – σήμανε και μία στροφή της Βρετανικής Αυτοκρατορίας προς την κατεύθυνση της απόκτησης, ευθέως, του αμέσου πολιτικού ελέγχου συγκεκριμένων εδαφών (φερ' ειπείν, της Αιγύπτου). Η κατάληψη, κατοχή και απ' ευθείας διοίκηση ορισμένων (εξέχουσας στρατηγικής ή οικονομικής σημασίας) περιοχών και σημείων – κατά το παράδειγμα της Αιγύπτου – θα προτιμάται εφεξής ολοένα και περισσότερο, αντί του εμμέσου ελέγχου, όπως στην περίπτωση των Στενών.

Η προαναφερθείσα τάση θα ενισχυθεί κατά πολύ, όταν τον φιλελεύθερο Γλάδστονα θα διαδεχθεί, εν έτει 1874, ο συντηρητικός Βενιαμίν Ντισραέλι (*Benjamin Disraeli*), ο οποίος, κατόπιν μιας λαμπρής εκλογικής νίκης, επρόκειτο να παραμείνει στον πρωθυπουργικό θώκο μέχρι το 1880. Ο Ντισραέλι προσχωρεί σε μία λογική και κλίνει υπέρ μιας πολιτικής, η οποία, χωρίς να είναι ευθύγραμμη η στερούμενη αντιφάσεων, διακρίνεται από την προϊούσα έλλειψη σεβασμού του

«ταμπού» της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εάν και εφ' όσον τούτο απαιτούν τα αγγλικά συμφέροντα.

11.3. Η «ανακάλυψη» των «αιμοδιψών Τούρκων»

Προς την ως άνω κατεύθυνση ωθούσαν τα πράγματα, ενίοτε, και συγκυριακοί λόγοι – ή, πάντως, λειτουργούν υποβοηθητικά. Έτσι, για να αναφέρουμε ένα τυπικό παράδειγμα, η έκρηξη της βουλγαρικής εξέγερσης του Απριλίου του 1876 και η επακολουθήσασα απηνής καταστολή της από τους Οθωμανούς, η οποία συνοδεύθηκε – κατά παγία συνήθεια όλων ανεξαιρέτως των εμπλεκομένων σε βαλκανικές εθνοπολιτικές συγκρούσεις – από εκτεταμένες θηριωδίες των νικητών, παρέσχε την διακαώς αναμενόμενη ευκαιρία στον ηττημένο των προσφάτων αγγλικών εκλογών Γλάδστονα να επανέλθει στην πολιτική σκηνή δριμύτερος, με έναν πύρινο φιλιππικό κατά των «Τούρκων», υπό τον τίτλο «*Bulgarian Horrors*», όπου ο Βρετανός πολιτικός στηλίτευε, με εξόχως γλαφυρό τρόπο, τις σφαγές, τις οποίες είχαν υποστεί οι ατυχείς Βούλγαροι από τους Οθωμανούς.

Προφανώς, δεν ήταν η πρώτη, ούτε φυσικά η τελευταία φορά, που κάποιος Βρετανός ή Δυτικός εν γένει πολιτικός, διανοούμενος ή καλλιτέχνης κατήγγειλε, στεντορεία τη φωνή, ωμότητες διαπραχθείσες υπό των Οθωμανών εις βάρος χριστιανών υπηκόων τους (παραβλέποντας, βεβαίως, ανάλογα εγκλήματα διαπραχθέντα υπό των χριστιανών εις βάρος των μουσουλμάνων). Παρεμφερείς πολεμικές κατά των «Τούρκων» είχαν γραφεί ή εκφωνηθεί πλειστάκις κατά το παρελθόν, χωρίς αυτό κατά κανόνα να εμποδίζει την επίσημη βρετανική πολιτική επί του Ανατολικού Ζητήματος να επιμένει αταλάντευτα προσηλωμένη στο δόγμα της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, όπως συνέβη το 1827 με το Ελληνικό Ζήτημα). Αυτή τη φορά, όμως, το κλίμα έμοιαζε να αλλάζει. Συν τω χρόνω, άρχισε να ωριμάζει μεταξύ των Άγγλων (αλλά και των λοιπών Δυτικών) γνωμηγητόρων και διπλωματών η αντίληψη ότι,

ίσως, τελικά δεν άξιζε και τόσο τον κόπο να εξακολουθεί να υφίσταται η εμμονή στο δόγμα της οθωμανικής «*intégrité*».⁵¹

Έτσι, μολονότι επί μακρότατο διάστημα οι Βρετανοί δεν υιοθετούσαν την Αρχή των Εθνοτήτων, ούτε θεωρούσαν συνεπώς ότι η δημιουργία χωριστών εθνικών κρατών θα αποτελούσε τη λύση του Ανατολικού Ζητήματος, αίφνης άρχισαν να εκδηλώνουν μian αυξανόμενη δυσαρέσκεια προς τις μεθόδους της Υψηλής Πύλης καθώς και ένα προβληματισμό ως προς το εάν και κατά πόσον μπορούσε, όντως, η Υψηλή Πύλη να αντιμετωπίζεται σαν ένα «φυσιολογικό» ευρωπαϊκό κράτος, όπως τα υπόλοιπα. Στην πουριτανική Αγγλία της Βικτωριανής Εποχής αρκετοί λόγιοι και πολιτικοί άρχισαν, κατά την ομολογία ενός συγγραφέα, να εισπράττουν τις ειδήσεις περί τουρκικών θηριωδιών ως πλήγμα κατά «παντός ανθρωπίνου αισθήματος» και, κατ' ακολουθίαν, την συνεχιζόμενη βρετανική υποστήριξη προς τους «Πασάδες και Βασιβαζούκους» ως «αίσθηση εθνικής ατιμίας».⁵²

Εδώ, ενδεχομένως, διαδραμάτισε κάποιο ρόλο, πέραν του Προτεσταντικού Πουριτανισμού, και η επήρεια των (αναμφίβολα ισχυρών) βιωμάτων και παραστάσεων, που μόλις αποκτούσαν τον καιρό εκείνο – την εποχή της ακμής του Κλασικού Ιμπεριαλισμού – οι Βρετανοί, ερχόμενοι σε επαφή με άλλους λαούς και πολιτισμούς στην Αφρική, στην Ασία κ.λ.π. Θα άξιζε, ίσως, να εξεταστεί κάποτε το εάν και κατά πόσον άρχισε τότε, έστω και ανομολόγητα, να ταυτίζεται, στο μυαλό κάποιων Βρετανών ιθυνόντων και γνωμηγητόρων, η Οθωμανική Αυτοκρατορία με κρατικά μορφώματα της Αφρικής και της Ασίας μάλλον παρά της Ευρώπης.

11.4. Αλλαγή πολιτικής της Βιέννης

⁵¹ Πρβλ. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question...*, σ. 277-287

⁵² Lang, Andrew, *Life, Letters and Diaries of Sir Stafford Northcote, First Earl of Iddesleigh*, London, 1891, σ. 296

Κατά μίαν αξιοσημείωτη ειρωνεία της Ιστορίας, ένας ακόμη στρατηγικός δρων, που καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα είχε αναφανδόν υπερασπιστεί την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, άρχισε, αίφνης, να εκδηλώνει επεκτατικές τάσεις προς την κατεύθυνση της Οθωμανικής Βαλκανικής: η Αυστρο-Ουγγαρία.

Αντιμετωπίζοντας εγγενείς δομικές αδυναμίες και βαρύτατες ήττες στα διπλωματικά και στρατιωτικά μέτωπά της, καλούμενη να επιλύσει τον Γόρδιο Δεσμό των εθνοπολιτικών αντιμαχιών και, συνάμα, να διαχειρισθεί πολιτικά και ψυχολογικά το «σοκ» από την απώλεια των πλουσιοτάτων επαρχιών της Λομβαρδίας και της Βενετίας (χάριν της ενοποιημένης Ιταλίας), τη συνακόλουθη πλήρη απώλεια πάσης διεξόδου προς τη θάλασσα και, άρα, την εκμηδένιση της ναυτικής ισχύος της, ως στρατιωτικού παράγοντος ναυτικής δυνάμεως, αλλά και να υπερβεί την τραυματική εμπειρία της απώλειας της πρωτοκαθεδρίας του Γερμανικού Κόσμου (υπέρ της Πρωσσίας), η Δυαδική Μοναρχία τελούσε εναγωνίως σε αναζήτηση νέου γεωπολιτικού ρόλου. Λαμβανομένου δε υπ' όψιν ότι καταφανώς αδυνατούσε να παίξει το αποικιακό χαρτί (όπως η Μ. Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Γερμανία, η Ολλανδία, το Βέλγιο, ακόμη και η Ρωσία) – αφού στερήθηκε πλέον πρόσβασης στην θάλασσα –, η μόνη κατεύθυνση προς την οποία μπορούσε να στραφεί ήταν προς Νότον, προς τη Βαλκανική Χερσόνησο.

Εν προκειμένω, οι οθωμανικές επαρχίες της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης σαφώς αποτέλεσαν, στα όμματα των ιθυνόντων της Βιέννης, το υποκατάστατο, τρόπον τινά, της Βενετίας και της Λομβαρδίας, που χάθηκαν αμετακλήτως. Και έτσι παρατηρείται μία συναρπαστική εξέλιξη, την οποία ουδείς θα ανέμενε, π.χ., επί εποχής Μέττερνιχ: η στρατιωτική επανεμφάνιση των Αψβούργων στα οθωμανικά εδάφη – ωσάν να είχε γυρίσει ο χρόνος δυο σχεδόν αιώνες πίσω, στον καιρό του Πρίγκηπα Ευγενίου της Σαβοΐας.

Στην ως άνω εξέλιξη συντέλεσε, με τον τρόπο της, και η πολιτική του γερμανικού παράγοντα ισχύος, ο οποίος εμφανίστηκε μετά το 1871. Ο ιθύνων νους της εξωτερικής πολιτικής του Βερολίνου, Όθων φον Βίσμαρκ (*Otto von Bismarck*,

Καγκελάριος της Πρωσίας, αρχικά, και της ενιαίας Γερμανίας, μετέπειτα) τασσόταν αναφανδόν υπέρ μιας στρατηγικής συνεννοήσεως μεταξύ Βερολίνου, Βιέννης και Αγίας Πετρούπολης. Η αποκληθείσα «Συμμαχία των Τριών Αυτοκρατόρων» – το καύχημά του – είχε ως αντικειμενικό σκοπό τη διαφύλαξη της διεθνοπολιτικής και, συνάμα, δυναστικής σταθερότητας στην ηπειρωτική Ευρώπη. Ωστόσο, παρ' όλη τη στρατηγική διορατικότητα και τη διπλωματική διάνοια του Βίσμαρκ, η Αχίλλειος πτέρνα αυτού του συνασπισμού (όπως, άλλωστε, και του όλου συστήματος συμμαχιών που οικοδόμησε ο «Σιδηρούς Καγκελάριος») ήταν ο εγγενής, οφειλόμενος σε αδήριτους γεωπολιτικούς λόγους, ανταγωνισμός ισχύος μεταξύ Ρωσίας και Αυστρίας στο χώρο της Βαλκανικής – μία εξέλιξη που κατέστη μη αναστρέψιμη, αφ' ης στιγμής η Βιέννη εστράφη ξανά, δυο σχεδόν αιώνες μετά τις Συνθήκες του Κάρλοβιτς και του Πασσάροβιτς, προς τα νοτιοανατολικά.

Έτσι, ναι μεν η ίδια η Γερμανία δεν έτρεφε εδαφικές βλέψεις προς την Χερσόνησο του Αίμου – και την Οθωμανική Ανατολή εν γένει. Παροιμιώδης κατέστη, άλλωστε, η ρήση του Βίσμαρκ, ότι «τα Βαλκάνια δεν αξίζουν τα οστά ούτε ενός Πομμερανού γρεναδιέρου». Η φράση αυτή συμπύκνωνε την άποψη του Βερολίνου ότι το νεοσύστατο Ράιχ δεν εποφθαλμιούσε, κατ' ουδένα τρόπο, εδάφη στη Βαλκανική χερσόνησο – και ούτε ήταν διατεθειμένο, συνεπώς, να θυσιάσει έστω και ένα στρατιώτη του προς τον σκοπό αυτό – και ότι τα συμφέροντα και ενδιαφέροντά του ήταν αποκλειστικώς εμπορικής και, γενικά, οικονομικής φύσεως.

Από την άλλη πλευρά, όμως, μετά την νίκη των πρωσικών όπλων επί των αυστριακών το 1866, που άνοιξε το δρόμο στη γερμανική ενοποίηση υπό τους όρους του Βερολίνου και όχι της Βιέννης, ο Σιδηρούς Καγκελάριος – ενδιαφερόμενος να κερδίσει έναν ακόμη σύμμαχο στο περίφημο σύστημα συμμαχιών που μεθοδικά έκτιζε και όχι να έχει μονίμως απέναντί του έναν ορκισμένο εχθρό που θα έφερε βαρέως το τραύμα της ήττας και θα ενεργούσε ρεβανσιστικά – τεχνηέντως ενθάρρυνε τη στροφή του ενδιαφέροντος της Βιέννης προς τη ΝΑ. Ευρώπη, προκειμένου να απαλύνει τις οδυνηρές εντυπώσεις της ήττας αλλά και να της προσδώσει ένα νέο γεωπολιτικό ρόλο.

Ήταν, πράγματι, εντυπωσιακή εξέλιξη η απόκλιση της Καισαρο-Βασιλικής Μοναρχίας από την Αρχή της Νομιμότητας, στην οποία άλλοτε όμνυε ο Μέττερνιχ, και, κατ' επέκτασιν, η αποστασιοποίηση της Βιέννης από το δόγμα της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με αντάλλαγμα την ιδιοποίηση οθωμανικών εδαφών. Έτσι, η Αυστρο-Ουγγαρία, βάσει των Συμφωνιών του 1876-1877 (του Ράιχστατ/*Reichstadt* και της Βουδαπέστης αντιστοίχως), συμφωνεί στο αίτημα του Βερολίνου να επιτρέψει στη Ρωσία να προχωρήσει σε πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με αντάλλαγμα τη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη. Οι Αψβούργοι επέστρεφαν σε μια πολιτική στρατιωτικής κατάληψης και διανομής εδαφικών διαμερισμάτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την οποία είχαν εγκαταλείψει από μακρού.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Ρωσία κέρδιζε, αίφνης, πολύτιμη διπλωματική υποστήριξη στις αξιώσεις της επί των Στενών, ανέλπιστα έως τότε, εκ μέρους τόσο της Γερμανίας, που μόλις είχε εμφανιστεί στο διεθνές προσκήνιο ως συντεταγμένος εθνοκρατικός δρων, όσο και της Αυστρο-Ουγγαρίας – στο πλαίσιο της Συμμαχίας των Τριών Αυτοκρατόρων (Γερμανίας, Αυστρο-Ουγγαρίας και Ρωσίας), η οποία και τυπικά συνεστήθη το 1881 με πρωτοβουλία του Βίσμαρκ.

-12-

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ενώπιον της Απειλής του 1875-78 και η επαναβεβαίωση της Μ. Βρετανίας ως «Μεγάλης Μωαμεθανικής Δυνάμεως»

Κατά τα έτη 1875-78 σημειώθηκε μία φάση όξυνσης των διεθνών αντιθέσεων, που έμεινε γνωστή στη βιβλιογραφία ως «Ανατολική Κρίση» ή «Κρίση του Ανατολικού Ζητήματος». Σταθμοί της κλιμάκωσης της εν λόγω κρίσης υπήρξαν οι εξεγέρσεις των ορθοδόξων σλαβικών εθνοτήτων της Βαλκανικής (Σέρβοι, Μαυροβούνιοι, Βούλγαροι), ο Ρωσσο-Τουρκικός Πόλεμος των ετών 1877-78, η προς στιγμήν επαπειλούμενη κατάληψη των Στενών από τους Ρώσους και η τελεσιγραφική επιβολή, εκ μέρους της στρατιωτικά θριαμβεύτριας Ρωσίας, επί της Πύλης της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, μιας αληθινά «Καρχηδονείου» συνθήκης, καταφανώς και απολύτως δυσμενούς για τον ηττημένο.

Προδήλως, η Ρωσία είχε κρίνει ότι επέστη η ιστορική στιγμή για μία συνολική αναμέτρησή της με το κράτος – «φύλακα των Στενών». Ωστόσο, ήταν τόσο συντριπτική η ορμή εκδίπλωσης του ρωσικού επεκτατισμού, ώστε να σημάνει συναγερμό ανά τις καγκελαρίες και πρεσβείες της Εσπερίας, προκαλώντας την κινητοποίηση όλων όσοι θα μπορούσαν να ορθώσουν φράγμα ανάσχεσης της απειλητικής καθόδου της Άρκτου προς Νότον. Η εκτόνωση της κρίσης επήλθε με τη σύγκληση διεθνούς συνεδρίου στο Βερολίνο, υπό τη διαμεσολάβηση του Βίσμαρκ, και την εκεί συμφωνηθείσα ευρεία αναθεώρηση των όρων της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Παρά ταύτα, τα γεγονότα, ιδίως, του 1877-78 εύλογα χαρακτηρίστηκαν από την ιστοριογραφία ως «καταστροφή» για την Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁵³

Τι στάση ακολούθησε έναντι των προαναφερθεισών εξελίξεων η Μ. Βρετανία; Υπό την επήρεια του δόγματος της λεγομένης «λαμπράς απομονώσεως» («*splendid isolation*») η θαλασσοκράτειρα εξακολουθούσε πάντοτε να επιφυλάσσει για τον εαυτό της το δικαίωμα να ερμηνεύει κατά περιστάσιν και κατά τρόπον που

⁵³ Zürcher, Erik Jan, *Turkey: A Modern History*, I. B. Tauris, 1998, σ. 85

εξυπηρετούσε καλύτερα τα συμφέροντά της την δέσμευσή της σε συγκεκριμένες διεθνείς συνθήκες.

Ναι μεν το Λονδίνο είχε ταχθεί, κατά το μεγαλύτερο μέρος του 19^{ου} αιώνα, αναφανδόν υπέρ της Αρχής της Ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά, από την άλλη πλευρά, ήταν ενδιαφέρον ότι ο Λόρδος Ντέρμπυ (*Derby*), αγορεύοντας στη Βουλή των Κοινοτήτων, διακήρυξε το 1877 ότι «ουδεμία συνθήκη είναι ή νοείται ως αιώνια». Και προσέθεσε: «Οι συνθήκες προσδιορίζονται από την αναφορά τους στις υφιστάμενες περιστάσεις, που ορίζουν και το πλαίσιό τους, και μολονότι δεν ισχυρίζομαι ότι τούτο ισχύει ή δεν ισχύει στην περίπτωση της Συνθήκης του 1856, τίποτε δεν είναι περισσότερο κοινό στην ευρωπαϊκή διπλωματία από την αναγνώριση του γεγονότος ότι οι συνθήκες καθίστανται ανενεργές, προϊόντος του χρόνου και υπό το κράτος των γεγονότων».⁵⁴

Φυσικά, όταν εμφανίστηκε, εκ νέου, η απειλή ρωσικής κατάληψης των Στενών, τότε οι ιθύνοντες της Παγκοσμίου Ναυτικής Δυνάμεως αντέδρασαν ακαριαία – όχι όμως ένεκα κάποιου αφηρημένου σεβασμού των διπλωματικών συμφωνιών, του Διεθνούς Δικαίου και τα τοιαύτα, αλλά επειδή προφανώς ένα τέτοιο ενδεχόμενο έθιγε μείζονα στρατηγικά συμφέροντά τους.

Έτσι, κατά τη διάρκεια του Ρωσο-Τουρκικού Πολέμου των ετών 1877-78 τίθεται και πάλι επί τάπητος το Ανατολικό Ζήτημα, συμπεριλαμβανομένου βεβαίως του ζητήματος των Στενών. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι, μετά την έκρηξη του πολέμου, τον Μάιο του 1877, η Μ. Βρετανία επισήμως ενημέρωσε την Αγία Πετρούπολη για το ενδιαφέρον της στο Σουέζ, στα Στενά των Δαρδανελλίων και στον Περσικό Κόλπο. Στις 8 Ιουνίου του ιδίου έτους, η Ρωσική Κυβέρνηση υιοθέτησε τη θέση ότι η τύχη των Στενών αποτελούσε θέμα ευρωπαϊκής σημασίας.

Τον Ιούλιο – ενώ μία ρωσική στρατιά ευρίσκετο προ των θυρών της Κωνσταντινουπόλεως – το Λονδίνο προειδοποίησε εκ νέου ότι δεν θα ανεχόταν ούτε καν την προσωρινή κατοχή της οθωμανικής πρωτεύουσας υπό των Ρώσων.

⁵⁴ Βλέπε συναφώς Mosse, όπ. ανωτ., σ. 185-201

Είχαν δε τόσον εξέχουσα σημασία τα Στενά για τη Μ. Βρετανία, ώστε η τελευταία κατέστησε σαφές και προς την Υψηλή Πύλη ότι θα απέστειλε ναυτική δύναμη στα Δαρδανέλλια, προκειμένου να ανακοπεί τυχόν ρωσική προέλαση και κατοχή των Στενών, ακόμα και εάν ενδεχομένως η Οθωμανική Κυβέρνηση διαφωνούσε με την κίνηση αυτή, επειδή ίσως θα είχε υποκύψει, εν τω μεταξύ, στις ρωσικές αξιώσεις.

Την επαναβεβαίωση της βρετανικής εμμονής στο Δόγμα της εδαφικής ακεραιότητας του «Μεγάλου Ασθενούς» ως αναχώματος μιας ρωσικής καθόδου-εξόδου στη Μεσόγειο απέδωσε, κατά τον παραστατικότερο ίσως τρόπο, ο Πρέσβης της Βρετανίας στην Κωνσταντινούπολη, την περίοδο του πολέμου του 1877-78, Σερ Όστην Χένρυ Λαγυάρντ (*Sir Austen Henry Layard*). Ο θεωρούμενος ως ένθερμος φιλότουρκος διπλωμάτης σημείωνε, κατά τη διάρκεια της κρίσεως, τα εξής αποκαλυπτικά: «Είμεθα ουσιαστικά μία μεγάλη Μωαμεθανική Δύναμη (*«a great Mohammedan Power»*) και δεν δύναμαι να αντιληφθώ κανένα σοβαρότερο πλήγμα στην κυριαρχία μας και στο γόητρό μας στην Ινδία από τα να επιτρέπαμε στην Ρωσία να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη και να εκδιώξει τον Σουλτάνο.»⁵⁵

Και ο Πρέσβης της Μ. Βρετανίας στην Υψηλή Πύλη προσέθετε, εξίσου κατηγορηματικά: «Είναι το τρομακτικότερο είδος ανοησίας το να είμεθα έτοιμοι να θυσιάσουμε τα ζωτικότερα συμφέροντα της χώρας μας στην Ινδία, την θέση μας ως πρώτης τάξεως Δύναμη, την επιρροή την οποία έχουμε ασκήσει μέχρι σήμερα στην υπόθεση της ανθρωπίνης ελευθερίας και του πολιτισμού παρά να σταθούμε παρά το πλευρόν και να πολεμήσουμε μαζί με τους Τούρκους, και τούτο επειδή κάποιοι Βασιβαζούκοι δολοφόνησαν μερικούς άχρηστους και ατυχείς Βουλγάρους.»⁵⁶

Εξάλλου, ορόσημο στην ιστορική διαδρομή του Ανατολικού Ζητήματος υπήρξε η συνομολόγηση των «Μεσογειακών Συμφωνιών» (*«Mediterranean Agreements»*) του 1887-78. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Μεσογειακή Συμφωνία του 1878 περιείχε ρητή αναφορά στην Τουρκία ως τον «φρουρό των Στενών».

⁵⁵ Πρβλ. Gordon Waterfield, *Layard of Nineveh*, London, 1963, σ. 382

⁵⁶ Πρβλ. Seton-Watson, όπ. ανωτ., σ. 244

Συγκεκριμένα, στο Άρθρο 4 ανεφέρετο: «Η ανεξαρτησία της Τουρκίας ως φύλακα σπουδαίων ευρωπαϊκών συμφερόντων, του Χαλιφάτου, της ελευθερίας των Στενών κ.λ.π. θα είναι ανεξάρτητη πάσης ξένης κυρίαρχης επιρροής.» Και στο Άρθρο 5: «Συνεπώς, η Τουρκία δεν δύναται ούτε να εκχωρήσει ούτε να μεταβιβάσει τα δικαιώματά της επί της Βουλγαρίας σε οιαδήποτε άλλη Δύναμη. Ούτε θα είναι εις θέσιν η Τουρκία, η οποία βάσει των Συνθηκών έχει οριστεί φρουρός των Στενών («*guardian of the Straits*»), να παραχωρήσει οποιοδήποτε τμήμα των κυριαρχικών δικαιωμάτων της ή να μεταβιβάσει την εξουσία της σε οιαδήποτε άλλη Δύναμη στη Μικρά Ασία...»⁵⁷

Παρά ταύτα, και μολονότι η δυναμική και μεθοδική αγγλική κινητοποίηση αποσόβησε το χειρότερο για την Υψηλή Πύλη (ήτοι: την κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως ή/και των Στενών από τους Ρώσους), το επακολουθήσαν Συνέδριο του Βερολίνου (13 Ιουνίου – 13 Ιουλίου 1878)⁵⁸ αποτέλεσε διπλωματική πανωλεθρία για την Οθωμανική Αυτοκρατορία – και τούτο, παρά το ότι, επίσης χάρη στις ενέργειες του Λονδίνου (αλλά και της Βιέννης και του ιδίου του Βίσμαρκ), επετεύχθη ευρεία αναθεώρηση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, την οποία είχε επιβάλει, κυριολεκτικά διά των όπλων, στην Υψηλή Πύλη η Αγία Πετρούπολη λίγους μόλις μήνες νωρίτερα (3 Μαρτίου 1878) και η οποία ισοδυναμούσε με «ολοσχερή καταστροφή»⁵⁹ για την Πύλη.

Έτσι, ακυρώθηκε μεν η προβλεπόμενη από τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου «Μεγάλη Βουλγαρία», κάτι που θα σήμαινε πλήρη εκδίωξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από ολόκληρη τη μείζονα Μακεδονία, πλην Θεσσαλονίκης, της ενδοχώρας της και της Χερσονήσου της Χαλκιδικής. Πλην όμως, ο απολογισμός για την Πύλη παρέμενε σαφώς αρνητικός:

- Η Ρουμανία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο ανακηρύχθηκαν ανεξάρτητα κράτη.

⁵⁷ Πρβλ. Lowe, C. J., *The Reluctant Imperialists*, London, 1967, II, σ. 61-62

⁵⁸ Για το Βερολίνιο Συνέδριο και τις συνέπειές του βλ. Medlicott, W. N., *The Congress of Berlin and After*, London, 1963. Για το κείμενο της ομώνυμης Συνθήκης βλ. Sumner, B. H., *Russia and the Balkans, 1870-1880*, Oxford, 1937, σ. 658-669

⁵⁹ Zürcher, όπ. ανωτ., σ. 79

- Ιδρύθηκε η Βουλγαρία ως αυτόνομη Ηγεμονία, καίτοι σε μίαν έκταση απείρως μικρότερη εκείνης που προέβλεπε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου.
- Ιδρύθηκε η Ανατολική Ρωμυλία ως αυτόνομη Ηγεμονία (η οποία το 1885 επρόκειτο να προσαρτηθεί πραξικοπηματικά στη Βουλγαρία).
- Η Θεσσαλία και τμήμα της Ηπείρου αποδόθηκαν στην Ελλάδα, δυνάμει συμπληρωματικού Πρωτοκόλλου (1881).
- Η Ν. Βεσσαραβία επεστράφη στη Ρωσία.
- Η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη περιήλθαν υπό τον έλεγχο της Αυστρο-Ουγγαρίας.
- Η Κύπρος περιήλθε στη Μ. Βρετανία, αντί καταβολής ορισμένου χρηματικού τιμήματος συμφωνηθέντος μεταξύ του Λονδίνου και της Πύλης.
- Η Αίγυπτος θα περιερχόταν, μετ' ου πολύ, επίσης στη Μ. Βρετανία.
- Η Τύνιδα προσαρτήθηκε από τη Γαλλία (1880-81).

Κοντολογίς, η Οθωμανική Αυτοκρατορία απώλεσε, *de jure* ή *de facto*, τον έλεγχο πολλών βαλκανικών διαμερισμάτων της, ορισμένα εκ των οποίων μάλιστα συγκαταλέγονταν στις πιο πλούσιες επαρχίες της. Μπόρεσε να κρατήσει τη Μακεδονία, την Αλβανία και τμήμα της Ηπείρου καθώς και μέγα τμήμα της Θράκης. Ομοίως, έχασε σπουδαίες κτήσεις της στην Ανατολική Μεσόγειο.

Το 1878 θα μπορούσε να αποδοθεί κωδικοποιημένα ως η αναστροφή του 1856. Κατά μίαν αξιοπερίεργη ειρωνεία της Ιστορίας, η Υψηλή Πύλη περιερχόταν τώρα στη θέση, στην οποία είχε ευρεθεί τότε η Αγία Πετρούπολη. Αλλά, ως γνωστόν από εποχής Θουκυδίδη, τέτοιες «ες το εναντίον γενόμεναι μεταβολαί» δεν είναι διόλου ασυνήθεις στη διαδρομή της διπλωματίας.

Επίλογος - Συμπεράσματα

Σε γενικές γραμμές μπορεί να υποστηριχθεί ότι, κατά τη διάρκεια των μεγάλων διπλωματικών διασκέψεων του 19^{ου} αιώνα που αφορούσαν στο Ανατολικό Ζήτημα, οι ιθύνοντες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μπόρεσαν να διαδραματίσουν ένα σημαντικό ρόλο και να προασπίσουν τα συμφέροντα του κράτους τους. Κατά μείζονα λόγο, το πλαίσιο των οθωμανικών ενεργειών προσδιοριζόταν από την γεωπολιτική σταθερά που σηματοδοτούσε ο διαρκής και αδυσώπητος αγγλο-ρωσικός ανταγωνισμός στο συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο. Εν τούτοις, σημαντικές μεταβολές στο ευρύτερο ευρωπαϊκό στρατηγικό περιβάλλον επρόκειτο να επηρεάσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η Μ. Βρετανία και η Ρωσία παρέμειναν οι σπουδαιότεροι γεωστρατηγικοί δρώντες, οι έχοντες ζωηρά συμφέροντα και ενδιαφέροντα στον χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – τουλάχιστον μέχρι το λυκόφως του 19^{ου} αι., οπότε εμφανίσθηκε δυναμικά στο προσκήνιο ένας νέος στρατηγικός δρων, η ενοποιηθείσα Γερμανία, κομίζοντας την δική της πρόταση γεωπολιτικής διάταξης της ευρύτερης περιοχής, κωδικοποιημένης ως «Σχέδιο Βερολίνου-Βαγδάτης».

Εξάλλου, η επάνοδος της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, μετά από μια μακρότατη περίοδο προσκόλλησης στην Αρχή της Νομιμότητας, σε μian πολιτική απόσπασης εδαφικών κερδών εις βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτέλεσε για την Υψηλή Πύλη μια δυσάρεστη έκπληξη. Αλλά και οι λοιποί στρατηγικοί δρώντες – από την παλαιόθεν δραστηριοποιηθείσα στον οθωμανικό χώρο Γαλλία μέχρι τη νεοεμφανισθείσα Ιταλία – διεκδικούσαν μερίδιο επιρροής (και, προϊόντος του χρόνου: εδάφους) επί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι Μ. Δυνάμεις απειλούσαν την Αυτοκρατορία, είτε διά των όπλων, με απόσπαση εδαφών, είτε δια των οικονομικών μέσων, εκμεταλλευόμενες καταλλήλως τα ολοένα οξυνόμενα δημοσιονομικά προβλήματα και την ασφυκτική δανειακή εξάρτηση της Υψηλής Πύλης, ενώ συγχρόνως, κατά περίπτωση, έπαιζαν το

«χαρτί» των εθνοτήτων, επιχειρώντας να χρησιμοποιήσουν τα εκδηλούμενα εθνικά κινήματα εντός της Αυτοκρατορίας, ιδιαίτερος δε στη Βαλκανική Χερσόνησο, προς εξυπηρέτηση των δικών τους στρατηγικών σχεδιασμών.

Ούτως εχόντων των πραγμάτων, θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς προσφυώς, αλλά όχι αναιτίως, ότι μία από τις ύστατες γραμμές αμύνης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν αυτό καθεαυτό το γεγονός ότι τα συμφέροντα τα Μ. Δυνάμεων ήταν εξόχως αλληλοσυγκρουόμενα – και αντιφατική, συνεπώς, η πολιτική τους επί του Ανατολικού Ζητήματος. Εν πολλοίς, στη στάση των Δυνάμεων ως προς το Ανατολικό Ζήτημα αντικατοπτρίζονται οι αντινομίες του ίδιου του Κλασικού Ιμπεριαλισμού.

Το κράτος που είχε διαδεχθεί τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ευρέθη, κατά το 19^ο αι., μεταξύ δύο γιγάντων: της Μ. Βρετανίας και της Ρωσίας. Τα Στενά των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου και η Μαύρη Θάλασσα αποτελούσαν, μακράν, το καλύτερο σημείο επί του χάρτου, όπου η Γηραιά Αλβιών μπορούσε να αξιοποιήσει το στρατηγικό πλεονέκτημά της, το «μέγα της θαλάσσης κράτος», προκειμένου αφ' ενός μεν να κρατεί διαρκώς την Ευρασιατική, Ηπειρωτική Δύναμη σε θέση «ρουάματ» – μη επιτρέποντας την έξοδο/κάθοδό της προς τις θερμές θάλασσες του Νότου –, αφ' ετέρου δε να δύναται να επιχειρεί αντεπίθεση, πλήττοντας το μαλακό υπογάστριο της Ρωσίας.

Συνεκτιμωμένων των προαναφερθέντων γεωπολιτικών και στρατηγικών δεδομένων, η Κυβέρνηση της Α. Μ. της Βασιλείσσης της Μ. Βρετανίας και Ιρλανδίας Αυτοκρατείας των Ινδιών, Βικτωρίας, χρειαζόταν μία διαρκή και αξιόπιστη διαβεβαίωση ότι θα μπορούσε, ανά πάσαν ώραν και στιγμήν, να υπολογίζει στη σύμφωνη γνώμη του «Φρουρού των Στενών», προκειμένου να χρησιμοποιήσει το στρατηγικό της «ατού» εάν παρίστατο ανάγκη. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία γνώριζε ότι μπορούσε να βασίζεται στη βρετανική υποστήριξη έναντι του από Βορρά κινδύνου, ο οποίος παρέμενε, για το μεγαλύτερο διάστημα του 19^{ου} αι., η σημαντικότερη απειλή κατά της εδαφικής ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας της Υψηλής Πύλης.

Συνάμα, η Υψηλή Πύλη είχε επίγνωση του γεγονότος ότι η Ηγεμονεύουσα Ναυτική Δύναμη της Μεσογείου (και της υφελίου) ήταν αποφασισμένη να προχωρήσει – εν ανάγκη και εφ’ όσον το συμφέρον της το απαιτούσε – στην χρησιμοποίηση του πλεονεκτήματος των Στενών ακόμα και εάν αυτή (η Πύλη), αίφνης, διαφωνούσε.

Προϊόντος του χρόνου, η Αυτοκρατορία ερχόταν αντιμέτωπη με μιαν ολοένα αυξανόμενη πίεση εκ μέρους των Μ. Δυνάμεων, στην οποία δύσκολα μπορούσε να αντισταθεί. Με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, τα εδάφη της κατέστησαν «μήλον της Έριδος» για τις Δυνάμεις της εποχής:

- Η Αυστρο-Ουγγαρία και η Ρωσία έριζαν περί την Βαλκανική.
- Η Ρωσία και η Μ. Βρετανία αντιμάχονταν η μία την άλλη για τα Στενά – αλλά, όπως έδειξαν οι περιπτώσεις της Ελλάδος, την περίοδο 1821-1863, και της Βουλγαρίας, την περίοδο 1878-1914, και για τη Βαλκανική.
- Η Μ. Βρετανία, η Γαλλία αλλά, αργότερα, και η Ιταλία επιδόθηκαν σε διπλωματικό αγώνα δρόμου για τις βορειο-αφρικανικές και μεσανατολικές κτήσεις της Αυτοκρατορίας.
- Η Μ. Βρετανία και η Ρωσία, τέλος, ανταγωνίζονταν μεταξύ τους και για τις ασιατικές οθωμανικές κτήσεις.

Αντίστοιχα οξυμμένοι ανταγωνισμοί των Δυνάμεων παρατηρούνται και στο επίπεδο της οικονομίας, της διοίκησης και οργάνωσης του Οσμανικού Κράτους, της στρατιωτικής του οργάνωσης (ανταγωνισμός ξένων αποστολών) – ακόμη και της κουλτούρας (πνευματική επιρροή, εκπαιδευτικά ιδρύματα, ιεραποστολές και εκκλησιαστικά καθιδρύματα, αρχαιολογικές αποστολές και ούτω καθεξής).

Αναπτύσσοντας στο έπακρο τους μηχανισμούς άμυνας που διέθετε έναντι της ξένης επιβουλής και ασκούμενη, εν τοις πράγμασιν, στη στρατηγική της Ισορροπίας Δυνάμεων αλλά και στην τακτική του «διαίρει και βασίλευε» – με αξιοσημείωτες μάλιστα επιδόσεις, οι οποίες συχνά δεν είχαν τύχει της δεούσης προσοχής από την παλαιότερη βιβλιογραφία, ίσως λόγω αντι-οθωμανικής

προκαταλήψεως – η Οθωμανική Αυτοκρατορία επέτυχε να εκμεταλλευθεί τεχνηέντως το σύστημα εξισορρόπησης των αντιτιθεμένων συμφερόντων των Δυνάμεων. Μπορεί δε να λεχθεί ότι κατ’ αυτόν τον τρόπο ο «Μέγας Ασθενής» κατάφερε να κερδίσει, ουσιαστικά, μιαν εντυπωσιακά μακρά παράταση του βίου του.

Παρά ταύτα, μολονότι το εν λόγω σύστημα μοιάζει να λειτούργησε επί μακρόν, εν τέλει απέτυχε. Αργά ή γρήγορα, οι Μ. Δυνάμεις ανακάλυψαν ότι θα μπορούσαν να διευθετήσουν τις μεταξύ τους αντιθέσεις, προσχωρώντας σε μιαν αντίληψη και προχωρώντας σε μια πολιτική όχι πια περιφρούρησης της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά διανομής των εδαφών της. Αυτή η εξέλιξη έμελλε, όμως, να επέλθει πολύ αργότερα, στα 1915-17 – για να ανατραπεί, ως γνωστόν, σχεδόν αμέσως, από τις εν τω μεταξύ προκύψασες νέες συνθήκες και τον αστάθμητο παράγοντα της Ιστορίας.

Περαιτέρω, ένας επιπρόσθετος λόγος, ένεκα του οποίου μείζονες ευρωπαϊκοί δρώντες έστρεφαν τη βουλιμία τους προς το χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ήταν και επειδή εκεί μπορούσαν βάσιμα να προσδοκούν ευκολότερα εδαφικά ή πολιτικά οφέλη ή ανταλλάγματα από ό,τι στο κυρίως ευρωπαϊκό έδαφος. Φερ’ ειπείν, η Γερμανία του Βίσμαρκ τεχνηέντως ενθάρρυνε την μεν Γαλλία, μετά τη δεινή ήττα και ταπείνωση του 1870-71, να στρέψει την προσοχή της και τις ορέξεις της προς την πλευρά της Τυνησίας – ούτως ώστε να υπερβεί το «τραύμα» της απώλειας της Αλσατίας και της Λωρραίνης –, την δε Ιταλία να ασχοληθεί με την Αφρική, ώστε να «ξεχάσει» παραβλέψει το ζήτημα του Τιρόλου.

Εξάλλου, η σχέση των Μ. Δυνάμεων έναντι των εθνικών κινημάτων των υποτελών λαών της Αυτοκρατορίας ήταν μια εξαιρετικά σύνθετη υπόθεση. Διαρκούντος του 19^{ου} αιώνα, ορισμένες ομάδες επιρροής και διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, ιδίως στη Μ. Βρετανία αλλά και στη Ρωσία, ανέπτυξαν συγκεκριμένη άποψη για το τι δέον γενέσθαι σχετικά με το ζήτημα των εθνοτήτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ιδίως, οι Βρετανοί φιλελεύθεροι και οι Ρώσοι

πανσλαβιστές έτειναν να προτάσσουν και να αναδεικνύουν τις ακρότητες των Τούρκων εις βάρος των χριστιανών υπηκόων του Σουλτάνου (Ελλήνων και Βουλγάρων οι μεν, Βουλγάρων οι δε), παραβλέποντας συχνά τα έκτροπα που διαπράττονταν από την πλευρά των χριστιανών (Ελλήνων, Βουλγάρων ή άλλων) εις βάρος των μωαμεθανών.

Αυτονοήτως, ο ανερχόμενος τότε Φιλελευθερισμός παρείχε μία πρώτης τάξεως οιονεί κανονιστική/ιδεολογική νομιμοποίηση στις επιδιώξεις και στρατηγικές των (Δυτικών ιδίως) Δυνάμεων προς την κατεύθυνση είτε της οικονομικής διεΐσδυσης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είτε της απόκτησης πολιτικού ελέγχου είτε ακόμη και της κατάληψης εδαφών. Φυσικά, θα μπορούσε κάποιος να θεωρήσει εξόχως υποκριτική τη στάση των Μ. Δυνάμεων (ιδιαίτέρως δε της φιλελεύθερης Αλβιώνος) κατά το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, οι οποίες Δυνάμεις ολοένα και περισσότερο εκδήλωναν μια δυσαρέσκεια, ει μη και απέχθεια, έναντι των θεσμών και πρακτικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – και τούτο όχι μόνον διότι οι ίδιες εκείνες Δυνάμεις είχαν πολλάκις κατά το απώτατο και πρόσφατο παρελθόν αποδείξει, με τις ενέργειες και επιλογές τους, ότι ήξεραν να θέτουν σε ήσσηνα μοίρα ανάλογες ανθρωπιστικές αξίες και ευαισθησίες, όταν επρόκειτο για την εξυπηρέτηση των στρατηγικών ή οικονομικών συμφερόντων τους, παρέχοντας την ανεπιφύλακτη υποστήριξή τους προς τον «Μεγάλο Ασθενή», επειδή ο τελευταίος αποτελούσε τον «Φρουρό των Στενών». Αλλά και διότι η «αιφνίδια» ανακάλυψη, εκ μέρους των Δυνάμεων, των ανθρωπιστικών αρχών τελούσε σε πρόδηλη αναντιστοιχία προς την τύχη, την οποία επεφύλασσε, επί πολλούς αιώνες, το Λονδίνο στους σκωτικής, ουαλικής και ιρλανδικής καταγωγής υπηκόους του, για να μην αναφερθούμε στις συνθήκες που επικρατούσαν στα αποικιακά εδάφη της αχανούς Βρετανικής Αυτοκρατορίας (ή στην μεταχείριση, την οποία υφίσταντο οι πολωνικής ή ιουδαϊκής καταγωγής υπήκοοι του Τσάρου). Πλην όμως, όλα αυτά θα αποτελούσαν ασύγγνωστη ηθικολογία, που δεν αρμόζουν σε μια ρεαλιστική ανάγνωση μιας ιστορικής εποχής. Ειρήσθω εν παρόδω: Είναι αξιοπρόσεκτο ότι η Ιταλία, η Γερμανία, η Αυστρο-Ουγγαρία, ακόμη δε και η Γαλλία χρησιμοποίησαν σε πολύ μικρότερο βαθμό αντίστοιχα ιδεολογικά «μοτίβα» κατά

την άσκηση της πολιτικής τους έναντι της Υψηλής Πύλης ή κατά την απόπειρα θεμελίωσης της ορθότητας της εν λόγω πολιτικής.

Εάν το περίφημο Ανατολικό Ζήτημα αποτέλεσε κλειδóλιθο των σχέσεων μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των μειζόνων στρατηγικών δρώντων καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αι. (και επέκεινα), επιτομή του Ανατολικού Ζητήματος υπήρξε, ασφαλώς, το ζήτημα των Στενών – ήτοι το ζήτημα της διευθέτησης του νομικού καθεστώτος των Στενών των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου καθώς και του Ευξείνου Πόντου, μέσω πολυμερών, διεθνών διπλωματικών συμφωνιών (ου μην αλλά και της ερμηνείας των επιμέρους διατάξεων των ως άνω συμφωνιών).

Βεβαίως, από τον καιρό της σύναψης της Συνθήκης του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774) μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης των Παρισίων (1856) και από τη συνομολόγηση της Διεθνούς Συμβάσεως του Λονδίνου (1871) μέχρι το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεσολάβησαν πλείστες όσες προσπάθειες, από διάφορες πλευρές –κυρίως από τη Ρωσία –, προκειμένου να υπάρξει αναθεώρηση ή και εκμηδένιση των διατάξεων της συνθήκης εκείνης, λαμβανομένου μάλιστα υπ' όψιν ότι, προϊόντος του χρόνου, η Τσαρική Αυτοκρατορία επανήλθε, τις παραμονές των Βαλκανικών Πολέμων και του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, σε μια δυναμική πολιτική διεκδίκησης ενός ηγεμονικού ρόλου στο γεωπολιτικό υποσύστημα Ευξείνου – Στενών – Βαλκανικής.

Όσο χρονικό διάστημα η έδρα του κρατικού δρώντος, που λειτουργούσε αντικειμενικά ως «Φρουρός των Στενών», παρέμενε η Κωνσταντινούπολη, το ζήτημα των Στενών συνδεόταν άρρηκτα, εκ των πραγμάτων, με το ερώτημα περί του ποίος (δηλαδή ποία εκ των Μ. Δυνάμεων) θα έχει, εν τέλει, τον στρατηγικό και πολιτικό έλεγχο επί της οθωμανικής κεντρικής εξουσίας. Για την Υψηλή Πύλη βεβαίως, υπό τις διαρκώς επιδεινούμενες συνθήκες στο εγγύς και ευρύτερο διεθνές γεωπολιτικό περιβάλλον της, η βέλτιστη δυνατή λύση ήταν εκείνη την οποία έδιδε η Σύμβαση του 1871: η φραγή των Στενών για άπαντα τα πολεμικά σκάφη ξένων Δυνάμεων, εξαιρουμένων εκείνων, η αποστολή των οποίων ενέπιπτε στη έννοια της

συνδρομής των λεγομένων «φιλίων και συμμαχικών Δυνάμεων», την οποία συνδρομή θα ζητούσε ο ίδιος ο Σουλτάνος, εν καιρώ κρίσεως.

Οι πρόνοιες της τελευταίας εκείνης μεγάλης διεθνούς διευθέτησης του «μακρού» 19^{ου} αιώνα επρόκειτο τελικά να επιβιώσουν επί μισόν αιώνα περίπου, για να ανατραπούν από τις αντίστοιχες της Συνθήκης της Λωζάννης της 24^{ης} Ιουλίου 1923.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson, M. S., *The Eastern Question, 1774-1923. A Study in International Relations*, London, MacMillan, 1966
- Bamgart, Winfried, *The Crimean War, 1853-1856*, Arnold Publishers, 2002
- Βερέμης, Θάνος, *Οι επεμβάσεις του Στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, Αθήνα, Εξάντας, 1977
- Bourne, K., *The Foreign Policy of Victorian England, 1830-1902*, Oxford, Oxford University Press, 1970
- Bridge, F. R. / Bullen, Roger, *The Great Powers and the European States System 1814-1914*, London, Pearson Education, 2005
- Chesterman, Simon, *Just war or just peace/ Humanitarian intervention and international law*, Oxford, Oxford University Press, 2001
- Curtis, John Shelton, *Russia's Crimean War*, Duke University Press, 1979
- Davison, Roderic, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton, Princeton University Press, 1963
- Ελευθερουδάκη (Εκδόσεις), *Παγκόσμιος Ιστορία. Από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των ημερών μας*. Συνταχθείσα υπό την διεύθυνσιν Στάθη Καραβία. Έκδοσις Τετάρτη, συμπληρωμένη. Τόμος δεύτερος. Μέρος Β΄
- Ηλιόπουλος, Ηλίας, *Ιστορία, Γεωγραφία και Στρατηγική της Ναυτικής Ισχύος*, Αθήνα, Α. Α. Λιβάνης, 2010
- Figes, Orlando, *The Crimean War: A History*, New York, Picador Publishing, 2012
- Glenny, Misha, *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers, 1804-1999*, New York, Viking, 2000
- Graves, P. P. (Philip Perceval), *The Question of the Straits*, London, Benn, 1931
- Hertslet, Edward Sir, *The Map of Europe by Treaty*, London, 1875, II
- Howard, Michael Eliot, *The Franco-Prussian War: the German invasion of France, 1870-1871*, New York, MacMillan, 1961

- Hurewitz, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record*, Princeton, N. J., Van Nostrand, 1956, I
- Hurewitz, J. C., «Russia and the Turkish Straits»: *Word Politics*, XIV, October 1961 - July 1962
- Inalcik, Halil / Faroqhi, S. / MacGowan, B. / Quateart, D. / Pamuk, S., *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1600- 1914*, vol. 2, Cambridge University Press, 1997
- Islamoglu-Inan, Huri (ed.) *The Ottoman State and the World Economy*, Cambridge / Paris, 1987
- Issawi, Charles, *The economic history of Turkey 1800-1914*, Chicago, 1980
- Jelavich, Barbara, *The Habsburg Empire in European Affairs, 1814-1918*, Chicago, Rand McNally, 1969
- Kann, Robert A., *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918*, University of California Press, 1980
- Karsh, Inari, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789-1923*, Harvard University Press, 2001
- Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York, Random House, 1987
- Lang, Andrew, *Life, Letters and Diaries of Sir Stafford Northcote, First Earl of Iddesleigh*, London, 1891
- Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey. Studies in Middle Eastern History*, London, Oxford University Press, 1968
- Μάζης, Ιωάννης Θ., *Γεωπολιτική. Η Θεωρία και η Πράξη*, Αθήνα, Παπαζήσης / ΕΛΙΑΜΕΠ, 2002
- Medlicott, W. N. (William Norton), *The Congress of Berlin and After: Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878-1880*, London, Cass, 1963
- Meininger, Thomas A., *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate, 1864-1872*, Madison, Wisconsin, 1970
- Mosely, Philip E., *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question in 1838 and 1839*, Cambridge (MA), Harvard University Press, 1934

- Mosse, W. E. (Werner Eugen Emil), *The Rise and Fall of the Crimean System 1855-1871. The Story of a Peace Settlement*, London, Macmillan, 1963
- Priestley, Herbert Ingram, *France overseas: a study of modern imperialism*, Appleton Century, 1938
- Ragsdale, Hugh / Ponomarev, V. N., *Imperial Russian Foreign Policy*, Woodrow Wilson Center Press, 1993
- Ramm, Agatha, *The Political Correspondence of Mr. Gladstone and Lord Granville, 1868-1876*, London, 1952, I
- Schroeder, Paul W., *The Transformation of European Politics 1763-1848*, New York, Oxford University Press, 1994
- Seton-Watson, Robert William, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, Macmillan, 1935
- Seton-Watson, R. W., *Britain in Europe: 1789-1914. A Survey of Foreign Policy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1937
- Sumner, B. H., *Russia and the Balkans, 1870-1880*, Oxford, Oxford University Press, 1937
- Taylor, Alan J. P., *Struggle for the Mastery of Europe 1848-1918*, Oxford University Press, 1954
- Waterfield, Gordon, *Layard of Nineveh*, London, John Murray, 1963
- Wight, Martin, "Eastern Europe": Toynbee, Arnold / Ashton-Gwatkin, Frank T. (Edit.), *Survey of International Affairs 1939-1946, The World in March 1939*, London / New York / Toronto, 1952
- Zürcher, Erik Jan, *Turkey: A Modern History*, I. B. Tauris, 1998